

Samovareernas sång

Minnen
från
Afghanistan

C-J CHARPENTIER

”En viktig bok, en förälskad bok”

Jan Myrdal

Omslagsbilden:

Afghaner har alltid druckit te – i stora mängder, såväl hemma som på arbetet.

Traditionellt bryggs teet i en liten porslinskanna med kokande vatten från en träkolseldad samovar.

Dessa samovarar tillverkades av mässing i Tula i Ryssland, varifrån de fraktades med kamelkaravaner till Afghanistan – från adertonhundralets mitt och fram till omkring 1920.

Samovarerna var en viktig handelsvara, från bordsstorlekar för hemmabruk till jättar avsedda för tehusen.

När jag vistades i Afghanistan fanns det ett eller flera tehus även i mycket små byar, och sannolikt ett par hundra i Kabul. Och alla använde uteslutande de gamla mässingssamovarerna från Ryssland. Trots att många serveringar hade elektricitet.

Bilden föreställer ett litet tehus vid en landsväg i Hindu Kush. Den togs på våren 1970. (Foto: C-J Charpentier)

SAMOVARERNAS SÅNG handlar om Afghanistan innan landet raserades av sovjetiska trupper, krig, taliban, interna strider och amerikanska bomber. Om ett land som för några decennier sedan hade ”god prognos”. Ett land som balanse-
rade mellan stormaktsblocken och försökte finna sin egen framtid.

C-J CHARPENTIER kom till Afghanistan som antropolog 1970, innan torka och missväxt skapat den katastrof som födde kupper, politiskt kaos och invasion. Han reste intensivt i landet, bodde under långa perioder i Kabul och på stäppen i norr. Han lärde känna åtskilliga av kungens män, liksom en handfull av de personer som senare tog makten när monarkin avskaffades.

SEDAN DESS har han följt utvecklingen i landet och skrivit ett flertal böcker, inklusive en uppmärksamman rapportagebok om livet i det ockuperade Kabul. I *Samovarernas sång* tecknar han en minnesbild från de fredliga åren till aktuell samtid. Fylld av värme och kärlek – men också av vanmakt när Afghanistan åter blivit en bricka i det cyniska Spelet om Centralasien.

C-J CHARPENTIER

Samovarernas sång

Minnen från Afghanistan

Innehåll

Början: 1970-73	5
De ekande hänskrattens sura	7
I bergen blossar skönheten	12
Maktens gröna te i glas från Duralex	21
Växande sympati på väg mot kärlek	25
Over den väldiga, över vattendelaren	37
Landet där allt uppstod	48
Samovarernas sång, glödande järn	59
Huvudstaden, nya möten	83
Fläktar från Amerika	93
I montrarna låg Afghanistan	103
Meloner prisade av Marco Polo	109
Med torkan dog framtiden	115
Köldens grepp	138
Utstämplad	165
Återkomster: kupper och krig	169
Daouds republik	171
Tarakis republik	183
Nedslag i Pakistan	194
Karmals republik	198
Efterspel	205
Avlägsen fred	206
Efterskrift	221
Personregister	226

© 2003 C-J Charpentier
ISBN: 91 88821 37 4

Början: 1970-73

I

De ekande hänskrattens sura

Det var 1969 i Sverige, dollarn stod i styvt en femma och snittlönen för en arbetare var tolvhundra i månaden. Självt hade jag studiemedel, fyratusen i terminen, och det var så det började. I ett hyresrum i Svartbäcken; med delad spis och delat utedass.

Jag var fil kand och läste vidare i *allmän och jämförande etnografi*, vilket idag är ungefär detsamma som *kulturanthropologi*.

Institutionen låg i samma hus som Riksbanken. Den var huvudsakligen inriktad på svarta Afrika och befolkad av lärare som endast undantagsvis besökt den kontinent som var deras expertområde och levebröd. Professorn ägnade sig mestadels åt alkoholkonsumtion från tidigt på morgonen, ett intensivt läsande av Kalle Anka och litteraturstudier kring egenartade fällor och fångstmetoder. Fältarbeten var något man helst inte utsatte sig för, eftersom världen fanns att tillgå i bokform. Kring detta synsätt blossade en intern strid upp med kraftiga politiska förtecken, och institutionen klövs.

I den miljön föddes mitt intresse för Afghanistan,

ett land jag sedan dess ägnat mig åt nära nog dagligen.

Det är naturligtvis svårt att säga vad det var som gjorde att jag fastnade för just det landet för trettiofyra år sedan men tre faktorer spelade bevisligen in. En enorm nyfikenhet och det faktum att Afghanistan aldrig varit koloniserat; att de afghanska folken gång på gång bjudit briterna hårt motstånd och avgått som segrare. Liksom man motstått tsarernas spel om Centralasien, för att istället gå sin egen väg. Dessutom hade jag läst Jan Myrdals *Kulturers korsväg* från 1960 (senare omdöpt till *Resa i Afghanistan*).

Den boken var en enorm läsoplevelse, både till innehåll och till språklig gestaltning. Med en prosa som är så bländande att jag än idag tveklöst anser den vara ett mästerverk i sin genre.

Där någonstans bestämde jag mig för att resa till Afghanistan; började läsa in mig, började studera nypersiska och plugga turkiska glosor. I bakhuvudet fanns en kommande "bystudie" - koncentrerad till en klassisk marknadsplats; metoden kallades "deltagande observation".

När jag offentliggjorde mina planer blev jag utskrattad och hänad av min akademiska omgivning.

- Åka till ett sånt jävla knarkland, var den vanligaste kommentaren.

Andra bara blängde på mig. Totalt oförstående.

- Afghanistan! Vem fan bryr sig?

Att studera negerstammar (jo, man sa så) var prima; anknöt till en tradition i ämnet. Indianer och eskimåer var OK. Men afghaner...

Hippievågen svepte tungt över västvärlden, liksom den politiska vänster som dyrkade Mao och demonstrerade mot USA:s orättfärdiga krig i Vietnam.

Den som åkte till Afghanistan gjorde det enkom för att röka brass; samtidigt som man indirekt gav sitt stöd åt något som kallades en feodal, korrupt förtryckarregim. Det senare framförallt av de som knappt visste var Afghanistan låg, än mindre hur den välformulerade Författningen från 1964 såg ut. En författning som, med lån från Frankrike, vid den här tiden sannolikt var den mest humanistiska och egalitära i hela den muslimska världen.

Att man kunde ha ett akademiskt och allmänmänskligt intresse för Världens Tak gick bara inte. Inte den gången. Ty med en blick i backspegeln kan jag säga att jag var "för tidigt ute". Afghanistan var inte intressant; fanns knappt i världen. Blott en handfull svenskar hade brytt sig; skrivit böcker och studier. Däremot forskades det i bland annat England, Tyskland, Danmark, Frankrike och USA.

Men mina planer skulle förverkligas. Jag jobbade

på, undervisade, fick oräkneliga sprutor av länsläkaren, köpte grova marschkängor på Impo och utverkade studiemedel för doktorandarbete fjärran från Uppsala. Jag kontaktade den tidigare afghanske premiärministern Mohammad Yossuf - sorn då var ambassadör i Bonn - fick klartecken jämte ett introduktionsbrev till den mäktige Ravan Farhadi i Kabul. Sedan tömde jag bankboken på de tusenlappar som utgjorde mitt morsarv och kunde slutligen gå till SJ resebyrå på Östra Ågatan med min beställning: en tågbiljett till Istanbul, följt av flyg till Teheran och vidare till Kabul. En så konstig och "exotisk" biljett hade man knappast sålt tidigare.

Jag var nyfiken på gränsen till exalterad, och det snöade när jag klev på lokaltåget till Stockholm för vidare befordran med södergående nattåg.

Därmed var jag på väg med omvärldens fingerpekande i ryggen. Helt ovetande om att det som låg framför mig skulle bli en livslång kärlek. Som i sin tur avsatt spår i form av böcker och journalistik. Somt på de kommande sidorna har jag alltså skrivit om, eller vidrört, tidigare.

Jag tänker ofta på denna upptakt och avresa när jag vanmäktigt följer händelserna i dagens Afghanistan. Framförallt när jag som nu sitter vid datorn i arbetsrummet och låter tiden rulla bakåt, minns det

som en gång var. Medan kalendern skriver skånsk senhöst 2002. Medan USA bombar civila och åter utnämnt sig till världspolis.

Den text som följer är en personlig minnesteckning, min bild av hur det en gång var. Omedvetna fel finns säkert liksom glömskans minnesluckor efter de decennier som gått. Jag hoppas dock att läsaren har överseende med detta. För det viktiga är Afghanistan. Det land som från god prognos mötte ett grymt och obarmhärtigt öde när torrår och påföljande stormaktspolitik förödde och slog sönder ett samhälle som alltid hävdade sitt oberoende.

I bergen blossar skönheten

Jag minns min första dag i Kabul, trots alla år som gått, med en glasklar tydlighet som vore det igår.

Inflygningen var brun. Över Herat fick vi cigarrformad omelett, te och vatten. Jag hängde i fönstret. Allt var brunt, bara brunt. Enstaka snöfläckar stack i ögonen men det bruntonade dominerade.

A barren land, som det stått i någon av de många läsefrukter jag smakat på under det gångna halvåret.

Ett land övergivet av Gud, ett kargt landskap under flygplanskroppen. Grönska noll. Sterilt som ett månlandskap.

Kan man överhuvudtaget leva här?

Sedan tog hon mark i Kabul, i tidig morgon. Kaptenen hette Haqiqi, och vi skulle långt senare bli vänner.

Hade jag någonsin sett en afghan tidigare? Jag tror det inte; i varje fall inte förrän jag mötte kapten Abdul Haqiqi och tre flygvärdinnor i broderade långskjortor inför avfärden från Mehrabad International Airport i kejsarens Persien.

Mark i Kabul. Några av mina medpassagerare kysste plattan och mumlade något om moderlandet, prisade Allah, och gick mot ankomsthallen. Jag följde strömmen, den lilla rännilen av anländande; nyfiken, spänd, förväntansfull.

Flygfältet var närmast en gryta, omgiven av höga berg. I norr kunde jag ana de verkliga höjderna, kunde ana snö. Solen bröt över horisonten, skapade klar dag.

Det var överste-två-fingrar som presiderade över inresekontrollen, en reslig man i grön kavaj och pälsmössa. En man med blott två fingrar på höger hand. Även vi skulle bli vänner långt senare.

Överste-två-fingrar tog min blankett från ambassaden, granskade passet och frågade vad jag skulle göra i hans land. Jag fick fram mitt introduktionsbrev och förklarade att jag hade ett avtal med doktor Farhadi.

- Så ni ska träffa doktor Farhadi! Då ska jag inte jävlas med er. Öppna bara väskan så jag kan ta en hastig titt.

Jag blixtläsade upp trunken och överst låg marschkängorna.

- *Are you going to war with those boots?* skrattade överste-två-fingrar.

Jag skakade på huvudet och fick ur mig någonting om terräng. Överste-två-fingrar log och bad polisen att stämpla in mig.

- Hälsa doktorn, sa han och viftade med sin stympade hand.

Därmed var jag i Afghanistan.

***

Det stod en handfull taxibilar, alla av fabrikat Volga, utanför ankomsthallen och jag blev genast attackerad av en litet sprallig spjuver i fyrtioårsåldern. I den långskjorta med säckbyxor som kallas *perhantomban*.

- Jag är Meimut-chaufför, sa han, och jag har hört att ni ska träffa doktor Farhadi. Vart vill ni bli körd?

Frågetecken. Jag hade varit fem-sex minuter i Afghanistan men ändå visste taximännen redan att jag hade ett avtal med den för mig helt okände man som allt mer började anta den verkligt betydelsefulles form. Vem var han egentligen? Mannen som var ett namn i ett introduktionsbrev från ambassadör Yossuf på Liebfrauenweg i Ückesdorf bei Bonn.

- Kör mig till Kabul Hotel, sa jag eftersom jag åtminstone inledningsvis ville ha en ständsmässig adress.

- För doktors vännar är det halva priset, nickade Meimut-chaufför.

Halva priset. Det var hundra afghanis eller runt sju kronor. Jag hade en liten bunt med afghanska sed-

lar i fickan, expedierade av Sveriges Kreditbank som senare blev PK-bank, Nordbank och slutligen Nordea.

Det var en trist, trädkantad raka in till stan. Jag såg män som drev får, åkrar som buffelplöjdes, höga popplar och bruna flattakade lerhus. Sedan blev det mer urbant, med breda gator och öppna platser.

Meimut-chaufför bar in min trunk i Kabul Hotels imposanta foajé och upplyste receptionen om att jag var en vän till Ravan Farhadi. Vilket i sin tur ledde till bugningar och handslag och utfästelsen om att jag givetvis skulle få hotellets bästa rum. Till ett gott pris dessutom.

En liten kutryggig hazarafarbror som kallades Baba (pappa) tog hand om trunken och förde mig till rummet.

Hur mycket ger man en väskbärande farbror i Kabul? Jag hade inte den blekaste aning men jag gav honom i alla fall en grön femtiolapp; helt omedveten om att det var en halv dagslön.

Farbrorn tryckte mina händer och en intensiv värme fortplantade sig genom min kropp.

- Ni vill väl ha te, sa han på en blandning av dari och engelska.

Jag nickade och trevade i fickan efter ännu en sedel.

- Nej, sa farbrorn med eftertryck. Jag bjuder.

Några minuter senare återvände han med en skär plastkopp på skär tallrik, och ett litet mindre fat i samma nyans på vilket det låg en handfull sockeröverdragna valnötskärnor.

- Välkommen till Afghanistan, sa han med en storlagen gest som om han ägde inte bara hotellet utan även halva världen.

Teet var påste. Liptons.

Rummet var litet gammalmodigt men rent och fräscht. Med marmorgolv, alldeles för hög säng, fätölj och gatuutsikt. Föga anade jag då, vid denna ankomstens morgon, att jag drygt sexton år senare skulle sitta inlåst i samma rum. Placerad i husarrest och förbjuden att lämna byggnaden på egen hand. Bevakad av Sovjetunionens afghanska quislingar. I väntan på att bli utvisad. Men det är att gå historien i förväg.

Liptons i Afghanistan! Det kändes nästan komiskt! Sedan rökte jag en turkisk cigarett, bytte om till ett par nya Leejeans och snörde på mig marschkängorna. På överkroppen bar jag en långärmad, grov bomullsskjorta och en färskinnsväst köpt i Teheran - mot nattkylan.

Jag hade en plan för denna ankomstens morgon och det var att så snart som möjligt ta mig upp på toppen av Asmaiberget. Jag ville se Kabul från ovan och skapa mig en bild av stadens utbredning innan jag började penetrera den med antropologens fötter

och ögon. Och då låg Asmaiberget närmast till, som en av kanterna på den fysiska och geologiska sänka i högplatån som är Kabul.

Luften på gatan var krispigt klar med en blek vär-sol spelande från molnfri himmel. Jag kunde inte riktigt fatta det men jag var i Afghanistan. Det var nyåret 1348-49 S H, och det var en storslagen njutning att bara gå där, andas in den rena luften och litet pojkaktigt känna den nyfiknes doft av äventyr.

Enstaka bilar kryssade på den överdimensionerade gatan. Jag såg män i kostym och pälsmössa, kvinnor i *chaderi* - kulörta och silkiga med ett nät för ögonen, hörde månglarna bjuda ut cigarretter, sodavatten och frukt, såg bodar öppnas för dagens kommers, medan åsnor klövjade med grönsakskorgar strävade mot marknadsplatserna.

I ett hörn satt en silversmed och träkolsfytrade sin vattenpipa med glöd från härden, och han bjöd mig omedelbart att slå mig ner för en rök. Tobak, inte haschish.

Vi rökte och han hämtade två skålar te, och nu var det inte Liptons. Det var första gången utanför föreläsningssalen i Uppsala som jag praktiserade min nypersiska - några glosor i Teheran undantagna, och silversmeden frågade till min förvåning om jag var iranier.

- Na, sa jag. *Az Suidan*.

- Primuskök, flinade han och därmed var förbröd-
ringen total.

Andra strömmade till. Här fanns en sällsam vän-
lighet, en sorts mänsklig hygglighet fri från lismande
och tiggarens framsträckta händer. Vi var helt enkelt
bara människor i samspråk, dom lika nyfikna på mig
som jag på dom. Högburna huvuden i turban och
kalott, tätt nerklippta skägg och amuletter fästade på
kläderna.

- Var är du på väg?

- Jag ska gå upp på Koh-e Asmai och se på staden,
svarade jag på stapplande farsi.

- Rashid visar dig den bästa vägen.

Och plötsligt hade jag en Rashid i mitt sällskap, en
liten skråklippt kille i nioårsåldern med avlagd, till-
lika för stor kavaj.

Vi tvärade ett par kvarter med sydeuropeisk eller
möjligtvis betongrysk prägel, korsade Mohammad Jan
Khan Wattgatan och begav oss upp i det vindlande
bostadsområdet Deh Afghanan med sina låga hus av
soltorkat lertegel och öppna kloaker. Det var ett tät-
befolkat gyttrigt område med hundraåriga hus och
kanske tjugotusen invånare. Det senare enligt den
tyske forskaren Hahns monografi om Kabul.

Folk hälsade på oss från dörrar på vid gavel och det

steg brant uppåt. Tills bebyggelsen helt upphörde och
marschkängorna mötte det skrovliga, bruna berget.

Rashid pekade mot krönet, på rester av vittrade
murar som för att markera att han utfört sitt uppdrag,
och jag gav honom en brun tia - sjuttio öre - till godis.

Först ville han inte ta emot sedeln men efter litet
trugande slank den ner i kavajen.

Toppen på Koh-e Asmai ligger ungefär tvåusen-
etthundra meter över havet, och jag blev duktigt svet-
tig över ryggen innan jag äntligen kunde slå mig ner
på en klippa och tända en turk.

Under mig bredde Kabul ut sig. Den slingrande
segskitiga floden, lerhusen, de litet modernare högre
och vitmenade byggnaderna i centrum, Pul-e Khistis
minaret över den turkosa kupolen. Följt av bergen -
Hindu Kushs upptakt - som en mur i norr, efter slätt-
landet.

Men det var inte staden under mina fötter som
fick andhärntningen att hastigt upphöra utan de väl-
diga rhododendronbuskagen som brann i rött och blått
mot sin sterila hemvist söder om mig.

Det var buskage nästan lika stora som svenska rad-
hus och de formligen sprutade ut sin färgprakt över
det enahanda landskapet, som kulörta knytnävsslag
mot synnerven.

Den upplevelsen var överjordisk, och den skulle

bestå ett par veckor. Innan den förödande värmen och torkan åter fick marken att spricka i det gråbruna, dammiga som är Afghanistan.

***

Någonstans hade jag läst om hur japaner gick ut för att se körsbärsträden blomma. Åren i Afghanistan gav mig en parallell. Människor som älskade blommor och färg, män som smyckade sig med rosor, soldater med växtlig fägring instoppad i uniformen. För det var som om det monotona landskapets brist på lysande färger födde ett behov, som om man passade på att njuta av ögonfröjden och bära den med sig när naturen gav tillfället.

Maktens gröna te i glas från Duralex

Så resten av denna första dag. Mina stora ögon i ett för mig nytt och främmande gaturum. Insupandet av intryck; vetgirigheten - på gränsen till hyperaktivitet. Ett grillat lammspett någonstans, kryddat med torkade vindruvskal och rödpeppar. Anteckningsblock och kamera. Enpuckliga kameler, åsnor och hästar som korsade gatorna. Och överallt denna vänlighet, denna vänlighet som inte var den första inteckningen i tiggeri. "Värdighet" var det ord som hela tiden slog mig.

Sedan hotellet igen och ett telefonsamtal till makten.

Jag var utmattad när mörkret föll över Kabul. Sippade en skvätt whiskey uppkrupen i sängen.

Igår var jag i Teheran. Så uppfordrande, så västerniserat. I Kabul är allt annorlunda, noterade jag för mig själv. Pulsen lugnare, staden pockar inte. Känns redan hemtam.

Somnade omtumlad. Dagen hade varit lång, in-

trycken pumpade i kroppen. Över en stolsrygg hängde morgondagens någorlunda anständiga kläder ut sig efter dygn i väska. Nystrukna vita jeans och en snygg ljusblå bomullsskjorta med dubbla manschetter. På golvet stod ett par oklanderligt putsade svarta lågskor bredvid portföljen.

***

Kunglige excellensen doktor Ravan Abd-ul Ghaffour Farhadi, disputerad i lingvistik vid Sorbonne, tog emot i sitt ämbetsrum på utrikesministeriet. Mannen vars namn redan givit mig små favörer och handskakningar.

Byggnaden var relativt ny, golven av marmor, och där under ett litograferat porträtt av kungen satt Farhadi. Han var kanske tjugo år äldre än jag, klädd i långbyxor och svart polotröja.

Jag bockade djupt och räckte fram mitt introduktionsbrev, och Farhadi läste. Ambassadör Yossuf i Bonn hade tillstyrkt och kommenterat mitt önskemål om antropologiska studier i norr.

Farhadi gjorde några noteringar på brevet. Sedan följde en lång diskussion om teknikaliteter, medan en grånad baba bar fram hett grönt te i franska Duralexglas.

Jag satt en timme hos denne maktens man. Han var korrekt men samtidigt inte överdrivet tillmötesgående, som hade han fått nog av utländska antropologer. Men jag skulle få mina tillstånd, och ett introduktionsbrev till guvernören av Samangan.

Härefter kom en rad förhållningsorder. Ty Farhadi var noga med att peka ut faror, noga med att poängtera de kulturella olikheter som väntade mig och att dessa skulle kunna föda konflikter. Han var kyligt distant men tycktes uppskatta att jag talade franska, och dessutom kunde ge prov på ett visst mått av beläsenhet visavi det som skrivits om Afghanistan.

- Vad tycker ni om Elphinstones beskrivningar?

- Jag har haft stor behållning av Elphinstone, svarade jag.

Farhadi fnös.

- En britt, sa han. Vad kan väl en britt säga om mitt land?

- Men det finns ett kulturhistoriskt värde i hans skildring, och hans teckningar av afghansk klädedräkt är värdefulla som tidsdokument.

- På den punkten har ni faktiskt rätt.

Kunde jag ana ett leende?

Vi bestämde att jag skulle komma tillbaka om någon vecka för att hämta det nödvändiga dokumentet och träffa fler personer, vars kunskaper kunde vara

till gagn för mitt kommande arbete.

När jag lämnade utrikesdepartementet fick jag en märklig uppmaning med mig på vägen. Farhadi krävde nämligen att jag skulle sluta raka mig och anlägga skägg.

Jag skakade på huvudet ute på gatan. Hans begäran föreföll visserligen underlig men nu var jag i alla fall på väg att bli officiellt ackrediterad och skulle inom kort kunna resa norrut. Till provinsen Samangan på stäppen, söder om gränsfloden Amu Darya.

- Skägg, tänkte jag. Varför inte?

Växande sympati på väg mot kärlek

Efter mötet i med Farhadi följde en dryg vecka på Kabuls gator. Jag hade bytt hotell redan samma dag och flyttat in på Jamil på Mohammad Jan Khan Wattgatan, nästan vid foten av Asmaiberget. Kabul Hotel blev helt enkelt för dyrt.

Det fanns gott om hotell i alla prisklasser. Man kunde bo för en svensk hundralapp på Intercontinental i utkanten av staden, för femtio på Kabul Hotel och Spinzar, och för sju i kvarteren kring Mohammad Jan Khan. Sönderrökta hippies betalade två kronor i den nyare stadsdelen Shahr-e Nau, och för mindre välbeställda afghaner från landsorten på tillfälligt besök i huvudstaden fanns härbärgen med sovplatser för en krona i Kabuls gamla delar.

Jamil styrdes av en stor, bullrande och skäggig pashtoon som hette Jabbar. Det var en karl som älskade att slänga käft och framhålla Afghanistans totala överlägsenhet på alla områden. Där särskilt polygynin framstod som ett mått på en frihet okänd i väst. Vid hans sida som allt-i-allo fanns en tunn hazara från Mulq i Ghazni, en man i min egen ålder

eller kanske något är äldre, med det poetiska namnet Chaman Shah. Som i fri översättning betyder De Blommande Ängarnas Konung.

Redan från första stund kände jag att vi skulle bli vänner. Han bullrade inte som Jabbar utan var snarast lågmäld och eftertänksam, talade stapplande engelska som han gjorde allt för att förbättra, och vi träffade omedelbart en överenskommelse.

Chaman Shah ville prata engelska med mig en timme eller två efter arbetsdagens slut och om jag korrigerade hans ordval och uttal så bjöd han på te i obegränsade mängder.

- *Bale*, sa jag men jag vill att du berättar om din hemtrakt och om din familj. Det intresserar mig mer än någonting annat.

Vänskapen med Chaman Shah kom att bestå och vårt samtal fortgick i sexton år, om än i perioder naturligtvis. Han lärde mig mycket om livet i byn Mulq. Berättade om drömmar, hårda vintrar och vargjakt.

Chaman Shah talade gärna om sin fru. Hon bodde kvar i Mulq med deras tre barn, medan han försörjde dem från Kabul och åkte hem några dagar i månaden.

Hon var analfabet och ägnade sina lediga stunder åt att brodera för att dryga ut familjens inkomster.

- Men hon ska lära sig läsa. Kanske när pojken börjar

skolan. Då blir det nog tid, *inshallah!*

Det fanns en innerlig värme i Chaman Shahs röst.

- Är hon vacker? frågade jag.

Chaman Shahs ögon glittrade. Han beskrev henne ömsom som en fågel, ömsom som en blommande ros. Eller som de förnämsta päronen från Samangan, de tunnskaliga vars hy omsluter en vattendroppe; dessa *golabi* som var berömda i hela Afghanistan.

- Det vackraste jag vet är när hon har sin blus på sig.

Sedan berättade han om den fina blusen han köpt henne i Kabul, om hur oändligt fagert det var att se hur den mjuka tygärmen föll ner mot hennes handlov.

Hon var den enda kvinna han någonsin varit tillsammans med, och jag tror att han var helt uppriktigt i sin kärlek när han pratade om henne.

***

Livet på Kabuls gator gav mig hela tiden ny kunskap. Nya glosor lades till ordförrådet, farsiord gavs motsvarigheter på dari, och det var lätt att komma i sampråk med människor. För det fanns en öppenhet och en nyfikenhet som var minst lika stor som min, och jag vill inte påstå att det var klassrelaterat. Inte ett

fenomen blott kopplat till studenter och så kallad bildad medelklass. Farsi förhåller sig för övrigt till dari som svenska till norska. Man förstår varandra men det finns olikheter.

Kungstidens Kabul, det Kabul jag lärde känna innan staden och dess invånare sargades av revolutioner och krig, var en gripbar rofylld stad. En kittel på högplatån omgiven av berg - bruna och nära i tre väderstreck, himmelshöga och distanta i norr.

Genom denna kittel flöt Kabulfloden, halvtorr under de varma månaderna, bräddfyllt när snön smälte före nyåret i mars. En flod som dessutom var latrin och tvättvatten.

Kabul bestod av två delar, den gamla och ursprungliga vid floden och den nya i norr.

Den gamla staden har troligen mångtusenåriga anor.. Själva namnet brukar tolkas som *kah + pul* efter den bro av halm som tidiga inbyggare lär ha byggt över floden. Bebyggelsen var dock inte särskilt ålderstigen, som mest kanske tvåhundra år.

Gamla Kabul sträckte sig mellan slottet Arg från 1888 och söderut mot den stora gatan Jad-e Maiwand med anslutande kvarter. Hela detta område var ungefär två gånger två kilometer.

I den här delen av Kabul var husen mestadels tre eller fyra våningar höga. De var ofta putsade eller

slammade och byggda av allt från *mudbrick*, soltorkat eller bränt lertegel, till betong.

Bottenvåningarna inrymde vanligtvis affärer, salubodar, hantverkare, grossister, lager, barberare, bagerier, tehus eller enkla restauranger, och på de övre våningarna bodde folk.

Ordet "affärer" ska man dock inte tolka i strikt västerländsk bemärkelse. För med den måttstocken fanns det bara en handfull i den här delen av staden. Störst var en butik som sålde japanska elapparater av märket National och allehanda husgeråd, en butik som lika gärna kunde ha legat i Stockholm eller Paris.

Merparten av affärerna var snarast bodar, ett rum med varor och öppen front mot gatan; bodar som man som kund sällan kunde gå in i. Istället stod man utanför, pekade och sa vad man ville ha.

I de här kvarteren fanns också öppna salumarknader med gröda och kött, särskilda innergårdar där man sålde ris, specialiserade enklaver med tillverkning och försäljning av vissa varutyper: en bazaar för kläder, en för krukmakeri, en för rep, en för hinkar och så vidare i nästan all oändlighet. Dessutom kretsade gatuförsäljare med portabla stånd och vagnar över hela området.

I husen närmast floden verkade körsnärer, saltmalare och matthandlare, de senare med stora depôter

borta på Jad-e Maiwand - insprängda bland verkstäder och slitna lastbilsterminaler.

Här vid floden fanns också bildäcksarbetarna som gjorde skosulor och kärl av uttjänta däck, ett jättelikt upplag med hundratals gamla Primuskök, och enstaka guldsmeder. De senare hade en liten glasdisk ut mot gatan och bakom den låg verkstaden, där man förfärdigade enkla guldsmycken med infattade stenar. Yrket var inte helt vanligt, eftersom de flesta smycken tillverkades av silver. Guld var antagligen för dyrt för att ha en större kundkrets.

Inne på en gård bakom ett trångt porthål krönt med skylten YOKOHAMA TIRES låg den mäktiga penningbazaaren, där minst hundra växlare opererade på flera väningsplan. Det var en värld för sig, och här stötte jag för första gången på de transfereringssystem som långt senare hamnade på svenska löpsedlar, när några somalier misstänkliggjordes för sina penningöverföringar. Deras kollegor i Kabul häckade på kubikmeterstora sedelbuntar, lät telefonerna gå varma och handlade vilt med bland annat rupier och rubel - till ytterst gynsamma kurser. Medan dollar och afghani hade mer eller mindre fasta värden.

Störst av alla var Pars Ram, fick jag veta, en ganska ung zoroastrier med indiska rötter.

- Du ger mig en miljon afghanis och om en timme kan din kusin hämta pengarna i Bombay, skrattade han. Det skulle aldrig en bank hos er klara.

Jag tänkte hastigt på mina mellanhavanden med Sveriges Riksbank. På de tillstånd som krävdes för att ta med sig mer än sextusen kronor ut ur landet, och på de dokument som behövdes när jag skulle betala det förlag i Graz som försett mig med nytrycket av Montstuart Elphinstones klassiska *An Account of the Kingdom of Caubul*.

Pars Ram tog emot en hundradollarsedel och gav mig en bunt kulörta afghanis. Röda, gröna, blå och bruna med kungens porträtt till vänster. Alla tryckta hos Thomas de la Rue i England.

I den här delen av Kabul, nära den öppna ganska fula Pashtoonestanplatsen, låg också bankerna, de båda postkontoren, apotek och längre bort några ministerier. Utanför postkontoren satt skrivare som mot avgift hjälpte analfabeter med brev och handlingar. Jämte ett par gravörer som tillverkade signetringar och stämplor av mässing.

Vid Pashtoonestanplatsen tronade dessutom Khaibar, landets enda självservering, regisserad av en driftig afghan som lärt sig laga storköksmat som kock under ett tidigare biståndsprojekt i Helmand i söder. Och som för att måhända blidka Kabuls västerländ-

ska koloni på kanske runt sexhundra personer alltid hade julgranen tänd vid entrén. Året runt och ständigt fräschhällen av en dörröppnande *baba* med flugsmälla av plastics. Självserveringen liknade för övrigt mest en militärmatsal med robust mat, vällagad och ren, och den frekventerades i lika hög grad av medelklassafghaner som av utlänningar. Prisnivån var däremot efter afghanska förhållanden hög, ty om gatans och smårestaurangernas förstuvning kostade en krona så var priset på Khaibar fem-sex. Vilket i sin tur var mindre än hälften av vad man tog för maten på de fåtaliga näringsställen som förenade lokalt kök med västlig standard.

På Khaibar kunde man diskutera. Det var bara att sätta sig med sin bricka så dök någon upp; en student, ett par studentskor, en lärare eller en tjänsteman från statsapparaten. Alla lika härligt pratsugna, politik och litteratur, Afghanistan och världen utanför. Följt av *farni* och andra söta puddingar, jämte det obligatoriska te som frambars i skära plastkoppar.

Pul-e Khistimosken låg strategiskt mitt i navet, och i de litet trängre kvarteren dölde sig dussintals mindre helgedomar och *ziarat*, heliga mäns gravar. Pul-e Khisti, namngiven efter tegelbron, byggdes för övrigt 1964-65; inte på 1700-talet som svenska media påstod häromåret.

Bortom denna kärna av kommers och religiositet klättrade de plåttakade lerhusen uppför bergsidorna, upp för Koh-e Sher Darwaza och Koh-e Asamai. Det var lugna, trånga bostadsområden i varierande grad av slitenhet, ibland på gränsen till slum. Sedan kom "egnahemmen" i väster med litet snyggare lertegelhus och små muromgärdade trädgårdar - förorter uppförda mellan 1942 och 1958.

Rakt norrut från det gamla Kabul började Shahr-e Nau, vilket kort och gott betyder "ny stad" med hus av mer sydeuropeiskt snitt. Själva stadsdelen var större än den gamla staden och den påbörjades omkring 1935. Här dominerade vitt och ljus pastell, gatorna var breda och parkerna låg som lungor i det urbana.

I Shahr-e Nau fanns en handfull relativt moderna butiker, jämte landets enda snabbköp: Aziz Supermarket där man kunde köpa importerad ost för tretton kronor hektot, danskt Lurpaksmör, konserver, Cadbury mjölkchoklad och Newsweek. Här fanns också ett par tvättinrättningar, damfrisör, skoaffär, fotobutik med labb och Agfaskylt, bokhandel, en uppsjö av antikaffärer, ett halvdussin enkla men propra restauranger, och otaliga småhotell för framförallt hippies. I dessa kvarter låg också stadens enda "nattklubb" - ibland med live jazz av utmärkt kvalitet när någon storhet mellanlandade, plus biografer,

ambassader, flygbolag, en riktig blomsterhandel och Mercedes märkesverkstad. Den senare nära det svenska konsulat vars kristne indiske föreståndare helst ägnade sig åt att förmedla smuggelwhisky från Kabul Airport till New Delhi. Och vid hörnet reste sig den relativt nya moskén Haji Yaqub med sin minaret.

Shahr-e Nau fick mig hela tiden att tänka på Strindbergs esplanadsystem. Det var på intet sätt flott men väl luftigt, grönskande, välordnat och skäligen rent.

***

Det är inte helt lätt att kortfattat porträttera en stad fysiskt men jag tror ändå att jag gjort Kabul rättvisa; den stad som i praktiken inte längre finns och som aldrig kommer att återuppstå.

Samma är det med Kabuls immateriella sida, för evigt deformerad av krig och mer sentida värderingar i våldets fotspår.

Kungatidens Kabul var en lugn och behaglig stad, förvisso med stora sociala klyftor och partiell fattigdom. Men utan svält. Det var en stad där man gick fredad - vare sig man var utlänning eller afghan, man eller kvinna; utan risk att bli rånad, nerslagen, kidnappad eller våldtagen. Rädd var jag aldrig någon

gång, inte ens i de mörkaste gränder när natten båd-
dat in lerhusen i svärta. Trots en försvarlig summa
pengar i fickan, och en kamera som skulle kunna för-
sörja en familj ett helt år.

Och dessa människor! Dessa högburna huvuden
som utstrålade värdighet, dessa människor som ald-
rig krökte rygg.

Det var människor som var afghaner, invånare i en
flärdfri stad nästan kliniskt fri från västligt inflytande.
En stad utan jeans, TV, Coca-Cola och drinkbarer,
helt utan multinationella storbolag, och en stad som
därmed levde sitt eget liv.

En och annan tycker säkert att jag romantiserar
men det var så det var, och jag blev betagen.

Det var som att vara kär för första gången.

***

Kvarteret där jag bodde vid Mohammad Jan Khan
blev snabbt hemtamt. Bröderna i Bhagvan Singhs
tygbutik invid hotellet hade redan börjat morsa på
mig. De var indier med afghanska pass, en av de fa-
miljer som bott i landet i mer än hundrafemtio år.

Snart hälsade alla; cigarettpojken som var hazara,
sodavattenmannen, den pashtoonske växlaren, och
han som lagade radioapparater. Liksom personalen

på Plaza, det stora hotellet på hörnet med balkonger mot berget och Deh Afghanan. Det hörn som senare skulle bli ett av mina visten i staden.

Över den väldiga, över vattendelaren

Det var givetvis Meimut-chaufför som körde mig norrut. Sedan jag sprungit ihop med honom på Shah Mahmud-e Ghazigatan dagen innan.

Den dagen hade jag begivit mig till Ravan Farhadi efter frukosten för att hämta mitt brev till guvernören av Samangan.

Farhadi var dock inte ensam i rummet när jag kom, och det var en ren slump - baserad på ett dagligt läsande av den lilla tunna Kabul Times - att jag kände igen hans besökare som Noor Ahmad Etemadi, Afghanistans premiärminister. Vars andra kabinett tillträtt ett par månader tidigare.

- Det gläder mig att ni är orakad, skrattade Farhadi. Nu ska ni få era papper och om exakt trettio dagar, om Gud vill, ska ni inställa er hos mig. Då ska vi också ge er nya viseringar. Nu vill monsieur Etemadi samtala med er.

- Excellens, sa jag och sträckte fram handen mot Etemadi i grå kostym. Vad förskaffar mig den äran?

Det gällde att hålla på protokollet.

Farhadi lämnade rummet och jag blev ensam med Etemadi.

- Jag vill se vad ni är för en, kom det från premiärministern. En person - med franskt namn - som kommer från det avlägsna Sverige och som är intresserad av mitt land. En sådan måste man ju titta närmare på.

Samme *baba* som tidigare kom med samma gröna te i samma franska Duralexglas, och Etemadi granskade mig från topp till tå.

- Ni är yngre än jag trodde, nickade han.

- Jag är ung, svarade jag, men, herr excellens, be-tvivla aldrig mina uppriktiga avsikter.

- Jag tror man kan lita på er. Er skäggstubb talar för det. Nu ska ni till Samangan och till Tashqurghan, och när ni kommer till Tashqurghan ska ni fråga efter drogblandaren Ahraj. Han är ett original men hans kunskap går utanpå det mesta. Ni ska för övrigt ta en taxi till Tashqurghan, inte åka buss.

- Men det är ju femtio mil!

- Ni är i Afghanistan nu. Ta en taxi till Haibak och presentera er för guvernör Alifi, låt bilen vänta och fortsätt sedan till Tashqurghan. Jag har instruerat Alifi att ordna ett boende åt er, och hälsa Ahraj!

Taxi, femtio mil...

Därmed var den korta audiensen över och jag stod

ute på Shah Mahmud när Meimut-chaufför tutade på mig.

- Du har träffat ministrarna förstår jag.

Jag tittade på Meimut-chaufför. Det var lika bra att fråga.

- *Az Kabul ta Haibak wa Tashqurghan farda, chand ast?*

- *Farda? Hazar.*

- *Saat-e shesh dar..*

- Jag vet att du bor hos Jabbar på Jamil.

Med dessa ord var allt uppgjort. Meimut-chaufför skulle hämta mig nästa dag klockan sex, *inshallah*, utanför Jamil Hotel och köra mig norrut för tusen afghanis, eller sjuttio kronor. Och han visste var jag bodde; större än så var inte Kabul.

Sjuttio kronor! Det var vad en taxi från Stockholm till Uppsala kostade. När man dröjt sig kvar för länge på någon av klubbarna i Gamla Stan.

***

Chaman Shah väckte mig i gryningen med svart te, ett stekt ägg och ett stycke nygräddat grovt bröd. Jag åt snabbt, gled i kläderna och när jag kom ner på gatan stod den gamla Volgan utanför och väntade.

Meimut-chaufför log och nickade åt Chaman Shah

som följt med för att vinka adjö.

- Om Gud vill ses vi om en månad.

Vi lämnade ett Kabul som just börjat vakna. Solen bräckte över bergen och jagade undan de sista resterna av natt, medan den entoniga uppmaningen *kom till bön* steg som ett vibrato från snörräta minaretfingrar. Kvinnor skyndade från bagerierna med ännu varma brödsjok under fladdrande slöjtyg, småpojkar drog pinnved på hemsnickrade kärror, åsnor skriade på väg till marknaderna med slättböndernas grödor, kameler lastade med bjälkar av poppel avtecknade sig som silhuetter, får drevs i vägrenen och mottog ylande signaler från de fåtaliga bilar som skakade på asfalten, en överfull buss prydd med bemålade plåtar gjordes redo för avfärd omvärd av utskrikna destinationer: Plats till Charikar, plats till Pul-e Khumri! Människor som fåglar på taket.

Jag satt i framsätet bredvid Meimut-chaufför på en sits av ljusblå litet blank galon och lät mig bjudas på en pakistansk K2-cigarrett. Den torrfräna röken sved i munhålan och jag njöt av att vara på väg, av att uppleva att de planer och drömmar jag levt med i hyresrummet i Uppsala nu nalkades sitt förverkligande.

Tashqurghan, fästningen av sten, hägrade. I skärningspunkten mellan uzbekiskt och tajikiskt, en sydlig utpost på Hungerstappen, en svunnen metropol

när karavanerna en gång sammanband tsarens Ryssland med det avlägsna Kina. Platsen där kulturer möttes, den stora korsvägen.

Kabul låg bakom oss och Volgan rullade ut på slätten, den gröna rika som försörjde huvudstaden.

Meimut-chaufför kunde litet engelska och gjorde allt för att vara tillmötesgående. Det blev staccato men ändå.

- Där Istalif, fina krukor. Snart Charikar, världens bästa knivar och saxar. Ser du vindruvehusen?

Jag hade tänkt fråga honom om det men han förekom mig. Bastanta höga lerhus, nästan som parallelepipediska torn, med en mångfald av små öppna gluggar. Hus där vindruvor torkades till russin. Russin till *pilau*, nationalrätten baserad på får och ris; russin till godis och russin till Indien. Men blott föga till alkohol. Eller för att vara precis: till en liten produktion av rödvinet Castellino och brandyn Nerone, allt under italiensk kontroll vid en anläggning några mil öster om Kabul.

Vi drack te i Charikar och fick bröd bestruket med honung. Jag tror att Meimut-chaufför betalade tio öre. Medan männen fylkades runt oss, fulla med frågor, synpunkter och råd. Mitt Marlboropaketer tog omedelbart slut.

Efter Charikar började stigningen, bergen. Bybor

och nomader sålde hantverk, snus och vit ost efter vägen. Vi passerade tornet i Jabal dit Amir Habibullah och den amerikanske ingenjören Jewett lät frakta landets första generatorer med elefanter 1911.

Hindu Kush blev fysiskt nära när vi nådde vägtullen, en polkagrisrandig träbom över körbanan. Bevakad av värnpliktiga soldater under ledning av en *bridgei*, ungefär korpral - alla i kliande varma vadmalsuniformer.

Dom fick en småsedel, troligen en grön femtiolapp, och vi fick ett kvitto tryckt från handsatt bly där bokstäverna dansade som nottecken. Pappret var gråvitt och litet luddigt men det var tryckt i Afghanistan; med amerikanska biståndstyper fick jag veta senare.

Bommen gled upp, och Meimut-chaufför trampade i ettan så det skrek i Volgan. Vägen steg brant.

Ju högre upp desto vidunderligare vyer. Bergen stod massivt tysta, genombrutna av djupa raviner. Lerhus klängde utmed sidorna, getter utmanade tyngdlagen. Samtidigt sjönk temperaturen.

Meimut-chaufför slängde till mig en *patou*, den filt vanligt folk ofta bär över axlarna.

Det snöade på höga Salang, och det var minus sexton. När vi körde från Kabul var kvicksilvret på väg att lämna plus tjugo. Skillnaden kändes i kroppen.

Innan porten till den väldiga tunneln, världens högst belägna och färdigställd av Sovjetunionen i mitten på sextiotalet, hann ögat fänga ett barackläger med tunga vägmaskiner.

- Ryssar. Det är ryssar som underhåller väg och tunnel. Det är bra människor men dom tror inte på Gud.

Tunneln var i sig en upplevelse. På sina håll var högersidan genombruten och öppen mot bergen. Med fri sikt över den majestätiska vattendelare som heter Hindu Kush, kedjan som längre åt öster blir Karakorum och Himalaya. Och jag såg naturscenerier omöjliga att beskriva eftersom mitt språk saknar ord. Sten skiftande i blått, gnistrande iskristaller och djupt skurna dalar.

Det behövs inte mycket fantasi för att förstå Salangtunnelns betydelse. Tidigare tog det dagar, och faror, att korsa Hindu Kush. Nu gick det på ett par timmar. Tunneln genom Vattendelaren sammanband, förenade norr med söder, och gjorde Afghanistan möjligt. Landets båda halvöar blev tillgängliga. Låt vara att den just byggdes av ryssar. Men den var inte, enligt min mening, ett led i en framtida invasionsplan utan ingick i kungens moderniseringspolitik. Präglad av begreppet *bi taraf*, "utan sida", där bistånd mottogs från de båda supermakterna av en alliansfri och neu-

tral stat som sökte en rimlig framtid.

På andra sidan började nerförslutet och vi stannade i den lilla byn Khinjan, sedan soldater kontrollerat vår tunnelbiljett. Meimut-chaufför menade att det var dags att äta och jag kunde bara hålla med honom. Det blev en sån där måltid som man aldrig glömmer.

Tehuset var skäligen enkelt och bestod egentligen bara av ett naket långsmalt rum med golvet täckt av röda mattor, det som kallas "afghanmattor" i väst. Ullen var färgad med krapprot och mönstrad med de traditionella oktagonerna som heter *fil pai*, elefantfot, i benkolssvart.

Från kortväggen tittade kungen på oss, liksom Amanullah. Reformivraren. Störtad av analfabeten Bacha Saqqao, "rebellhövding" från Kohistan och hans galna mullor som hyllade ett medeltida mörker. Året var 1929 och Afghanistan hade genomgått en tioårig moderniseringsprocess efter västerländska förebilder. Med utbildningsinsatser för båda könen, ett avskaffande av slöjan, påbud om europeiska kläder för männen, nybyggnation och administrativa förändringar.

Tehuset var antagligen byggt samtidigt som tunneln. Det såg litet östeuropeiskt ut, och hade stora fönster mot vägen. Det var ett populärt ställe, en tidig "vägkrog" i ett land som blott hade ett par permanenta vägar.

Vi gled ur våra skor och tog plats på en av matorna. En pojke bredde ut en vit duk, och därefter kom en man med *aftaba*, handduk och vattenkanna.

En *aftaba* är ett portabelt handfat av förtennad koppar med ett perforerat lock under vilket smutsvattnet samlas.

Våra händer begjöts med ljummet vatten och vi torkade oss medan maten dukades upp. Det var ett stort fat med ångande russinspäckat ris i vars mitt två köttiga färben var nerstuckna, två små plättallriker med stekta köttbitar, två små glasfat med vars tre flottylagade potatisstycken i färsvansolja, en emaljerad rysk bunke med lök och grönsaker, två blommiga kannor med grönt te och porslinskålar att dricka ur, två Duralexglas med kallt vatten, ett fat med salt och två grova, ännu varma bröd.

Fingrar, inte bestick, och snart glänste våra läppar och hakor av färflott. Smaken var himmelsk, för att använda ett banalt uttryck, och kryddorna var milda - i balans med kött, ris och vegetabilier.

Efteråt upprepades tvagningsproceduren och vi kunde därefter ägna oss åt teet, som istället för socker serverades med hårda honungskarameller.

- Good? sporde Meimut-chaufför och jag svarade *bisyar khub*, inte *kheili khub* som en iranier skulle ha sagt. Mycket gott!

Två kronor kostade förplägnaden; för oss båda.

***

Detta var Hindu Kushs norrsida, sluttningarna som ledde mot stäppen. I förlängningen mot Amu Darya och Sovjetunionens tajikiska rådsrepublik. Men än härskade bergen i växlande skepnad; ömsom som Dolomiterna, ömsom som Arizonas röda klippor och canyons.

Vi närmade oss slätten och Pul-e Khumri, Afghanistans enda fabriksstad med stora textilväverier, kvarnar, cementfabrik och kraftverk, och som genom ett trollslag skiftade landskapet plötsligt karaktär.

Det var en högplatå så frodigt grön att det knappast var möjligt, och genom detta smala bälte av saftigt växande skar en flod av iskallt silvervatten. Hästar, fullblod från Takhar - i väst kallade "araber" - betade och i synfältets rand kröp de svar ta nomadtälten av gethårsfilt. Fårhjordarna på håll liknade insektssvärmar och jag såg avlägset beridna män, hörde hundar ge skall.

Jag är nu ingen naturmänniska och kan ytterst litet om flora&fauna. Men den syn som mötte mig här i spalten mellan berg och sandig stäpp var och förblir bland det vackraste jag någonsin sett. Som en spegling av Paradiset.

Vattendelaren låg i ryggen och Volgan rullade på. Grönskan förbyttes mot ökenliknande landskap, och det var trettio grader varmt. Även lerhusen ändrade skepnad. De flattakade blev färre och istället växte låga kupoler. Långt borta kunde jag se ett par jurtar, de, centralasiatiska nomadernas motsvarighet till de pashtoonska tälten.

Jurten är hög och rund, med tak som ett halvt klot. Det är en självbärande konstruktion, en spaljé täckt med filt. Till skillnad från de låga tälten som bärs upp av pålar och rep. Men jurt och tält signalerar också etnisk härkomst. Där jurten tillhör turkspråkiga folk, tältet persiskspråkiga.

Vi hade passerat en kulturgräns, var på väg in i det väldiga Turkestan; landmassan mellan Kaspiska Havet och Kinas väster. Den flygande sandens och hetans rike.

Landet där allt uppstod

Kungens befallningshavande i Samangan, *wali* - guvernör - Mohammad Nabi Alifi tog emot i brun kortärmad utanpåskjorta i sitt residens.

Vi kom dit i tidig eftermiddag och stor värme, mötte ett mot omvärlden slutet lerhus bak höga murar. Föregånget av en urmodig bensinpump vars huvudsakliga funktion sannolikt var att betjäna guvernörens Volga.

Tjänstefolk, dessa eviga *baba* som nästan kunde varit min morfar, drog upp portarna när Meimut-chaufför tutade och vi svängde in på en liten dammig grusplätt. Medan det plåtskodda trävirket omniöst och illusoriskt slöts bakom oss.

En *baba* visade vägen; Meimut-chaufför dröjde i bilen.

Så stod jag ånyo inför en av dessa maktens män, dammig och svettig, med mitt brev från Farhadi i nypan.

- Ni är väntad, sa Alifi med basröst. Har ni en bra chaufför?

Jag kunde givetvis bara nicka.

- Vad heter han?

- Meimut.

- Baba, hämta in Meimut så han inte förgås av törst.

En minut senare kom Meimut. Han trampade av sig skorna men behöll pälsmössan på, tog guvernörens hand men bockade inte.

Det var en minnesbild som för alltid skulle etsa sig fast. Afghaner böjde inte rygg. Det hade redan ungraren Arminius Vambery, akademiledamot och turkolog från Pesth, noterat på 1860-talet med ungefär följande ord.

- Här finns inget huvud, här är alla huvuden.

Vi tog plats i varsin fätölj och *baba* kom in med kall saft i höga glas, cigaretter och små torra kakor.

Alifi var tillmötesgående, oavsett om han var beordrad eller inte. Han hörde sig för, berättade litet om Tashqurghan och sa att det fanns ett rum åt mig i *hokumatihuset*, vilket väl närmast betyder kommunalkontoret på svenska.

- Underguvernören är bortrest men ni kommer att tas emot av kommandanten och skollärare Faqir Mohammad. Kommandanten har tills vidare det formella ansvaret och skolläraren har lovat att hjälpa er så mycket han kan. Ert rum kostar ingenting men ni får själv komma överens med husets *baba* om betal-

ning för tvätt, ved och fotogen.

En halvtimme senare satt vi åter i bilen. Besöket hos guvernören gav vid handen att saker & ting ordnats. Att Ravan Farhadi agerat i Kabul.

***

Sand och tjockt damm låg på asfalten. Det var huvudvägen mot Mazar och hettan dallrade. Jag såg fler kupolade lerhus, övergivna bosättningar, får i vägrenen och män som arbetade på små tegar. Svetten rann, galonen klibbade mot stjärten.

- *Garmi*, sa jag till Meimut-chaufför. Varmt.

- Turkestan är *paka-postin*, skrattade han och förklarade: man behöver fläkt på sommaren, päls på vintern.

Vi närmade oss oaslandskapet vid Tashqurghan, en odlad triangel omsluten av någonting mellan stäpp och öken. Infarten gick genom en väldig klyfta, och på en höjd avtecknade sig ett raserat fort. Lermurar dök upp och bakom dem kunde jag skönja fruktträd.

Skylten var blå med vit text, och jag kunde snabbt tyda de tre bokstäverna KH, L och M med arabiska tecken.

När jag lämnade Sverige pågick kommunreformen; Afghanistan hade haft sin några år tidigare.

Många orter hade bytt namn, bland dem Tashqurghan som nu hette Khulm efter en antik boplatz. Men alla sa ändå Tashqurghan, en och annan övernitisk byråkrat undantagen.

Khulm stavas alltså KH-L-M, eftersom korta vokaler inte skrivs ut vilket i sin tur gör att ordet likaväl kan utläsas khalm, khalam, khulum, khilim, eller khelm. Det senare är dock mindre lyckat; ty *khelm* betyder "snor". Substantivet för det klet som kommer ur näsan, inte presens av verbet "sno". Den som läser, vare sig det är en skylt eller ord i en text, måste således veta eller av sammanhanget kunna sluta sig till de utelämnade vokalerna.

Ner till höger mellan muromgärdade odlingar, den sista sträckan fram till byn. Exakt fyrtionio mil från Kabul.

- Till *hokumati*, hojtade Meimut-chaufför.

Afghanistan består av provinser, ungefär "län", och varje provins av ett flertal "underprovinser"; de senare delade i mindre administrativa enheter.

Provinsen styrs av en guvernör, *wali*, och underprovinserna av underguvernörer, *uluswal*. Alla i dagligt tal kallade *hakim*, vilket var titeln före reformen.

I varje underprovins fanns ett "kommunalkontor". Här bodde och arbetade underguvernören, och i kontoren fanns skrivare och andra funktionärer. Dess-

utom rymde husen alltid en samlingsal där lokala frågor dryftades. Polis och militär hade sin avdelning, och det kunde vidare finnas en liten arrest. Plus ett antal enkla övernattningsrum för kungens tjänstemän och för resenärer, rum som ofta kallades "hotell". Ungefär så var strukturen i detta land där politiska partier saknades och där folkförsamlingen baserades på regionala representationsprinciper. Från parlament ner till enskilda "distrikt" och orter.

Administrationns säte i Tashqurghan avvek på intet sätt från det just skisserade, ett par låga vitmånade lerhus, grusplan och en trädgård med rosor.

Mottagningskommittén väntade bland rosorna. En gänglig man med knävelborrar och uniform, en medelålders herre i samma gröna kavaj som överste-två-fingrar från ankomsten på flygplatsen, några gråklädda soldater, och en gammal *baba* i svart turban.

Kommandanten var *bridman*, någonting mellan löjtnant och kapten, och han inledde myndigt, hälsade mig välkommen och lät ordet gå vidare till kava-
jen - Faqir Mohammad, skollärare med knagglig engelska.

Meimut-chaufför rörde rastlöst på fötterna och ville hem. Han fick sina tusen och en hundring extra. Vi kysste varandra och hoppades på ett återseende.

Efter introduktionen på gården visades jag in till

ett bord med vit duk, askkoppar och tekannor och jag ombads i detalj att redogöra för mina avsikter och önskemål. Det tog kanske en timme.

- Jag skulle vilja att ni visade mig runt i bazaaren imorgon, sa jag slutligen till Faqir Mohammad, och att ni talar om för de vi träffar vem jag är och vad jag tänker göra.

- Det gör jag gärna, svarade skolläraren men alla vet redan att ni är här. Det har kommandanten sett till. Han skickade ut en härold och en trumslagare igår, och i varje hörn, i varje tehus och på varje öppen plats läste han upp en kungörelse från Kabul. Jag kommer imorgon klockan tio och hämtar er; *inshallah*.

Därefter upplöstes sällskapet. Baba förde mig till rummet där jag skulle bo. Väggarna var vitkalkade, och på golvet stod en militärsäng av järn, stol, bord och två fätöljer. Dessutom rymde bostaden en väldig *bukhari*, kamin, och i fönsternischen fanns en kinesisk fotogenlampa, stearinljus och en flaska dricksvatten.

Baba undrade om jag behövde något men jag skakade på huvudet, sa att allt sådant fick anstå till morgondagen. Sängen var bäddad och det låg några frottéhanddukar ovanpå.

- Ni kan äta i bazaaren ikväll, och imorgon får ni frukost av mig, *sahib*.

Baba försvann och jag gjorde en liten inspektionstur i huset, följde korridoren och hittade det där rummet man alltid behöver.

Toaletten bestod av en skokartongsliknande trälåda med en springa i locket och fritt fall genom golvet. Tvättmöjligheterna var en kranförsedd plättunna som man kunde elda under jämte ett par skopor att ösa sig med, och belysningen inskränkte sig till ett stearinljus på golvet. Tashqurghan saknade elektricitet.

Det började skymma när jag gick ut, följde den mörka byvägen rakt fram som man sagt och efter tio minuter närmade jag mig själva hjärtat, hörde sorlet från människor; såg ljusen från fotogenlampor. Det sög i magtrakten, inte bara av hunger.

En liten bro över en meterbred ström var bazaarområdets fysiska upptakt och här låg ett tehus. Det var en byggnad av gråbrunt lertegel med en enkel veranda av trä, och på verandan satt barfota män uppkrupna på en sorts breda träbänkar täckta av tunna vävda mattor i rött och blått, enfärgade invid randiga. Jag hörde väsandet från manshöga mässings-samovarer och färflott som fräste vid mötet med träkol. En batteriradio stod på i det inre rummet, och jag uppfattade något som lät som kvällsnyheter.

Allt samtal avstannade när jag klev upp på ve--

randan och snörde av mig kängorna, och jag fick blickar från ett tjugotal män. Naturligtvis var jag nervös.

Det var män i *chapaner*, långrockar av grönrandigt inhemskt siden med inslag av silver, män svepta i samma sorts filt som Meimut-chaufför lånat mig i bilen, män i *perhantombaner*, och män i gamla uniformsjackor. Det var skägg och turbaner, och ett etniskt register som den förlegade fysiska antropologins planscher över centralasiatiska människotyper; hazaras med mongolska drag, uzbeker, tajiker och pashtooner. Och dom tittade alla på mig, väntande.

- Guds frid, sa jag och tryckte högerhanden mot bröstet.

- Frid med Gud, svarade var och en av männen.

- Jag har rest från Kabul och nu är jag hungrig.

Männen nickade och någon frågade varifrån jag kom.

- *Az Suidan*.

Någon förklarade för någon som inte visste.

Tehusvärden kom fram och sa tt han hört att jag var hungrig, och sedan gjorde jag gudskelov bort mig.

Jag var litet trött på *pilau* och ville ha något annat. Därför beställde jag ris och kött i hopp om att få de tunna lammskivor jag ätit i Iran, serverade med vitt

torrt ris som inte dröp av färflott. Men jag använde omedvetet fel ord och bad om okokt/oskalat ris till köttet, och männen skrattade så dom kiknade.

- Hör på den, var det någon som sa. Han ska ha okokt ris!

Skratten smittade av sig och fick fördämningar att rämna, och tehusvärden sa att man denna kväll blott hade *pilau*.

- Då tar jag *pilau*, sa jag, utan okokt ris.

Männen skrattade igen, och sedan kom en *bacha*, en pojke, med handfat och kanna, och jag fick min flottdrypande *pilau* och kallt vatten i en mugg av förtennad koppar.

- Imorrn kan du kanske få en fisk om du kommer hit, sa värden.

- Mycket gärna.

- Ska du ha okokt ris till fisken? kom det från en gubbe.

- Nej du vitskägg. Till fisken ska jag ha grönsaker..

- Det är bra, svarade gubben.

Gamla män var vitskägg, *rishsafed* eller *sphingirey* beroende på etnisk härkomst, medan yngre män med hakskägg ibland litet skämtsamt kallades *sufi*. Skägget var inte bara ett tecken på manlighet och senioritet; det kunde också indikera djup religiositet.

Jag åt med god aptit och männen slutade stirra.

Allt återgick till någon sorts normalitet, samtidigt som min egen exotism gradvis bleknade i omgivningens ögon. Värden kom med te och några karameller, jag bjöd ett par karlar intill på cigaretter.

- Vi ses nog imorgon, *inshallah*, sa en av dem. Jag är Yaqub-smed och jag har hört att Faqir Mohammad Khan ska visa dig bazaaren. Kom till mig så ska jag lära dig hur man gör en kniv.

Bakom mig sjöng samovarerna, och hela tiden bars nya tekannor ut; alla av samma blommiga kinesiska eller ryska porslin. En samovar är för övrigt en vattenkokare och ingenting annat. Den eldas med träkol i ett rör mitt i själva kroppen, och från tappkranen fylls kannorna. I Afghanistan kallas tehusen vanligtvis "samovar" (*samawat*), medan samovarerna benämns "Nikolai" efter tsaren. De tillverkades i Tula före revolutionen, och var en gång en viktig handelsvara - alltid av mässing. Ordet "tehus", (*chaikhana*), används knappast på dari.

Själva bazaaren, salubodar & verkstäder, var stängd för natten och Tashqurghan hade tidiga vanor. Jag återvände till min boning, tände fotogenlampan och försåg mig med en liten skvätt Brandy Nerone i en kopp svart te som Baba omedelbart trollat fram. Två flaskor hade jag fått med mig från Kabul, och de skulle räcka.

Svart spände himlen i varm natt över sand, lerhus och odlingar. Detta var Samangan, Turkestans söder, och måhända landet där allt uppstod.

Det finns många teorier om mänsklighetens vagga. Somliga hävdar att den stod i Östafrika, andra menar att det var i just Samangan - i båda fallen underbyggt av arkeologiska lämningar. Vilken av dessa skolor, företrädna av bland andra Leakey respektive Dupree, som har "rätt" må förbli en akademisk tvistefråga. Men ovedersägligt är att några av människans allra tidigaste boplatser påträffats här i norra Afghanistan. De äldsta från omkring 50.000 f Kr.

Samangan betyder "grottboende" på uzbekiska och beläggen talar om åtskilliga bosättningar från äldre stenålder och framåt. Följt av folkvandringar, nomadkulturer, tidiga invasioner och växlande riken under asiatiska och grekiska härskare; därefter indiska folk, muslimska araber, kushaner, hunner, ghaznavider, ghorider, mongoler...

Jag tänker inte fördjupa mig i detta, den intresserade får gå till historieböckerna och avhandlingarna.

Samovarernas sång, glödande järn

Tashqurghan, centralort i en bördig oas, hade med omland och småbyar kanske trettio tusen invånare 1970. Det gjorde orten tillräckligt stor och viktig för att vara ett administrativt säte under provinsstyret i Haibak. Med egen företrädare i parlamentet i Kabul - en man vars söner parentetiskt senare flydde till Sverige och bosatte sig utanför Göteborg.

Historien om Tashqurghan sträcker sig tusentals år bakåt i tiden. Människor kunde odla, och med seklernas gång och det mödosamma skapandet av bevattningskanaler växte ett välmående samhälle ur hårt arbete.

Men Tashqurghan blev mer än en lantby. Läget var gynnsamt och orten utvecklades till en viktig länk i de dåtida internationella handelssystem som populärt kallas Sidenvägen.

Tashqurghan blomstrade med karavanerna. Sidenvägen spirade i perioder, avtog i betydelse och upplevde nya renässanser - den sista under 1800-talets andra hälft och in i tidigt 1900-tal. När Spelet

om Centralasien präglade regionen i en politisk och handelsekonomisk kamp mellan ett expansivt Ryssland och England.

Orsakerna till nedgångarna var, något förenklat: krig, upptäckten av sjövägen till Indien, och den splittning som delade islam i sunni och shia. Följt av den ryska revolutionen med påföljande uppror i de asiatiska provinserna.

Men under hundratals år transporterades varor mellan Europa, Ryssland, Persien, Turkestan, Afghanistan, Indien och Kina. Merparten av allt gods fraktades med kamel och det var tidskrävande expeditioner. En kamel bär drygt tvåhundra kilo och går ungefär två och en halv mil om dagen på plan mark. Det gjorde att färden från Bukhara till Kabul tog minst tre veckor.

Lasten bestod av västliga och ryska faktoriprodukter som tyger, porslin, husgeråd och gjutjärnskärl plus socker och metaller den ena vägen, och lokala den andra: päls, hudar, siden, bomull, filt, brokad, mattor, kryddor, frukt, te...

Ett litet exempel på omfattningen får räcka: 1868-69 lämnade till exempel 580.000 kamellaster bomull och bomullsprodukter Bukhara med destination Ryssland.

Den centralasiatiska handeln förändrades med ti-

den till ett ensidigt utnyttjande, där ryssarna tömde regionen norr om Amu Darya på råvaror. Man byggde handelsstationer och egna stadsdelar i avlägsna asiatiska metropoler, skaffade lojaliteter, drog järnväg och inlemmade gradvis emiraten i tsarens imperium. Först ekonomiskt, sedan med vapenmakt om det behövdes. Det var en ytterst profitabel handel av den typ som kännetecknar kolonialmakter; grovt uttryckt import av råbomull och export av tyg.

S:t Petersburg sneglade givetvis på Afghanistan hela tiden men avstod från invasion, nöjde sig med att på olika sätt infiltrera. Köpa landets produkter och sälja sina egna.

Här kan en detalj vara av intresse: ryssarna anpassade sina exportvaror efter lokal smak vilket gjorde dem mer attraktiva, medan engelsmännen dundrade på. I tron att centralasiater delade engelska smakideal.

I Tashqurghan etablerades tidigt en omlastningsstation med stora varudepôtter. Köpmän från när och fjärran handlade, bytte, bunkrade och åt medan trakten bönder kom med djur och egna varor till bazaaren.

På ömse sidor om Amu Darya uppstod ett system med institutionaliserade marknadsdagar, en eller två i veckan, och de varierade från samhälle till samhälle. I många små orter höll bazaaren bara öppet när det

var marknadsdag, medan litet större hade öppet hela veckan - med kommersiell kulmen under själva marknadsdagen. Detta system levde vidare i hela norra Afghanistan och fungerade, så vitt jag vet, fram till nutid.

Byn på stäppen blev allt mer betydelsefull, både för den långväga handeln och för de människor som bodde i regionen. Det var här man avyttrade sina grödor & skinn och köpte allt från tyg till redskap; det var här man pratade och möttes, fick nyheter från världen utanför. Samtidigt som hantverkarna i bazaaren utvecklade sina specialiteter med så stor skicklighet att de blev kända i hela landet.

***

Skollärare Faqir Mohammad kom punktligt klockan tio när jag satt och åt den frukost Baba gjort iordning: svart te i glaskopp, en prinskorvstor rulle grillad lammfärs, grovt bröd och ett litet tefat med ett par skedar hemgjord yoghurt kryddad med gröna örter.

- Guds frid, hälsade Faqir Mohammad i grön kavaj, långbyxor och pälsmössa.

Jag erbjöd honom en kopp te och han satte lågskorna på tröskeln, och Baba kom genast med ännu en glaskopp. Som om han förutsett att skolläraren

ville ha något att dricka. Eller så var det decorum.

Det var lika bra att redan från första början köra med öppna och ärliga kort. Jag berättade på långsam och tydlig engelska för honom att jag ville lära mig så mycket som möjligt om livet i Tashqurghan men att jag var okunnig om detta för mig nya land, och att jag säkert skulle komma att begå många fel. Av kunskapsbrist, inte illvilja.

- Som när du beställde okokt ris igårkväll, skratade Faqir Mohammad.

Jag nickade.

- Det är lätt att göra fel, och hos oss finns bara ett ord för ris.

- Så har jag hört att du ska skriva en bok om Tashqurghan. Den blir väl på engelska så att jag kan läsa den?

- *Bale, sahib.*

Faqir Mohammad avböjde en cigarett men åt mer än gärna upp karamellerna som låg i en liten papperspåse på bordet, sex-sju stycken som Baba tyckt jag borde avsluta frukosten med.

***

Värmen dansade redan i luften när vi kom ut på den dammiga byvägen, samma väg som jag gått kvällen

innan. Den löpte som en rädda ner mellan de mur-
omslutna fruktodlingarna; persika, päron, mandel, och
tut enligt Faqir Mohammad.

Tut. Jag slog i lexikonet. Mullbär.

- *Mulberry*, upprepade Faqir Mohammad. Heter
det så? Vi lär oss båda två.

Jag var klädd i jeans, skjorta och sandaler och hade
en grön militärväska över axeln, och i den låg ka-
mera, block, pennor och ett litet transkriberat dari-
engelskt lexikon som jag köpt i Kabul. Tryckt på
samma luddiga papper som kvittot vid vägbommen,
och med latinska typer som inte låg helt jämt på ra-
derna.

Vi gick långsamt och Faqir Mohammad berättade.
Han talade om frukten och mandeln. Om hur upp-
köpare från Kabul hämtade billaster med mandel-
säckar, och om hur hantverkare från byn for med
sina produkter, huvudsakligen alster av trä, till hu-
vudstaden för att sälja.

- Precis som knivsmederna i Charikar, flikade jag
in.

- Du kan en del hör jag.

Att jag visste det där med knivsmederna var bara
en tillfällighet. Jag hade sett dem stå med sina salu-
stånd utanför Pul-e Khisti och kommit i samspråk
med ett par av dem.

Byvägen var lugn. Några småpojkar hälsade på oss
uppkrupna på en mur.

- *No school?* undrade jag.

- *Today no school. You with teacher.*

Faqir Mohammad skrattade stolt och sa att det var
hans elever men att han stängt skolan idag på order
från guvernören i Haibak. Allt för att kunna visa mig
Tashqurghan.

- Men imorgon är det skola igen. Då ses vi först på
eftermiddagen.

Underförstått: om Gud vill.

- Är det du som lärt pojkarna engelska?

Faqir Mohammad undervisade i alla ämnen och
lian var noga med att understryka hur viktigt det var
med just engelska. Sedan kom en sån där mening
som i fel mun låter som en plattityd.

- Den som har språket har världen.

Sagd av en skollärare i Tashqurghan blev den dock
en intäkt i framtidstro. För Faqir Mohammad var en
folkbildare i ordets mest positiva bemärkelse, något
som allt mer skulle tydliggöras dag för dag.

Vi mötte en *gadi*, en hästdragen vagn, med två gub-
bar som passagerare och alla nickade bekant. Ett par
kvinnor i slöja skyndade förbi, och sedan korn en
liten karavan med åsnor anförda av en pojke med
transistorradio på högsta volym. Indiska toner

smäktade genom luften och Faqir Mohammad fick något ogillande i blicken.

- Det finns afghansk musik, muttrade han.

Vi passerade gårdagens tehus - där jag blamerat mig med min önskan om okokt ris, och givetvis dök värden omedelbart upp på verandan.

- Du kan få en fisk ikväll, hojtade han. Med *sabzi*, grönsaker.

- *Salam usla*, morsade Faqir Mohammad.

Usta betyder ungefär "mäster" och används vanligtvis om hantverkare och personer som förestår en inrättning. Vare sig de är smedmästare, har skrädleri eller tehus.

Efter tehuset öppnade sig bazaaren, Tashqurghans hjärta; människor, ljud.

- Ahraj, sa jag. Premiärministern tyckte jag skulle söka upp honom, och igår träffade jag en smed som heter Yaqub.

Faqir Mohammad nickade med ett leende.

- Då går vi först till Ahraj.

Mohammad Ismael Ahraj hade sin bod på ett hörn i bazaarens täckta del, i evigt halvdunkel, och han var *atar-banjara*. En gammal man med rynkig hy, plirande ögon och stubbat sidohår på ömse sidor om den breda flinten.

Atar-banjara, hur man nu förklarar det på svenska!

En atar blandar och säljer folkmedicinska beredningar, är litet av medicinman och klok gubbe. Men för den skull inte en renodlad kvacksalvare i västerländsk betydelse, eftersom han utövar sitt yrke från en bas av generationers empiriska iakttagelser. Han vet att opium och vissa örter stoppar diarré, att avkok på torkade vallmopakslar framkallar ro, och att somt dämpar hosta. Men det är klart att ett visst mått av hokus-pokus också spelar in; som tilltron till dyvelsträck och åderlätning.

Då är det enklare att beskriva en *banjara*, en kram-säljare eller diversehandlare som säljer allehanda småsaker men inte mat. Således går man till närmaste *banjara* när man behöver tändstickor, stearinljus, rakblad, pennor, plastpåsar, skosnören, en kam eller en spegel...

Ahraj förenade båda dessa roller och det gjorde hans hörn bokstavligen överfyllt. Med allt från sko-kräm till för mig egenartade torkade växtdelar; jämte en trasig bälgkamera och värdelösa rubelbuntar från tsartiden.

- Jag har hälsningar från *wazir* Etemadi.

Den gamle ropade på te och *nokul*, de socker-överdragna valnötterna, och en osynlig ande effektuerade hans beställning. Så är det i nära nog alla Asiens bazaarer. Någonstans i eller bakom gytret

finns ett tekök, för vars tjänster hantverkare och handlare betalar på räkning eller med i förväg inköpta jetonger. I Tashqurghan kostade en liten kanna te femtio puls eller tre och ett halvt öre.

Ahraj talade dari, pashto, skaplig arabiska och uzbekiska men inga västerländska tungor, vilket gjorde att Faqir Mohammad fick bravera med sitt engelska ordförråd.

Vad vi samtalade om minns jag inte exakt men somt handlade om Gud och farmakologi, och om några små skulpturala lerstycken som en vän till drogblandaren funnit i de gropar där Tashqurghan fötts. Ett var format som en bagges huvud, medan det andra - en krukskärva - bar tecken med kufiskt skriftspråk.

- Dom är en miljon år gamla, slog Ahraj fast.

Rubelbuntarna fascinerade mig dock mer, och i Ahrajs gömmor fanns miljoner. Det var sedlar som kommit med karavanerna, och det var höga valörer. Här fanns packar med hundralappar från sent 18- och tidigt 1900-tal. Sedlar från en tid då en mycket hög månadslön för en man i staten kunde uppgå till femtio rubel, och då Lenin och Krupskaja hyrde hus med trädgårdstäppa för fyra rubel i månaden. Dessutom tronade Ahraj på buntar med tusenlappar från inflationsären strax före revolutionen, då rubelns värde sjunkit trettonfalt.

Snett över den täckta gatan satt en mycket gammal man och hamrade koppar. Han hette Gholam Sarwar och hävdade med spröd stämma att hans familj kommit till Afghanistan på 1400-talet från Egypten, och att han förvaltade kopparsmidets traditioner sedan dess; i rakt nedstigande led.

- Vill du se när jag förtennar fatet? sporde han.

Gholam tog det färdighamrade och lade det på ässjan, pumpade med en bläsbälg så glöden växte. Sedan lade han en tennklump stor som en halv tumme på fatet och gned ut den med en tjock trasa. Det gick oerhört snabbt och såg förvånansvärt enkelt ut, i synnerhet för en man som bevisligen kunde yrket.

På en hylla bakom honom stod ett dussin förtennade dryckesmuggar av samma sort som jag druckit vatten ur på tehuset igår.

- Vad tar du för muggarna mästare?

- Fyrtio, svarade han.

Den muggen har jag fortfarande kvar, liksom den lilla kannan av ren, tjock koppar. Den som kostade hela hundra, eller sju kronor. Ett kvalitetshantverk som jag tror att få skulle klara i dagens Sverige; en kanna att fylla med vatten och sätta direkt i elden när det var dags för te. Det var en kanntyp jag ofta såg i Tashqurghan, och det förvånade mig att den inte var tennad inuti. Trots att den användes för kok av vatten att förtära.

- Idag kan jag inte göra det jag gjorde tidigare, suckade Gholam till Faqir Mohammad som översatte, för det finns ingen som har råd att köpa.

Sedan tog han en penna och ritade ett slingrande mönster av rankor på ett stycke papper, och gammelmanshanden darrade inte ens.

- Förr dekorerade jag alltid mina kärl så här. Nu får jag vara glad om någon har pengar att köpa odekorerad koppar.

Kopparsmidet var på nedgång i hela landet, det dekorerade nästan utdött. Det fanns billigare mot-svarigheter av vitmetall, "plåt", och ännu billigare av plast från Pakistan och Indien.

Gholam lade in en grön snus, lika finpulvrig som potatismjöl, och jag bad att få ta hans bild.

- Kommer den i boken? undrade han.

Det gjorde den också, ett par år senare.

- Nu äter vi lunch hos Yaqub, sa Faqir Mohammad.

- Säg till kopparsmeden att han är en stor hantverkare!

Vi lämnade den täckta bazaaren och kom ut i ljustet. Faqir Mohammad förde mig till en lång öppen gata blott ett par minuter därifrån, en gata som hette *raste aingari*, smedgatan, och som delades av grovsmeder och trähantverkare.

Yaqub log igenkännande när vi kom. Allt arbete

upphörde och han bad oss stiga in i smedjan.

Hela gatan bestod av enplans plåttakade lerhus, många sida vid sida som det man kallar kedjehus i Sverige. Gatan var inte mer än kanske tre-fyra meter bred, och varje hus rymde en verkstad med öppen front utåt; stängbar nattetid genom ett system av lösa brädor sinsemellan förankade med kätting och ett par öglor för hänglås. Allt av lokal tillverkning, inklusive läsen vars nycklar gjorts av individuellt spärräfflade skruvar.

Yaqubs verkstad var litet större än de andra men mönstret var detsamma. Ett rum på uppskattningsvis tre gånger fem meter med stampat jordgolv.

Mitt i rummet stod en ässja som pumpades med handbälg av trä med lädersidor, och ett stort städ. Sedan fanns där ett kvadratmeterstort och drygt knädjupt schakt med plats för två hammarmän, som i växelspel släggade när grövre redskap skulle tillverkas.

Precis utanför, på en upphöjning mot gatan, var slipstenen monterad och den drogs för hand med rem.

I Yaqubs smedja verkade förutom han själv och de båda hammarmännen också en lärpojke, en ung gesäll som efter sju till tio år skulle upptas i skräet. Pojken var en släkting, och han fick sjuttio öre i veckan plus mat, husrum och kläder. För att lära sig yrket

från grunden, pumpa bälg och dra slipen.

Smederna i Tashqurghan var starkt specialiserade. Där fanns grovsmeder, spadsmeder, knivsmeder, lås-tillverkare, kättingsmeder, spiksmeder och en ensam *tofangsaz*, gevärsmid.

Allt hantverk var inlemmat i ett traditionellt skråsystem, där varje skrå hade sitt ursprung i den religiösa mytologin. Alla smeder, vare sig de bearbetade järn, koppar eller silver stod i förbund med David, trähantverkarna med Noa, och tygfärgarna med Jesus. Upptagandet i skräet var förenat med riter, och över varje skrå vakade en *kalantar*, "den större", en vald man som också förvaltade *risala*, skräets urkunder. En man som dessutom fungerade som sitt hantverks länk mellan utövarna och den världsliga makten. Därefter följde en hierarkisk ordning med mästare, "utlärda" som vanligen var anställda, och lärpojkar. Yrkena ärvdes ofta eller hölls inom slakten; var det inte söner så kunde det vara bröder, kusiner eller en mäg.

Yaqub var grovsmed men samtidigt händig i det mesta, och han hölls för byns skickligaste efter den gamle *kalantar* Abdul Aziz.

1 Yaqubs verkstad tillverkades huvudsakligen *bel*, vanliga spadar och *anja*, den speciella dragspade som används när man gräver och underhåller de för åker-

bruket livsnödvändiga bevattningskanalerna. Men här gjordes även skåror, Afghanistans kanske viktigaste jordbruksredskap, tillsammans med hackor, beslag och allehanda skoningar. Detta var Yaqubs stapelproduktion men om någon bad kunde lian likaväl tillverka ett hänglås eller en skalpellvass färsax. Den senare gärna av uttjänta svenska Bachofilar; köpta på vikt i Kabul.

- Du ska få se när jag gör en kniv, sa Yaqub till mig. Men först ska vi äta.

- Får jag...

- Du är gäst i Afghanistan.

Lärpojken försvann och kom tillbaka med ett fång av bröd, och i varje bröd låg fyra-fem grillspett med tärningstora lammbitar varvade med lök och tomat.

Hammarmännen bryggde te på härden och strax satt vi där, slörpade hett och drog av lammbitarna med brödet.

- Vad äter ni i ditt land? frågade Yaqub.

- Mer potatis än ris, svarade jag. Ofta stekt kött, och de flesta äter gris - men inte jag. Sen har vi fisk från havet som vi kokar, steker och röker. Vi lagar mycket i ugn och äter sallad när det finns. Men många grönsaker går inte att få tag på.

- Har ni *badenjan*, aubergine?

- *Az khareja*, från utlandet. Men den är sällsynt. -

Vad kostar en *badenjan* hos er?

Jag mättade med handen och tecknade en bred "korv" på femton-tjugo centimeter.

- Kanske trehundra afghanis.

Tjugo kronor.

- Hos oss kan man få en *badenjan* för en afghani.

Vad säger ni? Ska jag hyra en lastbil och köra till Sverige och bli miljonär?

Alla låg dubbla av skratt.

Yaqub var en skärpt karl, klart begåvad och omvärldsinsatt. En man som lyssnade på radio, gjorde jämförelser och hade åsikter.

- Har du någon gång varit utanför Afghanistan?

- En gång var jag i Lahore och köpte verktyg.

- Europa då? Skulle du vilja?

- Jag vet inte. Jag skulle vilja se era höga hus. Men jag är afghan. Ni lever på ert sätt, vi på vårt.

Faqir Mohammad svettades i sin roll som översättare. Mina egna kunskaper räckte blott till halva samtal.

Det fanns inget avståndstagande i Yaqubs syn på hur man lever i väst utan snarare en acceptans inför mänskliga olikheter, en äkta tolerans och en vidsyn som var tillåtande.

Måltiden hade nått sitt slut och Yaqub signalerade arbete.

- Nu ska jag göra en kniv. Det tar tre timmar.

- Jag stannar, sa jag, och sen köper jag kniven om den inte är beställd.

Ordet "beställd" klarade jag inte på dari, så Faqir Mohammad avlossade en större samling ord. Följt av frågan om han kunde få gå hem, om hans uppdrag var klart för dagen.

Litet förstod jag var skon klännde, var ängsligheten hade sin rot.

- Jag tackar dig för idag Faqir Mohammad, du har varit en utmärkt vän i bazaaren och det tänker jag också säga till *wali* Alifi, som säkert för det vidare till Kabul.

Faqir Mohammad såg lättad ut.

- Då kommer jag, *inshallah*, imorgon klockan tre så ska du få träffa min bror som är skomakare.

Faqir Mohammad försvann i dammet och Yaqub placerade en järnten på ässjan. För mig var det litet av ett eldprov; ensam med en informant som inte kunde ett ljud på europeiska - och jag med min rudimentära farsi. Men Yaqub-smed var en sann medmänniska och han hade fattat det som få gör: att om man kan litet på ett språk så betyder det inte att man talar det flytande. Alltså vinnlade han sig om att prata långsamt.

Timmarna med Yaqub blev en gedigen lektion;

inte bara i smide utan lika mycket i dari. Ty var gång han utförde ett moment eller tog fram ett verktyg så kom glosan.

- *Chakush*, hammare. Upprepa!

Följt av ett *chakush* från adepten. Och jag tänkte den tanke jag senare ofta kom att formulera i Afghanistan, i drömd konjunktiv:

Hade jag obegränsat med pengar så skulle jag bjuda dem alla till Sverige: Chaman Shah och hans för mig ännu okända fru, Baba på kommunalkontoret, Yaqub, Faqir Mohammad...

Tre timmar senare var kniven klar, och Yaqub skickade lärpojken till läderarbetarnas gata för att hämta en slida. Sedan fäste han baljan i mitt bälte och log.

- *Kard*, sa han men det visste jag redan. Kniv.

- *Chand*. Hur mycket?

- Hundra för kniven, tjugo för baljan.

- *Hunderedtwenty*. Upprepa!

Yaqub uttalade det främmande ordet och kysste mig.

Jag ville inte störa Yaqub hur länge som helst, så jag gick en sakta lov på gatan, mellan hammarslag och glödande järn.

En flintskallig men inte särskilt gammal man i vit *perhantomban* ropade in mig. Han presenterade sig som Nematullah och han var *najjar*.

Najjar betyder snickare men när det gäller Tashqurghan så värjer jag mig litet för den svenska glosan.

Förvisso tillverkade snickarna skåp och kistor, redskap och dörrar. Men Tashqurghan hade en egen nisch, en specialitet som man nära nog var ensam om: man svarvade poppel.

Svarven var anbringad på golvet och svarstycket drogs med en båge, medan hantverkaren styrde svarvjärriet med vänsterhanden och tärna. Poppelträet förvandlades till "stolpar" av alla tänkbara dimensioner, "stolpar" som sedan lackerades randiga i bjärta färger genom att färgstavar pressades mot det roterande träet. Av dessa "stolpar" gjordes praktiskt taget det mesta: handtag till verktyg, ben till pallar, stolar och sängar, dekorationer, och delar till bland annat vaggor.

Svarvprodukterna från Tashqurghan såldes över hela landet, och genom den speciella färgsättningen visste varenda afghan varifrån de kom.

Jag pratade väl en timme med Nematullah. Spån-
högarna växte och lärpojken sopade.

- Du kommer väl tillbaka?

Det började skymma när jag gick till tehuset vid lilla bron, och när jag klev upp på verandan och drog av mig sandalerna var jag inte längre en främling.

- Fisk till vår vän från utlandet, tjoade värden.
Gubbarna hälsade. Det var samma *chapanklädda* män som igår, samma turbaner och kalotter.
- Nät vin har vi inte men kallt vatten från *chesm*, källan.
- I en mugg som Gholam Sarwar gjort!
Ett par av gubbarna applåderade.
Fisken, en sorts forell, hade stekts på ett stort fyrfat. Den var fylld med lök och örter, och skinnet var knaprigt. Till detta fick jag något som liknade spenat plus ett stort bröd, sedan pojken med tvättfatet gjort sitt.

En och annan tittade på min tallrik utan att jag förstod varför; det var innan jag visste att fisk liksom lever hölls för fattigmanskost. Innan jag visste att det fanns två sorters fisk i Afghanistan: flodfisk och vattenfisk. Den ena från flod, den andra från vatten. Elementärt!

Efter maten fäste jag en handfull färsk minnesbilder och formulerade tankar i blocket, försökte skapa en första deskription av bazaaren i Tashqurghan. Skrev i det vita ljuset från fotogenlampan. Pojken kom med grönt te, mina handrörelser födde groteska skuggor.

***

Raste kalan, "Stora gatan", rann genom centrum. På ömse sidor löpte smala tvärgator, var och en befolkad av hantverkare eller säljare av vissa varor. Det var stråk med, förutom de smeder och träarbetare jag just besökt, repdragare och tygfärgare, stråk med *chapanskräddare*, mathandlare, husgerådssäljare och så vidare. Mot mitten låg den täckta bazaaren med småhandlare som Ahraj, kopparslagare som farbror Sarwar, silversmeder och tyghandlare.

Här låg också *tim* där man främst sålde broderade kalotter. Det var ett högt kupolhus vars väggar var dekorerade med inmurade antika kinesiska tallrikar från karavanhandelns tid. Just detta gjorde *tim* i Tashqurghan unikt, skilde det från andra *tim*-byggnader - eller "hus för kostbara varor".

Utanför detta kommersiella nav låg sarayer där man handlade med djur, ris, mjöl, ved och krukor, jämte gator med livsmedel. Därefter följde en utkant - *bazaar-e birun* - med sådant som luktade illa. Arbetsplats för slaktare och lädergarvare, oljepressare, filtvalkare, och tvålkokare, och sedan började bostadsområdena. Med kupolformade lerhus och gårdsplaner bakom höga murar som skyddade från insyn. Följt av odlingar, beten, stäpp och små byar.

Den ymniga förekomsten av blå plåtdörrar, framförallt i bostadsområdena, slog mig omedelbart - och

de bar alla ordet NAFTA i vitt med kyrilliska bokstäver. Ty Afghanistan var ett samhälle med återbruk, och precis som man i Kabul tillverkade hinkar och skosulor av gamla bildäck klädde byborna i Tashqurghan sina dörrar med plåt från tomma ryska fotogendunkar. Allt gick att återanvända gavs nya funktioner, det uttjänta reparerades. Påsar gjordes av tidningspapper, och trasigt tegods lagades med inborrade metallremsor.

Bazaaren var inte bara tillverkning och försäljning, här fanns också en lång rad servicefunktioner, spridda över hela området. Det var tehus och småmatställen, bagare, barberare, radioreparatörer, urmakare, kuskställen med ästar och vagnar, badhus, transportagenter och oansenliga moskéer. Men det fanns även brunnar och offentliga radioapparater, påslagna från gryning till kväll, och här varvades nyheter med musik. Ty Afghanistan liar parentetiskt en av världens äldsta radiostationer, vilket skapat ett radiolyssnande folk.

Ungefär så var det i schematisk teckning. En kärna uppbyggd av specialiserade enklaver som vuxit ur mångsekelgammal tradition, och som 1970 omfattade omkring niohundrafemtio verksamheter, och tolvfjortonhundra personer. Lärpojkar undantagna.

Senare fick jag några siffror av Tashqurghans uppborädsman som visste att berätta att 575 bybor sålde

varor, 381 var tillverkare och 199 arbetade med service. Plus alla tillresande från omlandet, personer som på olika sätt engagerade sig i handel och hantverk.

Det fanns 48 grovsmedjor, 20 silversmeder och 20 kopparslagare, 20 läderarbetare och lika många skomakare, 75 *banjara* som sålde småsaker, 150 *baqa1* som sålde livsmedel&specerier, ett 50-tal män som sålde mjöl och ris, 43 *bazaz* - säljare av importerat tyg, och 17 *karbaz* med inhemska tygbuntar på disken.

En smed som Yaqub, högskattebetalare bland hantverkarna, erlade en årlig skatt till samhället på 466 afghanis eller 32 kronor. Hans hyra för verkstaden uppgick till 100 afghanis i månaden, och om det gick bra kunde han tjäna ett netto på kanske 3.000 afghanis i månaden - ungefär som en skollärare.

***

Dagar lades till dagar. Det var kamera, samtal och anteckningar. Jag var den ende västerlänningen i området, och när den tjugonionde dagen närmade sig städslade tehusvärderna en chaufför som brukade köra Volga mellan Mazar och Kabul. Vi kom överens om hämtning och han ville ha trehundra för att jag skulle

få sitta själv på passagerarplatsen bredvid honom. Vilket betydde att han tänkte fylla baksätet med tre, fyra, eller fem personer - allt beroende på de potentiella resenärernas kroppsstorlek.

- När kommer du tillbaka? undrade Baba.
- Om några veckor,

***

Bil i gryningen, över Hindu Kush, med två tjänstemän, en värnpliktig och en beslöjad kvinna i baksätet. Alla lika småväxta som jag.

Huvudstaden, nya möten

Vi nådde Kabul på eftermiddagen, och chauffören släppte av mig utanför Jamil men Chaman Shah fanns inte på hotellet.

- Han har just börjat på Plaza, upplyste Jabbar en aning irriterat.

Alltså gick jag till Plaza, femtio meter bort. Bhagvan Singhs bröder hejade glatt från butiken; liksom cigarettpojken och sodavattenmannen.

Det blev ett kärt återseende med Chaman Shah. Plaza var något dyrare än Jamil men Chaman Shah sa att jag skulle få ett bra rum med balkong för reducerat pris, liktydigt med åtta kronor. Sedan tog han mitt bagage och vi gick upp för trapporna. På väggarna hängde inramade affischer från PFLP, Folkfronten för Palestinas Befrielse.

Rummet var magnifikt. Det var dubbelt så stort som det jag haft på Jamil och med en ordentlig balkong ut mot gatan och Deh Afghanan; säng, klädskap, bord och två plastiga fätöljer. Chaman Shah hämtade te och det blev en lång pratstund, kändes som att vara hemma.

Hotellet var glest belagt. Gästerna var ett par afghaner, några affärsmän från Pakistan, och en mellanlandad schweizare på väg från New Delhi till Zürich. Med nyfiket stopp i Kabul.

I kvällen åker jag på Khaibar. Jag var igenkänd och fick vänliga tillrop, drack te och tänkte på morgondagens möte med Farhadi.

***

Morgonen kom med te, stekt ägg och bröd, och när jag tvättade mig kunde jag belåtet konstatera att den skäggstubb jag bar när jag lämnade Kabul hade blivit ett ordentligt svart skägg.

Jag gick till fots, svängde av vid Kabul Hotel och fortsatte Shah Mahmud-e Ghazigatan rakt fram i lum-mig trädsskugga, såg slottet på avstånd. Dagen hade alla förutsättningar att bli varm.

Ravan Farhadi tog emot och nu var han nästan uppsluppen, som om han var glad över att se mig.

- Var riset svårsmält, skrattade han och tittade på armbandsuret.

Jag hajade till.

- Ni begriper väl att vi haft ögonen på er ... och skägg har ni också. Men idag har jag mycket att göra. Det är lika bra att sätta igång med detsamma.

Baba kom med te och sa några ord på dari inklusive ett välkommen tillbaka. Därefter tog Farhadi till orda, effektivt och koncist.

- Jag har låtit upprätta en skrivelse till inrikes departementet om en särskild visering och uppehållstillstånd. Gå du med den och passet idag, och sen till polisen för registrering. Sen ska ni kontakta två kollegor, *monsieur* Snoy och *monsieur* Dupree, som båda vill träffa er. Ring mig innan ni åker tillbaka till Tashqurghan så ska jag se till att jag har litet mer tid. Seså, jag vill inte vara oartig men iväg nu!

Farhadi gav mig den utskrivna handlingen och ett vitt papper med ett par telefonnummer. Jag stoppade ner det i portföljen och tackade.

Snoy och Dupree. Det visste jag, vilka det var.

Jag strosade bort till M Zaher Ebrahimis butik, som inte låg så långt från ministeriet. Han stavade sitt namn så på engelska - oklar som så många om när man skulle använda bokstäverna. i eller e, och under den korta promenaden formlerade jag den oundvikliga frågan.

Någon hade kontrollerat mig i Tashqurghan, bevakat mina rörelser och rapporterat - och jag, undrade vem, Faqir Mohammad? Baba? Kommendanten? Nej inte den sistnämnde. Men sannolikt någon av de båda andra, någon som till och med berättat för Farhadi att

jag beställt okokt ris. Det kändes litet obehagligt och jag tackade min lyckliga stjärna för att jag hållit mig på den metaforiska mattan,

Ebrahimi, pashtoon runt tjugosex-tjugosju. hade en antikbod mitt emellan gamla staden och Shahr-e Nau och jag hade besökt honom hastigt två gånger under mina första dagar i Kabul. Han hade bra saker och var kunnig, och han var inte pockande - tjtade aldrig med klyschor som *very very old* och *special price for you*. Det var en butik där man kunde slå sig ner och prata, dricka sodavatten eller te utan att känna tvånget att köpa. Dessutom var han ärlig, sa till exempel att något man tittade på var från 1870 och inte från 1600-talet som de andra antikhandlarna hade för vana.

- Tillbaka från Tashqurghan, skrattade Ebrahimi, och hur var det?

Han talade bra vardagsengelska och litet tyska.

- Varmt, och spännande.

- Då träffade du Ahraj också?

Ebrahimi hämtade två flaskor soda och ett paket cigaretter, och jag bad honom översätta Farhadis brev till inrikesministeriet. Alla utelämnade vokaler gjorde det svårt för mig att läsa en löpande text, särskilt om den var avfattad på formell prosa.

Skrivelsen var helt i sin ordning och något annat

hade jag heller inte väntat mig. Där stod vem jag var och att utrikesministeriet önskade att inrikesministeriet skulle utfärda ett årslångt uppehållstillstånd med rätt att arbeta i Afghanistan, inklusive i den norra gränsprovinsen. Allt nedknackat på en svensk elektrisk Facit med persiskt typsnitt.

- Passa dig för visachefen, varnade Ebrahimi.

Antikhandlaren fick en nickning. Inrikesministerier hade sällan gott rykte i den här delen av värl den.

Jag promenerade från Ebrahimis butik till Shahraragatan, och fann en stor grå byggnad bakom gallergrindar. Huset låg i sval trädskugga och inne på gården fanns flera mindre byggnader. Det stod soldater utanför, och människor som köade, både afghaner och utlänningar. Jag letade mig fram till en avdelning som hette *visa section*, där en officer satt bakom ett slitet skrivbord ute i korridoren.

- Gå in där, sa han och pekade på en dörr.

Jag komin i ett halvmörkt rum belamrat med udda stolar befolkade av en veritabel provkarta på utlänningar i Kabul. Hippies som ville vara kvar, strandade resenärer, affärsmän och biståndsfolk. En soldat tog mitt brev och mitt pass och efter en timme blev jag insläppt i ett lika halvmörkt rum - i lätt förfall och med en unken doft i väggarna.

Vid skrivbordet satt en sorts byrådirektör i illa-

sittande kostym. Han såg definitivt inte sympatisk ut och suckade med mitt brev i handen, som om han blivit snuvad på en handtryckning. Ty eftersom brevet var underskrivet av Ravan Farhadi vågade han inte kräva pengar. Istället bad han mig sitta ner och höll en lång mässande teologisk utläggning. Obegriplig, och framspottad mellan gula tänder.

Framför honom låg en trasig dagstidning och när han orerat färdigt nöp han av en bit tidningspapper, stor som en tumnagel, skrev en krumelur med kulspetspenna och fäste pappersbiten på brevet med en knappnål. Sedan ropade han på en soldat som hämtade brevet och passet. Varefter han tände en cigarett och började läsa i en pärm. Utan att säga ett ord.

Efter ytterligare en halvtimme kom soldaten tillbaka och gav mig passet tillsammans med en liten bläckstämplad biljett.

- Gå till polisen, muttrade kostymen.

Polishögkvarteret, helt i brunt lertegel med lerslammade väggar, låg inte särskilt långt därifrån, vägg, i vägg med stadsförvaltningen. Och jag gick genom en dammig port, över en dammig gård. En ung polisman i vadmalsuniform tittade på min biljett och visade mig in i ett lågt lerhus.

Här gick det betydligt fortare. En hel sida i passet fylldes med bläckstämplar och svarta klister-

märken. Jag fick fylla i personuppgifter på en luddig blankett. Någon skrev med reservoirpenna i passet och efter att ha betalat tvåhundra afghanis i avgifter var all formalia avklarad, och jag kunde gå till Khaibar för att stilla hungern med en kycklingsallad.

Jag satt nog två timmar på Khaibar sedan jag blivit verfallen av en pratglad låghalt hindu i brun kostym, skjorta och slips. Han hade guldbågade glasögon och flottigt svart hår.

Mannen som slagit sig ner bredvid mig var minst tio år äldre än jag, och han presenterade sig som Ram översättare vid amerikanska ambassaden. Hans familj hade utvandrat från Indien till Kandahar för hundra år sedan, och Ram hade som ung flyttat till Kabul för att göra affärer och gå i läroverk. Hans modersmål var panjabi och han talade perfekt engelska, dari, pashto, hindi och urdu. Hans största intresse, förutom pengar, var dock att knulla hippiebrudar mot betalning i haschish. Han var gift och hade fem barn, och berättade att amerikanerna betalade honom hundra dollar i månaden - en mycket hög lön i Afghanistan.

Jag kände mig litet tveksam inför hans påstådda arbete på ambassaden, som om jag inte riktigt trodde på hans historia.

- Kom och hälsa på mig då, sa Ram. Ska vi säga

lunch i övermorgon? Det står en *marine guard* utanför huset och till honom säger du att du har ett möte med Mr Ram vid *political section*.

- Känner du Louis Dupree?

- *Sure*, vi kan ringa honom från ambassaden när du kommer.

Det var sen eftermiddag när jag var tillbaka på Plaza och jag bad Chaman Shah att slå numret till Snoy, en av de antropologer Farhadi sagt att jag borde kontakta.

Jag fick en glad sydtysk stämning i luren, och när jag sagt vem jag var frågade rösten *wo sind Sie denn?*

- På Plaza Hotel.

- Men kom så hit då och drick vin! Min chaufför Farouk hämtar er om tio-femton minuter. Håll utkik efter en blå jeep.

- *Aber...*

- Kom som ni är, det blir inga märkvärdigheter.

Jag tvättade av mig snabbt och borstade tänderna. Allt kändes förbaskat bra; jag var plötsligt på väg att få ett socialt liv i Kabul, och det gick i expressfart. Som om Farhadi dragit i trådar. Sedan stod jag på gatan och spanade. Solen sjönk och det började skymma.

Farouk drog på som Satan och körde mot Kart-e Seh, "egnahemsområdet" från sent femtiotal sydväst

om gamla Kabul. Han pekade och namngav byggnader vi passerade och borta vid Parlamentet svängde han ner till höger, in i lugna kvarter. Det stod *Südasiens-Institut der Universität Heidelberg, Aussenstelle Kabul* på husskylten.

Peter Snoy var en man runt fyrtio, jovialisk och med ett smittande skratt. Han var doktor i antropologi och verksam vid universitetet i Heidelberg, nu kontrakterad att leda det tyska forskningsinstitutet i Kabul.

- Jag beklagar att jag inte har någonting med mig.

- Äsch, kom in nu. Det här är Kabul, inte en supé i Heidelberg.

Fru Snoy väntade i vardagsrummet, möblerat med mörka lokalt tillverkade galonsoffor och fätöljer. Stengolvet var täckt med fina mattor och nästan överallt stod etnografika: en snidad kista och träfigurer från Nooristan, korgar, krukor och oljelampor av metall.

Vi åt *Abendbrot*, drack öl och konverserade, serverades kaffe, och därefter korkade Snoy upp ett par flaskor vitt från Tyskland. Ett samtalsvin över vilket vi dryftade antropologi.

Herregud vad jag mädde. Öl, vin och riktigt kaffe; njutningar jag inte upplevt på fem-sex veckor.

Öl gick inte att få tag på i Kabul om man inte hade det PX-kort som berättigade till inköp på det särskilda kommissariat dit bara ambassad- och FN-folk hade

tillträde, och detsamma gällde i princip all utländsk alkohol. Inhemska drycker som Castellino och Nerone fanns däremot att tillgå på bland annat Kabul Hotel och Spinzar, att drickas på platsen eller ta med sig hem. Importerad sprit som gin och whisky förekom men var ovanligt.

1 bazaarerna var situationen likartad. Några få bodar hade de lokala produkterna och ibland kunde man hitta en flaska öststatsvodka, eller svart västsprit.

Kaffe dracks överhuvudtaget inte av afghaner, och det som serverades på de matställen dit utlänningar gick var uteslutande snabbpulver från Nestlé.

Men mest njöt jag nog av samtalet, av att tala med någon som hade ett västerländskt modersmål. Som inte sökte ord och valhänt formulerade meningar. Staccatospråket fungerade visserligen bra men det blev ofta nyansfritt och rudimentärt. Nu kunde vi diskutera sådant vi höll på med och använda våra egna vedertagna termer utan att behöva förklara. Vi kunde referera till böcker vi båda hade läst och uppleva ett verkligt utbyte. Det var en lisa.

Farouk körde mig hem tidigt på natten, genom ett Kabul som bokstavligen sov. Det var Valborg i Sverige med Gunillaklocka och vita mössor i Carolinabacken; själv fyllde jag år.

Fläktar från Amerika

Det var den första maj i Kabul och när jag gick ut på balkongen såg jag hundratals blåklädda milismän i cirkel runt Zarnegarparken och sittande på trottoarerna ner mot Pashtoonestanplatsen. De flesta var beväpnade med påkar och batonger som de slog eller stötte mot asfalten. Taktfast; som om de väntade. Ljudet var otäckt men dete framkallade också nyfikenhet.

Första maj i Kabul! Men soldaterna, raa rakade skallar som lärt sig att lyda order. Ynglingar från stillastående byar, ynglingar som förmodligen hade mycket vaga begrepp om första maj. Anförda av befäl med direktiv från någonstans. Jag tänkte instinktivt på Costa-Gavras film Z, sedan på minnesbilder från Algeriet, nyhetsrapporter från Latinamerika och våra egna demonstrationer i Europa.

Uniformerna nedanför mig signalerade att allt kunde hända. I oktober 1965 hade blod flutit vid en studentdemonstration i Kabul. Några av demonstranterna dödades när polisen öppnade eld; många sårades.

Riktiga sammanstötningar hade jag sett ett par gånger tidigare i den här delen av världen, i Turkiet. När vänstern demonstrerade mot Sjätte flottan i svallvägorna efter Sexdagarskriget.

Under dagen formerades tre olika demonstrationer samtidigt i Zarnegarparken. Det var grupper med vardera ett hundratal deltagare som samlades på gräset, med banderoller, plakat och brandtal. Budskapen förstod jag inte exakt men ordet *demokrasi* var tydligt nog.

Jag gick en lov i kvarteret, tog några bilder men var skraj. På alla tvärgator vid Pashtoonestanplatsen och ner mot floden stod polisbussar med flera hundra kravallutrustade män. Det blev läsning på hotellet istället, och om övervåld hörde jag gudskelov inget. Förmodligen var det en lugn demonstration, trots den skräckinjagande bevakningen.

***

Amerikanska ambassaden låg ungefär halvvägs till flygfältet och jag tog en taxi, eftersom det knappast var gångavstånd; ackorderade om priset och fick ner det från fyrtio till trettio.

Byggnaden var omgiven av höga metallstaket, den var högst några år gammal, och över den vajade stjärn-

baneret. Vilket gav mig en dålig smak i munnen. Vietnamkriget rasade, och för många i min generation var amerikanska ambassader knappast något man besökte om det inte handlade om demonstrationer. Om att skrika ut sin vrede mot USA:s massmord.

Det stod mycket riktigt en *marine guard* i porten, en sån där skråklippt stram yngling med tuggummi och mösskärmen på näsan. Jag sa mitt ärende och visades in i en foajé, där någon grep efter en telefon.

Minuten efter kom Ram haltande i korridoren och hälsade mig med överdriven artighet och titlar - som om han ville imponera på de som arbetade i receptionen.

Rams rum i *political section* var möblerat med skrivbord, besöksstolar och väldiga låsta arkivskåp av stålplåt.

- Jag lovade lunch, sa han och tryckte på sin Siemens.

Medan vi väntade berättade han litet om sitt arbete, vilket mest gick ut på att översätta politiska dokument och officiella kommunikéer. Det kunde röra sig om anföranden och förslag i parlamentet, verksamhetsplaner från olika ministerier, handlingar kring utvecklingsprojekt och PM från statliga kontor. Ibland översatte han också artiklar från dagstidningar som *Islah* och *Heywad* jämte de flygblad som spreds

av en liten men aktiv vänsteropposition, enkannerligen kommunistisk. Han var säkert en mycket skicklig översättare, trevlig att prata med och framförallt genom de papper han hanterade väl insatt i afghansk inrikespolitik. Men det luktade inte så litet CIA; den organisation som med största sannolikhet ansvarade för ambassadens politiska avdelning.

- Vad var det för demonstrationer i går? frågade jag försiktigt.

- Kommunister, svarade Ram. Deet finns tre grupper. *Khalq*, *parcham* och *sholajaweid*. De sistnämnda är maoister.

- Är de stora?

- Knappast. Kanske tusen personer sammanlagt.

Längre än så hann vi inte just då. En lokalanställd *baba* uppenbarade sig med lunchen på en plåtbricka och jag höll på att smälla av: Coca-Cola i burk och hamburgare. Snabbmat som, enligt Ram med jämna mellanrum flögs in från USA till landets officiella representation i Kabul. Pannbiffen i bulle kom som halvfabrikat med alla tillbehör och lagades färdig i ambassadens kantin.

Läskedrycker i västlig mening fanns praktiskt taget inte att tillgå i Afghanistan före 1972, även om en och annan utländsk törstsläckare dök upp i bazaa-ren där den kostade en halv normal dagslön. I stället

drack man juice, saft och lokalt sodavatten i alla regnbågens färger.

Det var första gången i mitt liv som jag åt en riktig amerikansk hamburgare, ty det här var flera år innan McDonaldskulturen kommit till Sverige. Det var förvisso förbaskat gott men kulturkrocken kändes. Satt som en karikatyr av USA, som om deras personal i hjärtat av Centralasien inte kunde leva utan dessa ketchupgarnerade tingestar. Som man inte ville eller vågade begå det afghanska.

Jag uttalade mitt tack för maten till Ram, som nickade belåtet och bad mig komma hem och hälsa på honom någon dag, när han var ledig. Han bodde i kvarteret Qalafatullah Khan, och föreslog fredag. Följt av en nerklottrad adress på ett blockpapper; både på dari och med latinska bokstäver.

- Nu ringer vi till Dupree, sa han och petade numret. Som han antingen kunde utantill, eller hade memorerat innan jag kom.

Någon svarade. Ram presenterade sig, sa mitt namn, och räckte över luren.

- *Ravan has told me about you*, jag hämtar dig om en halvtimme.

Inga ytterligare kommentarer.. Ravan Farhadi hade bevisligen ånyo dragit i trådar för min skull, och det gjorde mig upprymd. Jag skulle få ett liv i Kabul. Inte

bara dra på gatorna och vara hänvisad till hotellrummet. jag tänkte på gårdagen hos Snoy. Det var sånt man behövde. Och Dupree var heller inte vem som helst.

Baba kom med te och dukade ut, och Ram tog fram en kakburk ur skrivbordslådan. Med små torra saker som påminde om sandkakor, drömmar och finska pinnar.

Dupree formligen seglade in, utstrålade energi. Han hälsade glatt på Ram och sen på mig.

- Då kör vi, sa han.

- Fredag, påminde Ram.

Marinkårssoldaten gjorde honnör och jag tog plats i Duprees jeep. Han var runt femtio, klädd i ljusa jeans, kavaj, skjorta och Texasslips.

Louis Dupree var på sitt sätt Mr Afghanistan, och han hade verkat i landet under perioder sedan sent fyrtioal. Som arkeolog och antropolog, och hade nått en position omgiven av vetenskapliga superlativer. Han var helt enkelt en av världens mest kunniga personer inom sitt område, och dessutom behagligt lätt-sam. Men det fanns rykten också om kopplingar till CIA, sanna eller falska. Jag nämner inte detta för att misstänkliggöra utan för att det var en realitet, något det viskades om. Fast å andra sidan surrade rykten alltid i Kabul, och att man pumpar utlandsanställd

personal på upplysningar är legio. Det gör svenska UD också. Men på den här tiden präglades världen av Det Kalla Kriget, och en handfull år senare skulle Dupree offentligt stämplas som spion och imperialisttakej i bulletiner från Moskva. Somt står fortfarande att läsa på Internet idag.

Louis Dupree avled 1989. Otaliga texter hade lämnat hans penna, bland dem hans stora bok Afghanistan (1973). Den är ett livsverk, en av de rikaste och mest välskrivna faktaböcker för den som söker kunskap om landet mellan Registans öknar och Amu Darya.

Det var eftermiddag när vi kom hem till hans hus, ett vanligt afghanskt hus av litet bättre snitt, fyllt av böcker och föremål.

Dupree rökte och pratade oavbrutet, och han var en person som man gärna lyssnade på. Lärd och spirituell.

Ett par väldiga silverbägare från Kafiristan fängade genast min blick, och vips fick jag historien i ett nötskal. Om hur de otrogna kafirerna i nordöstprovinsen, måhända avkomma från Alexander den Stores knektar, hållit sig med en egen Dionysoskult, bryggt och druckit vin, och bekrigat muslimer. För att slutligen i sent 1800-tal islamiseras av Abdur Rahman. Varvid Kafiristan blev Nooristan, ljusets land.

- Vi går in i baren, sa Dupree.

Det blev dagens andra kulturkrock. För Duprees bar var tusen procent amerikansk, fullt i samklang med hans Texasslips.

Jag bara gapade när Dupree bad mig hoppa upp.

Det jag såg var absolut inte väntat, och definitivt inte hos en bildad humanist och vetenskapsman. Jag vet att jag nu uttrycker en fördom men baren hade snarast passat hos någon nyrik texican à la mode Dallas; som en barnlig amerikansk accent.

Bardisken var en bardisk, och flaskorna rymde god importsprit. Men barstolarna var "cowboysadlar" anbringade i järnstativ. Det var utomordentligt smaklöst.

Det krävdes en stor Dry Martini för att neutralisera synen; perfekt blandad med citronstrimla och oliv. I rätt sorts glas.

Nancy Hatch, hans fru, kom in i rummet ned blåmärken på armen, bad om en drink, och berättade att hon cyklat omkull.

- Gudskelov var jag full som en spruta, annars hade jag nog brutit allt. Nyktra människor slår sig alltid fördärvade när dorn trillar eftersom dom försöker skydda sig, medan fyllet faller som en mjuk säck.

Det låg onekligen något i hennes reflektion.

Nancy Hatch Wolfe Dupree var en ytterst sym-

patisk kvinna, tillika författaren bakom en handfull mycket sakliga guideböcker i fickformat om bland annat Kabul, Bamiyan, och norra Afghanistan. Alla lokalt tryckta, fjärran från västlig teknisk standard men med innehållsmässigt hög halt. Jag har de flesta av dem i hyllan och återkommer än idag till dem ofta. Böcker som tog fasta på topografi, historia och kultur utan att på något sätt vara studsiga som många av dagens motsvarigheter. Lättillgängligt skrivna och humanistiska, kärleksfullt präglade av vid kunskap.

Riktigt hur många Dry Martinis jag hällde i mig minns jag inte men det var åtskilliga. Samtidigt strömmade folk in när eftermiddagen blev skymning, fick ett glas eller flera, tände cigaretter och pratade.

Det var lärare från Pohantoon - universitetet, journalister och den uppburne pashtopoeten & akademi-ledanoten Saduddin Shpoon. Enligt egen och lätt överdriven utsago Kabuls fulaste man.

- Ah., ingen kvinna vill ha mig, lamenterade Shpoon med glimten i ögat. Titta bara på min hiskeliga näsa!

Sedan deklamerade han några strofer "folklyrik" på pashto och i översättning, så kallade *landeys* i strikt bunden form. Först Abdul Raouf Benawas smått klassiska vers följt av egna kompositioner.

*Min älskade kom tillbaka från kriget besegrad
Bittert ångrar jag avskedets kyss*

(Benawa, 1958)

Skäms, gamle man

Blinka inte åt mig

Är du berusad av haschish?

(Shpoon, 1970)

Vi fick något att äta och det blev en halv snacknatt. Dupree pratade om Amir Abdur Rahman, Shpoon om kvinnor, och jag om Tashqurghan.

Riktigt nykter när någon i sällskapet ordnade en taxi åt mig ute på den mörka gatan var jag inte.

Men ett socialt liv - det hade jag fått; och dagarna rullade på. Med besök hos Ram, förnyade kontakter med Snoy och det tyska institutet, vars bibliotek jag ofta åkte till. Jag träffade studenter och män från oppositionen, drack te med dem på Khaibar och gradvis växte ett nätverk. Att några av de personer jag mötte senare skulle spela en roll i Afghanistans tragiska historia anade jag inte. Samtidigt började jag skissa, både på min avhandling och på en bok om Afghanistan, samlade och bearbetade material. Jag fick brev från Sverige, höll en viss kontakt med det allt avlägsnare landet.

I Kabul gick det mot het sommar.

I montrarna låg Afghanistan

Jag hade hunnit köpa en handfull antikviteter hos Ebrahimi, ett par fina turkmenska silversmycken, en kanna - kusin till den Gholam Sarwar gjort - från Bukhara, en oljelampa, ett par förtennade kopparföremål och en slagläspistol med Amir Abdur Rahmans monogram. Kommen från ett av de kompanier som tvingat engelsmännen till neslig reträtt.

Ebrahimi hade varit på antikmässor i Tyskland ett par gånger och skaffat sig kvinnliga tyska bekanta, och när vi lärt känna varandra närmare bad han mig att hjälpa honom med brevskrivning. Varvid jag med jämna mellanrum fick översätta hans smäktande kärleksförklaringar till tysk prosa. Inklusivt en och annan idiomatisk förändring eftersom jag antog att ytterst få tyska kvinnor skulle känna sig smickrade av att bli kallade "vacker som ett päron". Alltså bytte jag ut "päron" mot soluppgång över Bodensjön.

När jag sökte mitt inresevisum till Afghanistan fick jag skriva under en handling där jag förband mig tre saker. Att inte utöva yrkesmässig verksamhet (under-

förstått utan tillstånd), att inte utföra några antikviteter utan ett formellt godkännande från Kabul Museum, och att inte bedriva kristen propaganda. Jag minns inte den exakta ordalydelsen i det tredje "budet" men andemeningen var den just relaterade. Kristen mission var nämligen inte tillåten. Vilket en karl från Örebro något senare fick erfara när han försökte smugla in Lukasevangeliet på pashto i sin dubbelgolvade bil; med lång arrest och utvisning som följd.

Utförelsetillstånd för antikviteter var ett orubbligt krav i Afghanistan, och något som också kontrollerades när man lämnade landet.

Ebrahimi hade noga beskrivit processen, berättat att varje objekt stämplades på museet och att man fick ett dokument. Varefter utresetullen när det blev dags granskade alla gamla föremål i bagaget, beskådade stämplarna och jämförde med förteckningen i dokumentet. Detsamma gällde även om man ville skicka sina antikviteter, med flyg eller som postpaket.

Totalt utförelseförbud rädde för arkeologiska fynd - särskilt Buddhaskulpturer, medeltida objekt och enskilda unika pjäser som till exempel de silverbägare jag sett hos Dupree. Dylikt kunde enbart föras ut illegalt, vanligtvis i skydd av diplomatisk immunitet. Men inte ens diplomatpass hjälpte alltid, eftersom tullen i Kabul emellanåt granskade även diplomaters väskor.

Väl medvetna om att den diplomatiska kåren vid den här tiden transporterade såväl antikviteter som narkotika ut ur landet. Således kunde överste-två-fingrar en dag under sommaren 1970 posera på första sidan i *Kabul Times* med en just gripnen USA-ackrediterad toppfigur. Fotograferad invid den väg där hans resväska låg vidöppen med trettiofyra kilo haschish.

- Om du köper några antikviteter av mig och museet inte ger tillstånd får du pengarna tillbaka, hade Ebrahimi lovat.

***

Jag tog en bil till Kabul Museum vid södra utfarten med mina föremål, och visades in i granskningsrummet. Där satt en museitjänsteman, en skrivare och en *baba*.

Mina inköp beredde inga problem. Baba klistrade fast etiketter på vart och ett, skrivaren upprättade protokoll, och tjänstemannen skrev under. Med stämplor och flera karbonkopior.

Jag hade inte hunnit besöka Kabul Museum tidigare men nu gavs äntligen möjlighet att bese samlingarna. Tjänstemannen, som inte var alltför överhopad av arbete, erbjöd sig att visa mig runt.

Vi gick i sal efter sal, fördelade på två vänings-

plan, och här fanns framförallt Afghanistans arkeologiska historia med rika fynd från grävningar i Mundigak, Hadda, Bamiyan, Bagram, Fondukistan och Surkh Kotal. Till stor del framgrävt av franska och italienska arkeologer under de senaste decennierna.

Det var sten- och bronsålder, Buddhahuvuden med hellenska influenser, följt av senare tider när islam vunnit terräng. Ett myntkabinett visade indiska silverpenningar från trehundralet före Kristus - funna i Gardez, invid grekiska mynt från det egentliga Grekland och från Bactrien i norra Afghanistan. I ytterligare salar fanns föremål från Kafiristan, och en stor samling etnografika från huvudsakligen 1800-talet och framåt; smycken, dräkter, musikinstrument och redskap.

Det var goda objekt som visades men expone ringen var traditionell, ungefär som på ett svenskt landsortsmuseum på femtiotalet. Allt förvarades i klumpiga montrar, uttryckt ur sitt sammanhang och med ganska tunna beskrivningar.

I ett av dessa rum tid fascinerades jag av ett preislamskt bronsfat med djurkroppar i relief och en medeltida allmoseskål från Ghor, den senare stram i formen och ytterst sparsmakat dekorerad med en enkel geometrisk bård. Skålen var av vit metall och modellerad nästan som ett båtskrov, som en kogg med harmoniska mått.

Vi samtalade ganska länge om dessa båda pjäser och jag uttryckte min beundran för den stora hantverksskicklighet som präglade dem.

Efter visningen drack vi te och pratade om allt möjligt. Jag berättade om min månad i Tashqurghan och om att jag var på väg tillbaka, relaterade mitt samtal med kopparslagaren Gholam Sarwar, och svarade på en direkt fråga att jag bodde på Plaza.

- Jag hoppas du kommer tillbaka, sa tjänstemannen när jag gick, ut på gatan för att hejda en taxi.

Nästa morgon när jag satt och åt frukost knackade det på dörren. Det var tjänstemannen från museet.

I hans portfölj låg, fatet och skålen från Ghor, och från tjänstemannens läppar kom två ord: femhundra dollar.

Jag bad honom att försvinna, iddes inte ens vara artigt avböjande. Vilket möjligtvis kunde anses odiplomatiskt. Men just då var jag bara förbannad.

Senare berättade någon att det hände att museiföremål byttes mot välgjorda kopior. Att det var som med korruptionen; att låga löner skapade frestelser.

***

Ibland ångrar jag faktiskt att jag inte köpte fatet och skålen. Ty idag är omkring 70% av museets samlingar skingrade.

Rykten gör gällande att en del föremål stals av rysar under ockupationen men den uppgiften är svår att styrka i detalj. Även om den säkert rymmer ett visst mått av sanning.

Däremot vet man att museet besköts med granater 1992 och 1993, varvid det plundrades i omgångar av såväl mujahidiner som kriminella ligor. Följt av talibansk bildstormande vandalisering. Åtskilliga objekt har också påträffats i Pakistans bazaarer och på den internationella konstmarknaden.

***

Det började bli dags att lämna Kabul, att återvända till norr. Jag ringde Ravan Farhadi och letade efter Meimut-chaufför, köpte vitt bomullstyg från Gulbahar och lät en skraddare i Khiabankvarteret sy en *perhantomban*.

Dammet virvlade tjockt i den torra luften.

Meloner prisade av Marco Polo

Åter över de höga bergen i Meimuts Volga, åter en måltid i Khinjan, den gnistrande silverfloden, kupolhusen och sanden. Värmen var stor, kanske runt fyrtio grader, när stäppen öppnade sig.

Att komma tillbaka var en stor lycka. Jag hade faktiskt längtat efter Faqir Mohammad, Baba, Yaqub, Ahraj och alla de andra. Att den förstnämnde eventuellt kunde vara rapportör var inget sorn egentligen bekymrade mig längre. Ville någon kontrollera så fick man göra det. Jag kände mig ren som snön på Hindu Kushs toppar.

Jag fick samma rum och installerade mig igen. Underguvernören kom genast in, Baba kom med te, och jag fick höra den stora nybeten.

- Vi planerar för elektricitet och rinnande vatten i Khulm!

I en officiell skrift kallades kungens politik för "frihetens och framstegens väg". Afghanistan skulle utvecklas och moderniseras, vanligt folk skulle få det nödvändiga.

Kungen framstod redan då för mig som en samhällsförbättrare, en man som mot bakgrund av

Amanullahs snabba reformtakt och det mörker som följde visste att gå långsamt fram. Vänstern i Kabul höll honom naturligtvis för reaktionär, ett modeord i tiden. De krävde snabba förändringar, och många drömde om en blodig revolution som för alltid skulle krossa huset Mohammadzai. Några av de studenter jag pratat med i Kabul hade sagt det rent ut: social utveckling krävde blodbad. Medan underguvernören drömde om glödlampor i Tashqurghan.

I kvällningen gick jag till det tehus där jag bett om okokt ris. Jag var klädd i perhantomban och sandaler, i nästan voluminösa tygsjok - en befrielse efter kroppsnära jeans. Människor hälsade på mig och jag hörde hästhovar mot den torrstampade vägen. Borta vid strömmen gick kvarnen.

Tebusvärden kysste mig och jag avlägsnade skorna, fick nickningar från männen på bänkarna, och bad om det som blivit en av mina favoriträtter. ligar, lever. Att det var fattigmanskost visste jag vid det här laget men det bekom mig inte.

Jigar, eller *kabab-e jigari*, är träkolsgrillad lammlever. Där levern är skuren i små stycken, mindre än en halv tändsticksask, och träd med lök på järnspett. En portion består av fem-tio spett, beroende på bitarnas storlek, och man får spetten lagda i ett ganska tunt bröd tillsammans med de tre obligatoriska

kryddorna på lika många små assietter: grovmalet bergsalt, malen rödpeppar och malda torkade vindruvskal; plus ibland ett litet fat med röd citronsmakande sumak.

Det är en ren rätt, fri från flott, och den bokstavligen smälter i munnen.

Värden skrattade när han kom ut på verandan med maten, tyckte nog att jag var en konstig kropp som beställt inälvor när det fanns pilau; drypande av färsvansolja.

Jag åt med god aptit i det vita skenet från fotogenlampan, nöp av kryddorna och drack kallt källvatten.

- Det finns melon nu, sa pojken som dukade ut.

- Gärna!

Det var den största melon jag någonsin sett, en grön mansfamn med ljusrött innanmäte. Som om skallet fångat och förslutit en väldig droppe av frisk, mild sötma.

Pojken skar en ordentlig skiva och jag blev med ens behagligt sval inombords.

Det finns ett par referenser till Afghanistan i Marco Polos nedtecknade resor, och jag drog mig till minnes hur han på ett ställe lovprisat melonerna från Shibargan i provinsen Jawzjan, väster om Tashqurghan.

Det var skördetid i norr, säd och frukt, och enligt

gubbarna på tehuset skulle slitet på fälten ge lön för mödan. Kanske inte lika mycket som förr, ty regnen hade uteblivit och marken torrsprack.

Jag försökte prata med dem som satt intill mig om jordbruket men begrep inte så mycket. Det var hela tiden nya ord för mig men ett och annat blev ändå tydliggjort.

Det fanns två typer av jord, *lalmi* som var obevattnad, och *abi* som var bevattnad. Det gick att klara sig på ett par tunnland, eftersom man kunde ta ut flera skördar. Nästan alla ägde jord i varierande omfattning - även folket i bazaaren, och sedan spädde man på med arrendemark. Somliga gjorde dessutom i dagsverken åt de som hade större ytor och avlönades enligt den urgamla principen om femtedelar. Där det mänskliga arbetet gav tjugo procent av det som bärgades.

Påföljande dag fick jag låna en rysk jeep av kommandanten, med en värnpliktig i grå vadmal som chaufför. Faqir Mohammad hade gjort sig ledig, möjligtvis stängt skolan, och vi körde de sex. milen mot Mazar-e Sharif på en sönderkörd väg som krävde timmar. Över stäppen i brännhet sommar och jag såg sånt som jag blott läst om: hyenor vid ett kamelkadaver, cirklande gamar i luften. Men jag såg också den rikedom Marco Polo beskrivit.

Som litet barn ären före och efter inträdet i folk.-skolan spelade jag och mina kompisar kula med små klotformade tingestar som vi köpt hos Ljungbergs Leksaker, Käpp & Paraply, för ett öre styck. Av dessa så kallade stenkulor byggde vi pyramider.

Nu återkom denna minnesbild från barndomen men pyramiderna bestod av stora gröna meloner, konstfullt staplade utmed vägen. Det var högar som ordinära afghanska hus med en rymd på tiotals kubikmeter, och de bara låg där i väntan på uppköparbilarna från söder.

För en jättemelon betalade man sjuttio öre. Vi köpte ett dussin, till oss själva och till vänner i byn. Till Baba och Yaqub-smed.

Mazar glittrade med den blåtonade moskén över Hazrat Ali i centrum, vallfartsort för shiiter och metropol i norr. Runt helgedomen låg propra tvåvåningshus i brunt lertegel med salubodar, lager och bostäder. Här såldes mattor och vävnader från omlandets byar, karakulskinn och frukt. Men det var en modern stad formad av sentida planerare, utlagd med raka gator och räta vinklar efter samma principer som Shahr-e Nau i Kabul.

Vi åt på hotellet. Det såg ut som ett ryssbygge med stora salar och breda korridorer, och man serverade pilau med gulfärgat ris. Jag såg en och annan östeuro-

peisk hjälpare men inga från väst.

***

Skörden låg i luften. All säd skars med bazaarsmid-
da skärar och bands i stora buntar, som staplades på
tröskplatserna. Oxar trampade ur kornen, och det
nytröskade vannades; kastades upp i luften med väl-
diga trögafflar. Vinden grep tag i agnar och slösad och
förde bort dem över nejden, där de förenades med
det finkorniga dammet från Turkestans arida slätter.
Pojkar och flickor sopade upp vetet och fyllde det i
säckar. Åsnor klövjades och leddes till kvarnarna, vars
stenar malde till långt in på nätterna.

- Gammalttestamentligt, skrev den svenske dip-
lomaten Paul Mohn 1930 om afghanskt jordbruk.

Jag tänkte på de årder jag sett. Förvisso var det
ålderdomligt men samtidigt anpassat. Ty årdret skär
grunt, vänder inte jorden och minskar därmed ut-
dunstningen.

Den tid som följde, veckor och månader, var ar-
bete. Jag hade hundratals hantverkare och handlare
att besöka, och jag visste att det rörde sig om minst
ett årsverke. Kanske två, om än uppspaltat i perioder.

Med torkan dog framtiden

Våren 1971 uteblev regnen. Fjolåret hade varit torrt
meningen 1972 skulle bli värre.

Jag var tillbaka i Kabul efter Tashqurghan och en
sejour i Sverige. Afghanistan hade just firat nyår, och
kylan vek för begynnande värme.

Åter satt jag hos Chaman Shah på Plaza, och han
berättade om förtvivalade småbönder i Mulq. Män som
plöjde i kruttorr jord och såg de livgivande kornen
förtvina. Och litet förläget med tårar i ögonen - som
vore det otillständigt att beröra - om kvinnor så svultna
att de inte förmådde ge mjölk.

Efter ett par dagar i hörnet vid Mohammad Jan
Khan Watt hade Ravan Farhadi tid och jag följde de
välbekanta gatorna till utrikesministeriet. På planen
utanför lyste gräsmattorna saftigt gröna av ständig
bevattning. Det stack i ögonen.

Farhadi hade fått en ordentlig rapport om hur mitt
arbete fortskred och han var mycket nöjd. Hans egen
vetenskapliga bakgrund gjorde honom dessutom till
en givande samtalspartner, och han hade med tiden
blivit mer och mer intresserad. Förvandlad från
mäktig ämbetsman till något som allt mer började

likna en klok vän. Någon att anförtro sig åt, och någon som gav råd. Det var heller inte längre *vous* när vi pratade utan *tu*.

Farhadi hade planer för mitt vidkommande, och ville bland annat knyta mig till universitetet. Se till att jag fick en tjänst och därmed en officiell position. Skrivelser hade redan upprättats till berörda myndigheter. I tungseg byråkrati, oändligt omständigt.

Vi satt där med vårt gröna te, samtalade om politik, arbete och framtid.

Teknikaliteterna var inte längre ett problem. Jag skulle få de tillstånd och förlängningar som pappersvärdarna krävde.

- Ditt boende, sa Farhadi plötsligt. Du kan inte sitta på Plaza, du behöver något bättre. Därför har jag ordnat en lägenhet åt dig, och imorgon kan du – *inshallah* - flytta in i Shansabhuset i Shahr-e Nau. Där finns en liten möblerad tvärumslägenhet med egen telefon, fläktar och allt som behövs.

Inte för att det var något fel på Plasas balkonghörn men en egen lägenhet var ändå något annat. Ytor att röra sig på, möjlighet till umgänge.

- Vad kostar det?

- Femtio dollar i månaden, *tout compris*. Men oroa dig inte. Jag har föreslagit att du ska få ett månatligt arvode på dubbla beloppet för den forskning

du utför. Och när du flyttat in ska du åka till Pohantoon och söka upp *monsieur* Naibkhail som ansvarar för *foreign relations*. Vad har du för planer nu?

- Jag stannar i Kabul några månader innan jag åker till Tashqurghan. Jag behöver läsa och excerpiera, samla korsreferenser från hantverkare och handlare i stan för att få ett jämförelsematerial. Det blir nog rätt mycket tid i tyskarnas bibliotek också.

- Snoy har åkt hem och tyskarna har skickat en ny *directeur*. Han heter Horst Fehr och är vidtalad om vem du är. Det är bara att ringa så bjuder han nog hem dig omedelbart på en snaps. Jag har hört att du dricker alkohol.

- Alkohol är en njutning i måttliga mängder.

- Självrör jag inte sprit men det vet du väl redan eftersom du supit med Dupree? Nej du, unge man, jag klandrar dig inte. Gud har skapat oss olika, och ni har era seder och vanor. Drick du om det smakar dig men låt det aldrig förmörka ditt sinne. Den ende som kan döma människors handlande är Gud.

Det var stora, tillåtande ord för att komma från en djupt religiös man. Från en person man i väst litet slarvigt kanske skulle kalla fundamentalist, om än i liberal om än i liberal och skolad dräkt. Men, så var det i det gamla Afghanistan, präglad av den hanafitiska

rättskola som något förenklat sa att allt som inte är uttryckligen förbjudet är tillåtet. Låt vara att det fanns mörkmän i Kabul och att landsbygden var än mer värdekonservativ men själva andan i landet var just tolerant, ljusår från många andra muslimska nationer. Afghaner accepterade att det fanns en omvärld som var annorlunda. Både vanligt folk och den utbildade eliten.

Nästa mening fick det att studsa inom mig.

- Jag har talat med *notre roi* om dig och han är positivt inställd till det du gör. Du kan räkna med ett sammanträffande, *inshallah*; att vår kung bjuder in dig till te eller att han helt sonika plockar upp dig i sin Mercedes så att ni kan få ett samtal. Jag säger detta som en vänskaplig förvarning. Bara så att du vet. Doktor Yossuf i Bonn har höga tankar om dig och han har låtit kontrollera dig och din bakgrund in i minsta detalj.

I Afghanistan utgjorde pashtoonerna det stats- och kulturbärande skiktet; kanske åtta miljoner av en population på runt femton. Med minst lika många blodsfränder på andra sidan gränsen, i Pakistans nordvästprovins.

Högst stod "den kungliga klanen", den pashtoonska gruppen mohammadzai. Lägst de snedögda hazaras som enligt troligen sanna sägner stammade från

Djinghis Khans fotfolk. Däremellan fanns tajiker, uzbeker, balucher, turkmener och en rad andra etniska grupper, jämte en liten minoritet från Indien invandrade sikher och hinduer. Plus en ännu mindre grupp judar av vilka många utvandrat till Israel men återvänt till Afghanistan sedan de diskriminerats i det förlovade landet.

Åkerbruk var Afghanistans viktigaste näring men endast en tiondel av landets yta kunde odlas. Här levde en bofast majoritet, medan resterande två-tre miljoner var hel- och halvnomader.

Ravan Farhadi var tajik, son till en skollärare. Men han var gift med en kvinna från mohammadzai, en synnerligen vidsynt dam som slöjlöst rörde sig på Kabuls gator innan canceren tog hennes liv. För några år sedan; i Den nya världen.

Jag älskade henne som en storsyster och beundrade hennes mod och uthållighet under de hårda åren. När den progressive och i väst hyllade statsmannen Gorbatsjov lät bomberna regna över civila i Afghanistan. Jag lyser frid över henne.

- Torkan, sa jag till Farhadi. Folk i byarna lider.

Ministern fick ett stråk av sorg i ögonen, och det var uppriktigt.

- Ingen bryr sig om mitt land, svarade han. Det är som om vi inte finns.

Därefter kysste vi varandra. Afghanistan fanns knappt på kartan. Att kvinnor och barn dog under den veritabla naturkatastrof som just sett sin inledning bekymrade inte det rika väst. Afghanistan hölls för en korrupt feodalstat, inte ens värd vår sympati.

Under den sekund när vi vidrörde våra kinder med läpparna förändrades min världsbild, och när solen sjönk bad jag för första gången i Pul-e Khisti.

Bönen bestod av två ord: skydda Afghanistan.

De svåra torråren hade börjat, år som i förlängningen skulle föda den serie av händelser som övergick i krig och massmord.

***

Lägenheten i Shansabhuset var en dröm och jag flyttade in nästa dag, togs emot av en *baba* som var *chaukidar*, ungefär vakt och hustomte, och av en representant för ägaren. Den senare gav mig en lång inventarielista som jag skulle kontrollera mot lägenhetens innehåll och sedan skriva under. Plus ett stencilerat kontrakt.

- Telefonen är gratis inom Kabul, upplyste han men interurbana samtal måste du beställa och själv betala en gång i månaden.

Telefonen var en grå Siemens med nummerskiva.

Shansabhuset var tre våningar högt, och höll något man skulle kunna kalla sydeuropeisk standard såväl till det yttre som det inre.

Trapphuset var var av marmor eller kalksten och min lägenhet låg på andra våningen. Hur många fler lägenheter det fanns i huset har jag glömt men det var nog cirka åtta. På bottenvåningen huserade blomsterhandeln och Mercedes Benz, som så vitt jag minns var den enda västliga bil- och servicefirman i Kabul. Vilket bland annat berodde på att kungahuset och några ambassader körde tyskt. Det vanligaste bilmärket i landet var dock Volga plus en rad andra sovjetiska fabrikat, de senare ofta av terränggående karaktär. Huvudsakligen brukade som transport- och tjänstefordon. Ytterst få afghaner hade privatbil till följd av nästan astronomiska avgifter.

Lägenheten bestod av ett stort kombinerat mat- och vardagsrum, ett litet sovrum, ett kök blott för matlagning, och toalett med dusch. Golven var stenlagda och väggarna vitstrukna. Sedan fanns där en liten balkong ut mot det hörn som hette Shirpoor Intersection. Luftkonditionering fanns inte men väl ett par ordentliga fläktar, jämte en stor fotogenkamin för vinterbruk.

I rummet stod ett bastant bord med stolar, en bokhylla och den obligatoriska plastiga soffgruppen av

lokal tillverkning. Det låg röda mattor på golvet liksom i sovrummet vars enda möbler var dyscha och klädskap.

Köket rymde allt som behövdes, kyl, spis och vask och i skåpen fanns en komplett uppsättning av husgeråd. Till och med sänglinne och handdukar fanns på plats. Låt vara att allt var enkelt men det var ändå ett ytterst civiliserat boende.

Ägarens representant hade noga påtalat att jag borde koka mitt dricksvatten och sedan kyla ner det på flaska, så jag satte omedelbart på en femlitersgryta - något som fortsättningsvis skulle bli kvällsrutin innan jag kröp i säng. Fyra liter vatten var ett dagligt minimum i hettan, jämte de ofrånkomliga salttabletterna.

På eftermiddagen gick jag till Aziz Supermarket för att handla, och naturligtvis förköpte jag mig - salig över vetskapen att jag från och med nu kunde variera dieten och inte jämt och ständigt behöva gå på lokal eller äta i bazaarerna. *Pilau* blev litet enahanda i längden.

Jag köpte ägg, europeiska ostar, Lurpaksmör, konservburkar med ravioli, tonfisk, corned beef och baked beans, kex, grönsaker och allehanda stapelvaror. Aziz packade en kartong åt mig, och gav mig en fin melon som bonus. Priserna var högre än i en svensk livsmedelsbutik men det bekom mig inte. Jag

hade gott och väl köpt mat för två ordinära afghanska månadslöner.

Men några skadliga drycker sålde inte Aziz, så det blev att sno runt ett tag i Shahr-e Nau där jag hittade halvklandestin whisky, vodka och Pernod. Allt insmugglat eller försnillat från ambassader och FN-kommissariat för runt hundra kronor flaskan. Dessutom köpte jag den inhemska brandyn för en femtedel av vad den utländska spriten kostade. Jag ville vara försedd när eventuella besökare letade sig fram till min nya adress.

I kvällningen drack jag en stor Pernod och firade med en dansk cigarr. Följt av den högre kokkonsten manifesterad i en omelett fylld med Emmenthaler och färska tomater ackompanjerat av en halvdrucken rödvinsflaska från föregående dags aftonvard på Spinzar. Jag njöt som en gud, och kunde senare slänga mig i soffan med en kopp te, en bit Cadburychoklad och en bok.

Balkongdörren stod på glänt och från parken hörde jag avlägset en spröd flöjt. Vemodig i den varma svarta natten.

Min första besökare kom redan nästa dag på förmiddagen. Det var Ram från amerikanska ambassaden, och som hört av Chaman Shah att jag flyttat.

Ram hade haft ett ärende på morgonen i den när-

belägna pakistanska beskickningen, och han knackade på min dörr med en sockerkaka i näven. Jag lagade starkt svart te medan Ram skar upp kakan, något av en exklusivitet från kakboden i Shahr-e Nau.

Sockerkakan blev en sammanfattare av de dubbla liv man kunde leva i Kabul. Där allt inhemskt var mycket prisvärt, medan allt utländskt - vare sig det var importerat eller lokalt producerat efter västliga förebilder - var proportionslöst dyrt. Sockerkakan kostade till exempel fyra gånger mer än ett skrovmål i bazaaren. Eller nästan lika mycket som två kilo färkött hos slaktaren. Mat var billigt och vanligt folk hade råd att äta sig mätta, innan den stora torkan slog till. Men vanligt folk kunde aldrig unna sig varor av västlig karaktär, om de mot all förmodan skulle trängta efter det. Ty västvarorna var huvudsakligen förbehållna huvudstadens utländska koloni. Framförallt de FN-experter som tjänade dubbelt så mycket om dagen som en afghansk skollärare eller tjänsteman gjorde i månaden. Där fanns den verkliga klasskillnaden.

Personligen tycker jag detta är en viktig parameter. En medelklassafghan med ett gott liv hemmavid hölls för fattiglapp och bonnlurk i kejsarens Persien. Ty i Afghanistan fanns inte grannländernas absurda klasskillnader, ingen stormförmögen överklass som välttrade sig i pengar och flög till Paris för att köpa kläder.

Lyxen - tillvarons guldant - kunde vara en sockerkaka, eller ett paket amerikanska cigaretter.

Ram och jag pratade ett par timmar och sedan kom den fråga han burit på.

- Kan jag få låna din lägenhet någon gång när du är i Tashqurghan?

Underförstått mitt sovrum när han hittade någon pank hippietjej på Kabuls gator, eller på ambassadens konsulära avdelning. Något bortsprunget från Wisconsin med skriande behov av att låna pengar till uppehälle eller hemresa.

- Kanske, svarade jag för att inte vara oartig.

Tanken på att Ram skulle ligga och pippa drogade flickor från USA i min säng roade mig inte riktigt.

Min näste gäst hämtade jag själv.

***

Hundra meter ner i Shirpoor Intersection hade Fazel sin praktik. Det stod *clenic* på skylten till följd av den allmänna förvirring som rädde kring bokstäverna i och e när man transkriberade till latinskt alfabet.

Fazel, var pashtoon från Jalalabadområdet i provinsen Nangarhar, och som begävad student hade han fått ett statligt stipendium till USA där han under fem år pluggat medicin i Houston.

Nu var det här med stipendier inte helt ovanligt i Afghanistan men för att förstå vidden måste man kasta ett hastigt öga på den högre utbildningen.

Alla fakulteter fanns representerade men man kunde i princip bara avlägga grundexamen. Därför utvecklades tidigt ett system med utlandsstudier, både för nybakade studenter och för dem som redan befann sig på universiteten.

Under Amanullahs reformvänliga regim på 1920-talet sändes till exempel många afghaner till Tyskland där de bland annat studerade ingenjörsvetenskap. För att senare återvända hem som civilingenjörer specialiserade på framförallt väg & vatten.

Längre fram i tiden utvecklades detta och tusentals afghaner skaffade eller fortsatte sin högre utbildning i andra länder. Teologi kunde studeras i Kairo, polyteknik i Moskva, medicin i USA, humaniora i Frankrike, och så vidare.

Universiteten i Afghanistan var helt kostnadsfria. De studenter som inte hade sin familj på studieorten kunde bo i sovsalar och äta på läroanstalten. Dessutom uppbar de en liten studielön, och det långt innan dylikt ens diskuterades i Sverige. Något generaliserat var det så att den som skaffat en akademisk utbildning kom ut i samhället skuldfri, och eftersom studierna inte varit förenade med några kostnader kunde

samhället ställa motkrav. Ofta i form av en period av obligatorisk samhällstjänst. Eftersom staten stått för alla kostnader blev lönerna därefter, med i grunden ganska små skillnader. Eller som jag tidigare skrivit: en läkare tjänade inte mer än en folkskollärare, tjänsteman eller hantverkare. Det vill säga kanske tvåhundrafemtio-trehundra kronor i månaden. Medan de verkliga topplönerna närmade sig det dubbla.

Jag hade lärt känna Fazel under fjolåret och han hade berättat för mig att han var ålagd att arbeta några timmar om dagen på ett statligt sjukhus, varefter han kunde ägna eftermiddagarna åt sin privata klinik. Sjukhuslönen var inte speciellt hög, så mottagningen gav ett behövligt tillskott - särskilt om patienten var västerlänning. För vanliga afghaner tillämpade Fazel en fallande skala, där den som hade råd fick betala några kronor medan den medellöse kom undan med kanske en och femtio; eller ibland ingenting.

- Det är min plikt att hjälpa mina landsmän, sa han ofta.

Åtskilliga mindre välbeställda av båda könen brukade köa utanför huset, och om det var någon som inte hade råd att gå till apoteket och köpa den farmaka som Fazel förskrev brukade han skänka dem preparaten ur sitt eget förråd.

Innan jag åkte till Sverige hade jag haft ett långt

samtal med Fazel om detta, och han hade försynt frågat om jag på något sätt kunde skaffa honom en större mängd mediciner, särskilt antibiotika, som han kunde använda i sin hjälpverksamhet.

Resultatet blev mer än tio kilo, sedan ett par svenska läkare i min vänkrets tömt sina förråd av läkemedelsprover och även snattat litet i landstingens skåp. Dessutom hade en vänlig själ försett mig med flera hundra sterilförpackade sprutor och kanyler som han hittat på sin arbetsplats.

Hela detta miniapotek gick som *unaccompanied luggage* till flygfältet i Kabul, dit det anlände någon vecka efter mig.

Det var överste-två-fingrar som något frågande inspekterade godset och jag sa som det var. Att det var en gåva till läkaren Fazel,

- Det är mot alla regler, sa översten och skrattade. Men alla vet att Fazel hjälper de som har det svårt.

Sedan satte han ett kritmärke på papplådan och signalerade åt soldaterna att jag kunde passera.

Fazels mottagning var möblerad med illgröna plastmöbler i riktiga magsjukenyanser. Plus undersökningsbrits, skrivbord och ett skåp med instrument.

- Jag har en stor jäkla låda till dig, sa jag, och en flaska whisky i min nya lägenhet!

Fazel strålade.

- Du kom ihåg, replikerade han. Låt mig avsluta en patient först.

Patienten var en sliten kvinna i slöja med ett barn märkt av undernäring.

Efter henne läste Fazel mottagningen och vi gick arm i arm mot Shansabhuset. Han stannade vid en bod och köpte en påse lokalt fabricerade chips.

- Du har ju whisky! Whisky och chips, precis som i Houston.

Det blev rena julafton i lägenheten när Fazel granskade förpackningarna.

- Riktig farmaka! jublade han. Och engångssprutor! Såna finns inte i Afghanistan.

Jag serverade oss varsin whisky och tömde chipspåsen i en skål. Fazel fingrade på ett paket Vibramycin och fick något bittert i blicken.

Den historia han berättade kan vara överdriven men indikationer som jag fick senare bekräftade en obehaglig halt av sanning. Ty Fazel hävdade att flera läkemedelsproducenter spädde ut många av de mediciner och preparat som exporterades till Afghanistan och andra länder i tredje världen. Så att det originalpreparat som exempelvis skulle innehålla 250 mg av den aktiva substansen blott höll hälften av angiven mängd. Större kunde knappast cynismen och profit-hungern bli, som en sentida parallell till de utblandade

droger Harry Lime sålde i Tredje mannen.

- Det gör din gåva extra värdefull, sa han. Nu vet jag åtminstone att patienterna får verksamma preparat.

Tio kilo piller till en läkare i Kabul. Det kan låta futtigt men det hjälpte i alla fall några. Och Fazel skulle få mer under de kommande åren. De svenska läkarvännerna lade på hög och rekvirerade prover.

Jag berättar historien om Fazel för att den både förklarar och speglar dåtidens Afghanistan. Fazel kunde fått ett välbetalt jobb som läkare i USA eller annorstädes. Men han valde att resa hem till tolv timmars arbetsdag för låg lön. Fast besluten att medverka i samhällsbygget, och av godhet ta emot gratispatienter. Och han var långt ifrån någon vänsterman, styrdes bara av kärlek till Afghanistan och medkänsla. Ty afghaner med västlig utbildning återvände hem och arbetade; ytterst få emigrerade till väst.

Däremot tålde han inte den sprit han gärna drack. Blev småknall på åtta centiliter.

***

Värmen tilltog dag för dag, gjorde det svårt att arbeta trots fläktar och litervis med vatten. Premiärminister Etemadis regering avgick, och det var de-

monstrationer på Kabuls gator. Under mer än två månader saknade landet regeringschef innan ministären Abdul Zahir kunde tillträda, följt av nya protester. Men demonstrationerna var oblodiga. De tolkade ett missnöje, och milisen ingrep aldrig. Studenter gick i bräschen med högljudda krav på förändring.

1 västvärlden sjönk dollarn till under fyra kronor, medan den stärktes i Kabul. Steg till en rekordnivå på drygt nittio. Alltså: ner 25% i väst, upp 25%, i Afghanistan. Detta förbryllade mig givetvis men växlarkungen Pars Ram menade att de västliga ekonomerna räknat fel; att dollarn inte kunde sjunka. Således köpte han för glatta livet, betalade skyhögt mer än bankerna i New York, Frankfurt och Zürich.

Jag fick täta besök i lägenheten. Av Fazel, Ram, Chaman Shah, Ebrahimi, Fehr på tyska institutet, Kahaney som utvecklade ögonsjukvård, och det hände till och med att Farhadi dök upp och drack ett glas juice. Ja även Meimut-chaufför tittade in någon gång när han befann sig i kvarteret; på te och karameller.

Ebrahimi ville ha hjälp med nya brev på tyska och det blev allt mer komplicerat; kvinnorna trodde nämligen att det var hans ord de läst. Inte mina.

Annars var veckorna svettigt arbete, i bazaarerna, på universitetet sedan handlingarna nagelfarits och

stämplats, och i Fehrs bibliotek. Forskare från den tyskspråkiga världen passerade ofta.

Fehr bjöd på mat&dryck och vi hade långa samtal om deras olika specialiteter. För min del som junior i sällskapet var det mycket lärorikt.

Ibland kom det studenter från Heidelberg, män som liksom jag plitade på sina avhandlingar. Berndt kartlade nomader, Harald studerade heliga gravar i Kabul och folklig religiositet. Ett par afghanska antropologistuderande anslöt sig också till gemenskapen, och den ene av dem arbetade med något som liknade en svensk trebetygsuppsats: om krukmakeri. De var alla ungefär jämnåriga med mig och ett umgänge utvecklades. Ett par gånger åkte vi till Ghazni och Jalalabad, tittade på de framgrävda buddhistiska lämningarna i Hadda, eller drack kvällsvodka som Fehr köpt åt oss i kommissariatet.

Somliga dagar lagade vi mat tillsammans. Harald tiggde vinäger av fru Fehr i köket, varefter vi med gemensamma ansträngningar skapade paradrätten Wurstsallat. Sedan Kabul fått sin första lilla korvfabrik med det egenartade namnet Haschmat Sausage, en fabrik där man producerade en sorts rökt lamm-salami helt i enlighet med västliga hygiennormer. Det senare var viktigt ty kött blev ofta infekterat sommartid, eftersom kylskåp inte ingick slaktarnas utrust-

ning. Merparten av allt kött styckades och såldes ut-omhus. Det hängde i den dammiga luften under en stekande sol som hastigt kunde skapa mindre önskvärda biologiska processer, och grönsakerna kunde mycket väl vara sköljda i flodens latrinbemängda vatten. Magtarmsjukdomar var därför ett av landets största folkhälsoproblem, fatalt om små barn drabbades. Med uttorkning till följd av de häftiga diarrreerna.

Således var vi nästan överdrivet petiga när vi lagade mat, varvade grovskuren lök med korvtärningar och bönor, kryddade med persilja och rödpeppar innan vi begjöt anrättningen med olja och vinäger. Sedan satt vi ute på gården och åt ur små emaljerade bunkar, bröt av det grova brödet som var stapelvara i alla afghanska kök. Priset på detta bröd var för övrigt statligt reglerat. Det skulle väga 330 gram och säljas för två och en halv afghani, eller aderton öre. Efteråt drack vi te, och jag och tyskarna brukade turas om att köpa chokladrutor hos bagaren, eftersom våra afghanska studenter inte hade pengar så det räckte.

En gång i veckan firade Harald och jag, och då gick vi alltid till Gregorio; den enda riktiga restaurangen i Kart-e Seh.

Gregorio var en italienare som hamnat i Kabul där han serverade sitt hemlands mat i en liten tvåvåningsvillan, vars sovrum han diskret emellanåt upplät till

afghanska kärlekspar - vanligtvis studenter som inte hade någonstans att ta vägen. Och som efteråt försvann lika tyst som de kommit, om de inte dröjde sig kvar för te och cigaretter.

Hos denne hedersman kunde man få allt från grillad t-benstek till pasta och pizza, och han serverade dessutom ett prestigelöst men skapligt hemgjort rödvin. Av afghanska druvor som han själv trampade i stora ämbar av trä ute på gården, och lät jäsa i källaren. Och som kronan på verket lagade han riktig italiensk glass och höll sig med en importerad glassdisk med gott urval.

Priserna var dock inte afghanska vilket gjorde publiken ensidigt västerländsk med ett litet inslag av afghaner från övre medelklassen; ämbetsmän och afärsfolk.

Men för Harald och mig var det en njutning. Ty även om vi båda älskade Afghanistan fanns behovet av att ibland komma bort. få just de där nödvändiga och annorlunda avbrotten i tillvaron. Tids nog gick vi i stadsdammet igen, pratade blandspråk och åt på trottoarerna.

Jag deltog periodvis i Haralds undersökningar. Hans studier av de heliga gravarna intresserade mig liksom den folkliga kult som omgav dem. Ofta med kvardröjande inslag av mysticism och trolldom.

Gravarna kallades *ziarat* och hade rests över heliga män. De fungerade både som vallfartsplatser och bönerum, och vid många av dem hade under skett. Ditfraktade galningar hade blivit friska, lama hade rest sig upp och gått. Medan andra gjort ofruktsamma fertila. Det närmaste man kan komma i Europa är katolikernas vallfärd till grottan i Lourdes och liknande.

Kring dessa heliga platser vakade mystiker som benämndes *malang*, män som levde på allmosor. En del bodde permanent i gravkomplexen och höll uppsikt, andra vandrade över hela landet där de spred sina svärförståeliga visdomsord till folket.

En *malang* kunde vara nästintill naken och svept i en filt, eller klädd i trasor. Här och skägg var alltid tovtigt, de var ofta smutsiga, och utrustade med en stav prydd med fjädrar och tygremsor. De hade vänt sig bort från världen för att söka Gud, påtända av haschish, opium och andra traditionella droger. Somliga rökte till och med torkade skorpioner.

Malangerna respekterades dock för det kunde ju hända, som en informant berättade, att de verkligen satt inne med gudomlig insikt. Därför lyssnade man på deras vanligtvis rätt osammanhängande förkunnelser. Till budskap som i stor utsträckning vände sig till gamla människor med bristfälliga kunskaper.

Folk med högre kunskapsnivå var mer skeptiska.

Attityden till mullor och andra religionens män kunde ofta vara rätt spefull. På tehusen berättades av och till mullahistorier med olika anspelningar. Där kunde man höra om resenären som en sen kväll knackat på moskéns dörr och bett om härbärke. Varvid mullan svarade att det var så trångt i helgedomen att de män som befann sig där fick ligga ovanpå varandra.

Det hölls för en mycket rolig historia. Lika rolig som den om mullan som av misstag råkade låta utomstående se att han hade en flaska sprit i ränslin; i tron att det var sodavatten.

***

Livet i Kabul fortskred och även om man inte märkte så mycket av torkans härjningar i huvudstaden kom hela tiden alarmerande rapporter från provinserna.

Barn dog som flugor i Hazarajat, vatten fanns knappt att tillgå, och av vårens sädd blev inget. Småbönderna skördade agnar, livnärde sig på tröskavfall.

Det berättades redan om tiotusentals döda i centrala inlandet, i Kandahar, Helmand och Nimroz. Epidemier grasserade; magsjukdomar och uttorkning

blev vardag. Ute i byarna grävde utmattade människor massgravar för att få liken under jord, polikliniker startade vaccinationskampanjer och tragikens slagskugga låg tung över mark som tidigare burit säd och frukt.

Ty även om afghaner gärna överdriver siffror var den katastrof som drabbat landet outsäglig. Den nya regeringen i Kabul föreföll handlingsförlamad, och på universitetet talades om strejk.

***

Jag vet vad jag såg när vi körde norrut i den heta hösten, när fälten brann under en förgörande sol.

Visst fascinerade det mig mycket att åter svänga av efter klyftan ner mot Tashqurghan och möta de personer jag lärt känna. Men smeden Yaqub grät när han gav mig spaden, när vi jordade de kroppar som inte överlevt natten.

Den kvällen dog ett spädbarn i mina armar. Sedan föräldrarna i desperation kommit till mitt rum; i tron att alla västerlänningar var läkare.

Det var en fyra månader gammal flicka.

Köldens grepp

I västerlandet skrev tiden årsskiftet 1971-72. Över Afghanistan föll snön och den kallaste vintern i mannaminne tog sin början.

Nu märktes katastrofen tydligt även i Kabul. Priserna på dagligvaror hade stigit och det var brist på ved. Samtidigt hade staden vuxit sedan tiotusentals utblottade bybor tagit sin tillflykt till den metropol där det eventuellt fanns möjlighet att överleva. Där män åtminstone kunde skotta snö i utbyte mot ett mål mat.

Ebrahimi gav mig ett helt annat mått på sakernas svåra tillstånd. Det fanns mer antikviteter än någonsin hittills på marknaden. För nu såldes bokstavligen släktsilvret. Det turkmenska och det pashtoonska.

Smycken var en del av traditionen, och det var framförallt silver. Det var lika mycket estetik som alternativ till bankbok, och de som kunde hade alltid placerat sitt överskott i ädel metall. Särskilt bland nomaderna vars utsatta liv helt styrdes av klimatets nycker. Bra beten gav välmåga, torra och vattenbrist armod.

Turkmenerna i norr höll djur men knöt också mat-

tor. Under goda år när det fanns pengar i omlopp kunde, de sälja sitt hantverk för avsevärda summor, och köpa silver. Här fanns en rik och gammal tradition, där ganska tjocka silverplåtar förvandlades till elaborerade armband och hängsmycken, partiellt förgyllda och besatta med mörkröda agater. Dessa tunga prydnader var de dyrbaraste av alit afghanskt dräkt-silver, och varje enskild pjäs kunde kosta allt från en månads- till en årsintäkt.

Pashtoonernas dräktsilver var enklare, ofta av lägre lödighet och med färgat glas istället för halvädelsstenar. De tillverkade inga kapitalvaror som mattor och hade sin utkomst huvudsakligen från djuren.

På några få månader hade antikbodarna i Kabul fyllts med dessa klenoder tillsammans med allt annat som kunde ge pengar, från dekorerade skålar och fat av förtennad koppar till ryska samovarar, farfars musköt, dolkar och svärd. Men även annat kom fram ur gömmorna, unika vävnader och broderier från Bukhara med omland; föremål från karavanhandelns tid.

Ebrahimi berättade om hur han dagligen fick besök av män från provinserna, och även av obeslöjade nomadkvinnor, med familjens arvegods och dyrbarheter insvepta i tygknyten. Om hur han granskade och köpte. Man sålde det som gick att sälja, allt för att

hålla hungern stängden.

Antalet tiggare blev större på Kabuls gator och tiggeriet ändrade karaktär. Nu bad både män och kvinnor i arbetsför ålder om allmosor, något som tidigare nästan helt varit förbehållet sjuka och lytta utanför moskéerna. Jag såg ett trasproletariat växa fram, och mötte ständigt karlar som frågade om jag behövde deras tjänster - som bärare eller städare.

Men även i denna svåra situation behöll man sin värdighet. Kvinnorna prostituerade sig inte som i många andra tredjevärldenländer drabbade av armod och brottsfrekvensen förblev låg; man stal inte. Välliggiga tehusvärdar delade ut överbliven mat, och regeringen försökte så gott den kunde att starta nödhjälpsprogram. Men läget var prekärt. Det fanns helt enkelt inte medel. Svenska Röda Korset bidrog med, om jag inte missminner mig, tiotusen kronor...

Universitetet strejkade och jag skulle åter resa norrut. Men jag behövde en medhjälpare. Jag hade hittills klarat mycket på egen hand, framförallt rent topografiskt arbete. Nu hade jag dock nått en punkt där mina egna språk- och allmänkunskaper inte räckte.

Jag ringde till Ravan Farhadi och fick tid för ett sammanträffande. Det var tjugo grader kallt ute och jag kom till utrikesministeriet insvept i en *patou* utanpå parkasen.

- Jag känner en ung man som skulle kunna hjälpa

dig. En nyutexaminerad agronom, för tillfället utan arbete. Dessutom får du sällskap. Det är en trevlig man, jag känner familjen.

Farhadi greppade luren, och jag begrep merparten av hans korthuggna samtal som jag hörde det i luften.

- Han kommer om en halvtimme, sa Farhadi. Du kan få låna ett av ministeriets mottagningsrum för era överläggningar, och vill ni ha något så är det bara att ropa på Baba.

Den nyutexaminerade agronomen var ett år äldre och ett kvarts nummer större än jag. Han hette Bashir, och vi håller fortfarande - drygt trettio år senare - kontakten.

Bashir talade perfekt engelska efter ett par års studier i Madison. Hans modersmål var pashto med dari som andraspråk. Dessutom talade han en bra rikstürkiska som med lätthet begreps av uzbekerna.

Vi kände båda efter några timmars samtal att det skulle fungera, och när vi kom till lönen bad han om motsvarande femton kronor om dagen. En dag som började i gryningen och fortsatte till midnatt.

Bashir var yossufzai. Hans far hade tidigare varit först radioman och därefter underguvernör i Qalat och guvernör av Nimroz i väster. Dessutom hade han verkat vid ambassaden i Ankara, och i flera omgångar tjänstgjort som tolk och rådgivare åt kungen. Hela

familjen hade bott i Turkiet, vilket förklarade Bashirs turkiska.

- Jag skulle gärna vilja träffa din far, sa jag när vi gått igenom detaljerna för det kommande arbetet.

- Då åker vi hem till honom nu. Men du får betala taxin.

Det stod alltid bilar utanför ministeriet och vi klev in i en Volga sedan Bashir förhandlat om priset.

Bilen körde i sydvästlig riktning och svängde av till Kart-e Char, kvarteret före Kart-e Seh, och vi kom in i ett bostadsområde med låga enplanshus av lertegel. Alla slammade i brunt och vitt liksom de murar som omgav dem.

Bashir sköt upp porten i muren. Vi passerade en mycket liten gårdsplan, öppnade nästa port och klev in i hallen där vi tog av oss ytterkläder och skor.

Hallen, ledde in i ett stort avlångt rum helt täckt av mattor. Mitt på golvet stod ett matbord med stolar och längs väggarna fanns ett tiotal fätöljer flankerade av småbord med plats för tekanna och askkopp. Ett gammalmodigt vitrinskåp fyllde en del av den ena kortväggen och intill skåpet satt en kraftfull man i *perhantomban* och grå kavaj. Det var Saqi Ahmad, Bashirs far.

- Herzlich willkommen, sa han. Jag hoppas ni talar tyska. Bashir fnös litet irriterat.

- Tyska, det är bara isch och asch men far blir glad när han får tala det. Själv begriper jag inte ett smack.

Saqi Ahmad var fyrtionio år med ett utseende som påminde om en latinamerikansk jordägare.

- Det är kallt idag, sa han. Vill ni ha en snaps?

Bashir hämtade en flaska utan etikett och tre små glas. Innehållet var färglöst och doftade som en Obstler.

-Tycker ni om det?

Jag nickade.

- Det kommer från Kandahar och är gjort av rus-sin, bränt av en hindu jag känner. Nu ska jag presentera er för min familj. *Mor!* Vet ni förresten att vi har samma ord på pashto som ni har på svenska?

En liten lätt rultig kvinna i kjol och dräktjacka kom in i rummet tillsammans med två ungdomar. Flickan var mörk och skulle mycket väl kunna platsa på en gata i Palermo. Hon hade långt utslaget hår, hette Ariana och gick i skolan. Brodern Inaya var några år äldre med kraftigt markerad näsa, en gymnasist som snart skulle börja sin lärarutbildning.

Saqi Ahmads fru och Ariana hämtade te och sedan satt vi där alla och småpratade i värmen från fotogenkaminen.

Saqi Ahmad gav sitt livs historia i telegrafisk sammanfattning. Han hade först studerat journalistik och

gjort sin praktik på lokaltidningen i den tyska staden Schwelm. Sedan hade han varit nyhetsman på radion i Kabul följt av regeringsuppdrag och poster i ett par provinsstyren. Just nu hade han kommit ihop sig med inrikesministern och satt hemma och lyfte lön i väntan på att tas till nåder. Exakt vad det gällde vet jag än idag inte.

- Det är långtråkigt att bara sitta och vänta, sa han, ålagd som jag är att stå till förfogande. Alltså uppskattar jag besök, och hit kommer många eftersom dom vet att jag sitter sysslolös. Du ska naturligtvis stanna på middag, och du behöver inte vara rädd för att äta hos oss.

Saqi Ahmad hade nästan omärkligt övergått från *Sie* till *du*, och när han hörde att jag tvekade litet över vilken tilltalsform jag skulle använda på tyska kom det direkt.

- Du ska säga du till mig.

I kvällningen bars maten in. Det var grillat lammkött, ris och grönsaker och till detta serverades vatten. Följt av te när faten var länsade, apelsiner och en söt varm efterrätt.

- Jag vill att du äter middag hos mig när du är i Kabul. Kom hit vid halvsextiden varje dag om du inte är upptagen.

- Men, sa jag.

- Inga men. Om du inte ska någon annanstans så kommer du hit. Du är från och med nu en del av min familj. Betrakta Ariana, Inaya och Bashir som dina syskon.

Saqi Ahmads vänlighet och generositet var storlagen. Han berättade historier och minnen från sina olika uppdrag, relaterade samtal med kungen och anekdoter om deras resor tillsammans, och naturligtvis kom vi in på den situation som rädde i landet - och här var Saqi Ahmad förvånansvärt frispråkig. I synnerhet som vi bara känt varandra några timmar.

- Det finns inkompetens och korrruption i flera ministerier. Många tjänstemän ser hellre till sig själva och skaffar sig förmåner. Kungen är en bra människa och en genomgod person men han är samtidigt svag när det gäller att få stöd hos somliga av sina ministrar och det gör att många ambitiösa planer aldrig når ut. Man beslutar, och sedan fastnar eller fördröjs själva genomförandet. Är en minister eller hans överdirektörer ointresserade stannar det i Kabul och under tiden dör folk på landet. Där har du Afghanistans problem. Vore kungen starkare i sin ledarroll skulle nog mycket vara annorlunda, och dessutom måste han hela tiden balansera mellan de som vill ha snabba förändringar och de som motsätter sig att vårt land utvecklas. Vänstern skriker på revolution för att allt

tar så lång tid, medan de mest konservativa redan nu tycker att förändringarna går för fort. Kom ihåg vad som hände med Amanullah Khan och Nadir Shah.

Det var Nadir Shah, kungens far, som rensade upp bland de mullor och rövarhorder som tvingat Amanullah i landsflykt, och han mördades i palatset 1933.

Vi hörde ljud på gatan och Saqi Ahmads hustru skyndade ut med ett tygknyte. Med apelsiner, bröd, kalla potatisar, lammskankar och ris. Saqi Ahmad berättade att man varje kväll lämnade all överbliven mat till de hungrande som förlagt sin tiggarevandring till de hus i Kart-e Char där de visste att det bodde hyggligt folk.

- Tror du att jag skulle kunna sova gott om nätterna om jag inte först delat med mig till de som behöver?

Det var natt när jag åkte hem till min bostad med en taxi som Inaya varit uppe och stoppat på Dar-ul Amanullaallén. Den breda gata som ledde fram till Amanullahs en gång planerade nya stad.

Veckorna som följde tillbringade Bashir och jag i Kabuls bazaarer. Kylan var svår, snön låg meterdjup, och om kvällarna satt vi hemma hos hans far; åt och samtalande.

Det kom besökare varje dag och jag presenterades

för två av Saqi Ahmads bröder, för deras fruar och barn. Det var Långe Bror som var publicist med starka nationalistiska idéer och puckelryggen Aziz som var bokhållare vid ett textilföretag. Långe Bror talade engelska och Aziz tyska, sedan han studerat ekonomi i München.

Men det kom andra också, Ravan Farhadi med hustru och minsta flickan i barnvagn, pashtooner från de provinser där Saqi Ahmad arbetat, och inte minst den man som Saqi Ahmad skämtsamt kallade Stora Pratkvarnen. Hans namn var Noor Mohammad Taraki; skribent, nyhetsman och översättare.

En av dessa dagar, en eftermiddag vid fyratiden när Bashir och jag var på väg ut ur bazaaren, tutade en Mercedes och sänkte farten. Vid ratten satt en kalhjässad man i ljus Catalinajacka. Det var Mohammad Zahir Shah.

***

Så blev det avresedag. Januari gick mot sitt slut och jag hade tillbringat natten på en madrass hemma hos Saqi Ahmad, eftersom vi skulle upp tidigt.

Saqi Ahmads fru väckte oss alla redan före gryningen med en furstlig frukost. Vi fick ljummen bakad potatis som legat invid glöden under natten, järpar av

lammfärs och bröd, och som avslutning en sorts omelett fylld med honungsröra. Saqi Ahmad hade ett par bikupor på gården och var mycket stolt över den egna, nästan rinnande, honungen.

Meimut-chaufför stod utanför på gatan och väntade, och han bjöds in på en kopp te och en järpe. Inaya stuvade Volgan med sovsäckar, kläder, filter och en ordentlig matsäck. Vi fick också några stora konserverburkar med bulgariska ärtor, ett par dosor med corned beef, inlagd makrill och två små plätburkar med australiensisk cheddarost. Saqi Ahmad gav mig en flaska brandy Nerone och ett litet vaxdukspaket.

- Var försiktiga, sa han. Jag ber till Gud för dig och Bashir.

I paketet låg en skarpladdad tjeckisk pistol av Browningmodell, och när bilen rullade iväg stod hela familjen på gatan och vinkade. En blekkall solskiva började sin vandring. Militärplogar och snöskottare rensade vägen, Volgans snökedjor rasslade. Tunna rökpelare steg från lerhusen, där människor frös hopkurade.

Slätten norr om Kabul lyste vit. Nattens ymniga snöfall hade upphört och det var vindstilla. Sedan kom vägbommen och stigningen mot höga Salang. Vi såg plogar och ryska underhållsfordon överallt. Män i stora pälsmössor och kläder för sibirisk kyla.

Vägen var slirig, bitvis blankhal och Bashir frågade Meimut-chaufför om han var rädd.

- Litet, kom svaret när han alternerade mellan et-tans och tvåans växel, krypkörde sammanbitet och parerade isfläckarna.

Det tog timmar att passera Salang. Ryska och afghanska arbetare jobbade för högtryck. Det blåste upp och snöade kraftigt. Överallt stod personbilar fastkörda. Gubbar lade ut bastmattor framför hjulen, folk med jeep försökte hjälpa till att dra loss.

Vi köpte te i Khinjan och åt vår färdkost, rökte och fortsatte. Stäppen låg som ett vitt hav framför oss. Jag såg mörka skuggor som rörde sig i flock över snön, och Bashir bekräftade. Varg.

Det var trettio grader kallt när vi körde in i Tashqurghan. Meimut-chaufför fick te och pengar, ville åtminstone hinna till Pui-e Khumri före mörkret.

Baba gav mig samma rum och pekade stolt mot en naken glödlampa i taket. Sedan tog han mig i handen och gick med mig till tvättrummet. Den lilla trälådan man tidigare satt på var borta, ersatt med en stol av vitt sanitetsporslin. På väggen satt ett kran av mäsing. Eldstaden under vattentunnan brann.

Den gamle hade även eldat i vårt rum och lagt stenar ovanpå kaminen som värmemagasin, burit in ved och vattenflaskor. Vi hörde steg i korridoren, följt av

en distinkt knackning.

Tashqurghan hade fått en ny underguvernör och nu stod han i dörröppningen i mörk yllekostym och en gammal ulster. Han var pashtoon och hette Mohammad Nasim Argandiwal, och han vände sig direkt mot Bashir.

- Kom in till mig och ät, sa han, så får vi språkas vid. Du måste vara Saqi Ahmads son. Jag har arbetat under din far i Katawaz.

Vi gick över den isiga gårdsplanen och visades in i Argandiwals kombinerade mottagnings- och vardagsrum. En soldat kom med rå skuren lök beströdd med bergsalt, bröd, ris och en gryta med köttstuvning.

- Det här är allt jag har att bjuda på, och jag tror inte ens att jag har några riktiga bestick.

Bashir skrattade och sa till underguvernören att behandla mig som en afghan.

Argandiwal var kanske runt trettiofem, ganska lång och mustaschpydd. Han berättade att han studerat *political science*; i Kabul men att han var ovan att samtala på engelska. Att jag fick acceptera blandspråk tills han hade blivit varm i kläderna.

Han var som alla underguvernörer utsedd av utrikesministern och kommenderad till Tashqurghan, vilket förklarade att han saknade gafflar. Ty Argandiwal levde närmast en sorts gräsänklingsliv i byn,

hade fru och barn kvar i huset i Kabul. Antagligen var det ganska trist och ensamt, och dessutom utan några påtagliga förmåner. Han hade inte ens en tjänstevolga.

Mörkret föll snabbt utanför och jag hörde ett för mig odefinierbart brummande. Argandiwal tryckte på strömbrytaren och när glödlampnan tänts fick han ur sig en tirad på pashto till Bashir, som översatte.

- Vi har fått några glödlampor här i *hokumati*-huset och ett par i bazaaren, till att börja med, och dom drivs alla med dieselaggregat som är igång fyra timmar varje kväll. Men rinnande vatten det har vi dygnet runt, i husen här och nere i bazaaren där regeringen installerat några offentliga kranar.

Dieselaggregat! Det förklarade brummandet. Sedan bad han oss att ta av den saltade råa löken, sa att det var bra för magen att äta lokal lök när man kom till en ny plats.

Vi åt med högerhandens fingrar, doppade bröd i grytan och formade små bollar av ris. Radion stod på och man diskuterade Nixons förestående besök i Kina. Därmed gled också vårt samtal in på politik, kretsade kring Afghanistans framtid.

Både Argandiwal och Bashir tolkade en uppfattning som var skäligen spridd bland reflekterande människor, nästan oavsett utbildningsbakgrund.

- Vad som helst bara folk får det bättre.

Bashir förtydligade, menade att man kunde acceptera vilken regim som helst om den fick bukt med svälten, kunde ge alla afghaner ett drägligt liv. Att den som fryser inte bryr sig om filten är smutsig.

Det var en ståndpunkt jag skulle höra många gånger under det kommande året, inte bara från unga akademiker och tjänstemän i den offentliga sektorn utan även från vanligt folk; från bönder, småhandlare och hantverkare. Men nästan aldrig från bymullor, vars hållning till social förändring, modern sjukvård och sekulär utbildning merendels var negativ.

Reflekterande människor ville sitt lands bästa. En smed som Yaqub eller skollärare Faqir Mohammad. Drömde om förändringar; trots djup religiositet.

Det fanns redan nu tecken i tiden. Den gångna sommarens regeringskris var ett av dem, liksom oron på universitetet och det utbredda missnöjet.

Insatta och frispråkiga män i staten förutsade en kommande statskupp, kunde till och med namnge kungens efterträdare. Frågan var bara när.

De fyra timmarna under tänd glödlampa gick fort, och innan vi lämnade Argandiwal med ömsesidiga löften om fortsatt samtal, gav han oss lösenordet.

Utegångsförbud hade införts nattetid i Tashqurghan och soldater kontrollerade att det efterlev-

des. Den som av någon anledning vistades utomhus i byn när de fåtaliga lamporna slocknat måste ha ett giltigt skäl eller ge lösen. Orsakerna var många. Man ville hålla folk inomhus under den stränga inga kylan i synnerhet som vargen kom in från stäppen. Dessutom var man rädd för plundring, att uthungrade människor skulle bryta sig in i stängda bazaarbodar och förråd. Det senare hände dock aldrig men läget var spänt, närmade sig desperation.

***

Mycket hade förändrats sedan mitt förra besök under hösten när vi kom ner till bazaaren på morgonen. Män jag lärt känna hade svultit ihjäl eller frusit till döds, och jag hörde samma berättelser om deras familjer. De tidigare så livaktiga gatorna var bitvis övergivna och det var framförallt märkbart i de kvarter som inte tillverkade eller handlade med livets absoluta nödtorft. Mer än hälften avsilversmederna hade stängt eftersom ingen hade råd att köpa deras produkter, och bland kopparslagarna var situationen likartad. Ty vem kunde köpa ett kärl för tvåhundra när det fanns plast för femtio? Det var så den gamle Gholam Sarwar sammanfattade sitt öde.

De enda hantverkare som arbetade vidare i oför-

minskad skala var smederna, krukmakarna, repdragarna och garvarna. nedskap behövdes alltid, liksom, krukor, rep och läder för avsalu och stöveltillverkning. Män som Yaqub bad till Gud om tidiga vårregn medan de smidde för kommande behov. När marken ånyo skulle bearbetas inför sådd och framtida skörd.

På småhandlarnas gata mötte jag Faqir Mohammad i yllerock och vi gick raskt till en bod med *sandali* och het *mangal*.

En *mangal* är ett fyrfat av plåt med glödande kol, och *sandali* en träställning som placeras över fyrfatet. Ställningen är täckt av filt och man sitter ner på golvet med benen inkörda i det varma, täcktea utrymme.

Vi fick grönt te och varsin karamell, och alla berättade samma historia. Om svält, sjukdom och död.

Afghanistan skulle aldrig mer bli sig likt

***

I två veckor höll kylan Tashqurghan i ett järngrepp med temperaturer på ner mot fyrtio. Vi försökte arbeta ett par timmar mitt på dagen, och i efterhand kan jag inte förstå att det gick. Vi åt med Argandiwal på kvällarna och hällde en matsked brandy i teet. Det började bli svårt att få tag på mat och en i kväll hade

vi bara de bulgariska burkärterna att tillgå. Vi levde på cigaretter, socker och te. Men vi hade åtminstone ved.

Kylan släppte och det blev minus tjugofem, och en av dessa isande dagar stod vi bara inte ut längre. Bashir ringde till en av hans fars vänner i Mazar, en *gumruk-rais* som inte hade något emot att få besök.

- Sen gör vi den där rundresan du har pratat om innan vi åker tillbaka till Tashqurghan, föreslog Bashir. Kylan klarar vi nog.

Mazar var sista stad i norr innan gränsfloden mot Sovjetunionen och här fanns *gumrak* - tullen. Under ledning av en *rais*, eller byråchef, som kände Bashirs pappa. Varor gick med färjor mellan de båda länderna, import-, export- och transitgods. Det var en enorm hantering, vilket gjorde tullkammaraen till en mycket betydelsefull institution. Där lådor klarades och stora summor gottskrevs finansministeriet i Kabul.

Vi hittade en bil uppe på stora vägen påföljande morgon, och Bashir gav chauffören, en tunn hazara, adressen. Snön fyste över körbanan, liksom sanden gjort sommartid, och det tog fyra timmar.

Byråchefen var en småfet jovialisk karl. Han gav oss omedelbart hett te och kommenderade oss till tvättrummet. Vi hade inte tvättat oss på flera veckor

och luktade antagligen därefter.

Det brann under vattentunnorna i det heta rummet, och vi skrubbade oss länge med tvål och tvättstenar, hällde hinkar med kallt vatten över våra rodnande kroppar, torkade oss med varma frottélakan och klev i de rena kläder vi haft med i en bag.

- Nu ser ni ju presentabla ut, skrattade byråchefen och bjöd på saft och Marlboro.

Hans vardagsrum saknade nästan helt möbler och från taket hängde burar med färggranna sångfåglar. Det låg rika turkmenska mawrimattor på stengolvet, och ovanpå en av dem hade tjänstefolket brett ut vitt tyg omgivet av kuddar.

Vi fick lammskivor med hårt brynta kanter, gult russinspackat ris och en dryck av örtekryddad spädd yoghurt. Det kändes nästan oanständigt att sitta framför så mycket mat; omgiven av fågelkvitter. Som vore vi i Paradiset.

Tullchefen levde tveklöst ett gott liv. Men han utspisade också fattiga i kvarteret, möjliggjorde i förlängningen arbete för hundratals personer. Den vetskapen dämpade mina moraliska betänkligheter.

Sent på eftermiddagen gick vi ut i gnistrande kyla. Vi kunde i och för sig ha dröjt hos vår värd men nu sökte vi istället härbärge i bazaaren, där vi fann ett litet eldat rum på andra våningen i ett gästhus.

***

Efter natten i Mazar färdades vi över stäppen i en vecka. Vi var ömsom inklämda i jeepar som ideligen körde fast och fick grävas loss, ömsom insvepta i filter på lastbilsflak.

Vi åkte till flodstranden och såg björnar i buskmarken, sov på polisstationen i Dawlatabad, bodde i det statliga övernattningshuset i Shibargan och kom som längst till Aqcha och Andkhui. Och överallt mötte vi samma sak. Människor som frös och svalt, kroppar som bars till begravningsplatserna. Bazaarerna i mindre samhällen låg halvt öde och vi hade svårt att hitta mat. Te och bröd fanns att köpa men kött var på många ställen en bristvara.

I sarayerna rökte gubbarna opium för att dämpa hungern, sova och fly bort i drömmar. Det var magra herdar och daglönare, småbönder som förlorat sin utkomst; män utan synbar framtid.

Afghaner i allmänhet drack aldrig sprit. Haschish var socialt accepterat och ganska vanligt, rökt i pipa eller inmundigad som konfekt gjord med socker, honung och kryddor. Det nyttjades dock med viss varsamhet, ungefär som när svensken dricker två fredagsgroggar. Mer var det inte, och det var en billig drog. För sjuttio öre fick man en platta stor som ett Marie-

kex, kilopriset låg kring hundra kronor. Vägt mot femtusen på Sergels Torg.

För opium gällde ett annat synsätt. Drogen var inte socialt accepterad annat än för gamla män, enkannerligen på landsbygden i norr. Där man värmden en ärtstor kula i lamplågan och inhalerade genom ett lerhuvud med skaft. En kula räckte till ett par-tre puffar, varefter proceduren upprepades; kanske dusintals gånger. Med bieffekter som impotens och förstoppning, ibland så svår att skiten måste avlägsnas ur analen med handkraft om man ville undvika plågsamt tarmvred.

Om beroendet gick dock meningarna isär. Somliga hävdade att det fanns individuella trösklar, och om man inte översteg dessa kunde man röka eller äta utan att bli slav under den segsvarta massan. Jag vet inte om detta är korrekt, relaterar bara sådant jag hörde.

Odling av cannabis och opium gav kontantinkomster och naturligtvis smugglades det; haschish till väst och opium till främst Iran där bruket var mer utbrett. Men trafiken var inte särskilt omfattande i jämförelse med idag. Dessutom fanns en helt legal produktion av opium för medicinskt bruk, inklusive export till västerländsk läkemedelsindustri.

Något heroin såg jag aldrig i Afghanistan vid den

här tiden. Det är möjligt att afghanskt opium förädlades i Pakistans nordvästprovins redan då men om detta har jag ingen kunskap. Däremot vet jag med säkerhet att någon storskalig produktion ännu inte hade etablerats. Den skulle komma senare.

Men då hade landet blivit ett annat.

***

I Tashqurghan närmade sig tiden afghanskt nyår, kristenhetens månad mars gick mot sin sista tredjedel, och kylan började gradvis släppa. När dagsmejan satte in smälte snön tillfälligt och förvandlade bygatorna till lerig sörja. Oxvagnar och hästforor drog genom bazaaren. kamelkaravaner lastade & lossade, och det var som om hela byn levde upp med solen. Yaqub järnskodde årder, och man kunde skymta en liten strimma av hopp i människornas ansikten. Kanske skulle det bli en god vår, med sädd som grodde, regn och vajande fält.

På årets sista dag, den tjugonionde Hut, tog man på sig sina bästa kläder och besökte varandra. Småflickorna hade silkiga kulörta byxor och tunikor, härspännen av glimmande kattguld.

Mitt i byn, där strömmen delade sig; hölls muntrationer. Den gamla handdragna karusellen av grovt

plank hade monterats upp och ungarna tjöt av glädje. Pojkarna flög drake och sköt prick på ballonger med byns förmodligen enda luftgevär, och från de offentliga radioapparaterna strömmade musik. Män och kvinnor stod i klungor och pratade, skrattade åt barnen, drack te och stoppade i sig godis. De som kunde gav varandra gåvor, det kappreds med åsna, applåderades och tjoades.

I lerhusen lagades den bästa mat man förmådde, sinä köttfyllda pastejer, *pilau* och sötsaker. Vuxna och halvstora gick till moskén, och när mörkret fallit höll familjerna helg.

Nu var det 1351 och man bad om ett fruktsamt år för Afghanistan, om regn och frodig skörd.

Ingen av bönerna skulle dock slå in. En het och torr sommar väntade. Jag kunde se slutet på mitt arbete, och vi planerade för återfärd till Kabul. Hörde på radio att Coca-Cola just gjort sitt intåg i Afghanistan med en ny fabrik där man licenstillverkade både Coke och Fanta.

***

I april for jag för första gången till Peshawar. Jag hade ett så kallat *multiple exit/reentry*-tillstånd i passet, vilket gjorde att jag kunde resa in och ut ur Afgha-

nistan med ett minimum av formaliteter, något som annars var förknippat med byråkratiska longörer för de utlänningar som bara hade uppehållstillstånd.

Jag åkte delad taxi till Jalalabad på morgonen och släpptes av utanför den pakistanske konsulns hus, eftersom jag behövde ett road permit för att få färdas över Pakistans västligaste territorium. Vägen genom Khaiberpasset och ner mot Peshawar gick rakt genom North West Frontier Agency, stamkontrollerade områden utanför pakistansk jurisdiktion, och myndigheterna höll noga kontroll över vilka utlänningar som passerade enklaven. En av Farhadis medarbetare hade ringt konsuln i förväg och mitt dokument låg redan klart, försett med den obetalbara meningen *also permitted to travel by foot*.

Jalalabad var varmare än Kabul men inte lika kruttorrt, eftersom området påverkades av den indiska kontinentens monsunklimat, fanns palmer och subtropisk vegetation, och i bazaarerna rädde trängsel. Mycket förde tankarna till Indien, till en utpost mot öster. Jag fann ett hotell och strosade i staden, och åt fina lammfärsrullar fyllda med purjolök när mörkret föll. Någon brist tycktes inte råda.

I gryningen köade jag på busshållplatsen, fick en sits på ett trängt truckflak och skakade till Däka, den sista afghanska posteringen. Flera av passagerarna

skulle gå över gränsen för att handla, och från andra sidan korn sikher med väldiga tygbalar. En soldat stämplade mitt pass och drog upp gränsbommen och jag gick på den slingriga vägen med min gamla militärväska till nästa bom, till den pakistanska posteringen Torkham där mina handlingar granskades. Soldaterna var pratsugna och bjöd på kryddat mjölkte. En av dem talade hjälplig svenska och berättade att han jobbat på Scania i Södertälje.

En skranglig plåtskramlande buss kom från någonstans och jag betalade med rupier jag köpt hos Pars Ram vid floden, ånyo inklämd i ett smatter av språk. En gammal pashtoon bjöd på russin.

Landskapet var majestätiskt och körbanan skar mellan höga berg. Fort låg vakande på bergsidorna och nere i dalarna kunde jag se bruna lerhusbyar och vallmofält.

Pakistan kontrollerade vägen men inte omgivande land. Engelsmän hade dragit gränslinjen mellan Afghanistan och det dåvarande Brittiska Indien, klyvt byar och släkter, och skapat två nationaliteter av berglandets pashtooner.

I denna enklav rädde annan lag. Smuggling av alla typer av varor utgjorde en stor inkomstkälla, från kylskåp till vapen och droger. Haschish och opium såldes öppet, liksom skjutvapen tillverkade av skick-

liga lokala smeder. Allt gick att köpa eller beställa.

Peshawar växte i synfältet, och jag sökte ett gästhus i den gamla bazaaren, ville inte bo på det klassiska kolonialhotellet Deans.

Jag hade inget egentligt ärende i Peshwar, styrdes bara av min egen nyfikenhet, ville se bazaarerna och göra jämförelser med Afghanistan.

Kvarteren hade en gång varit vackra men nu härskade ett visst mått av förfall. Husen var merendels av trä, flera våningar höga och prydda med snidade pelare, burspråk och balkonger. Jag dröjde ett par dagar, flanerade och gjorde anteckningar.

Men läget var spänt efter Östpakistanens blodiga frigörelse; och i det forna Västpakistan rädde politiskt kaos.

Sedan upprepades: proceduren med bussbyte vid gränsen, flak till Jalalabad och delad taxi till Kabul.

***

Ånyo lades tid till tid, adderades veckor och månader. Sommarhettan blev höst, och den tröstlösa torkan bestod, fattigdomen stämplade allt, lamslog landet. All offentlig ekonomi var körd i botten. Afghanistan var märkt, människor led.

Det var tidig december. Abdul Zahirs kabinett av-

gick och ersattes redan nästa dag av en ny regering ledd av Mohammad Moosa Shafiq Mähända var det en rimlig åtgärd men den andades ändå desperation. Som om man försökte allt i syfte att vända den svåra situationen. Och det pratades allt mer på Kabuls gator om behovet av en radikal samhällsomvandling.

Samtidigt kom kylan smygande, och USA trappade upp sitt aggressionskrig i Vietnam, bombade Hanoi. Kriget i Indokina engagerade folk i Afghanistan och när radion berättade om illdåden rädde förstämning på tehusen. Men USA:s ambassadör i Kabul protesterade; tålde inte att man kallade kriget "aggression".

Jag for till Europa en period och reste tillbaka, trampade åter på Kabuls gator, planerade resan norrut.

Utstämplad

Tecknen i tiden hade blivit allt tydligare, liksom folks umbäranden. Afghanistan var ett land i lidande. Rykten surrade överallt, och det talades om intern maktkamp - om rivalitet mellan olika grupperingar och om fraktionering bland höga officerare.

Kabuls nästan glättiga yta hade förbytts, och det låg svårpreciserat kusliga stråk i luften. Som onda aningar.

Jag kände mig iakttagen, och i min närhet hade en afghansk vän försvunnit; troligen mördats. En man jag ätit *Wurstsallat* med på tyska institutet, och jag drog mig till minnes att Harald sagt att hans far var överste eller general.

Ravan Farhadi hade nyligen utnämnts till ambassadör i Paris, och vi talades vid ett par gånger i telefon. Men när jag sa att jag kände oro uteblev kommentarerna. Kanske var linjen avlyssnad, kanske ville han inte tillstå.

Saqi Ahmad och andra jag kände bad mig där emot att vara försiktig. För säkerhets skull hade vi redan tidigare utarbetat ett eget kodsysteem, där en

handfull noga memorerade fraser hade givna betydelser. Med meningar som kunde förmedla direkta kontakter, identifiera. Skilja vän från fiende.

Min afghanska final kom hastigt. Det var mitt på dagen och jag promenerade från Jad-e Maiwand när plötsligt en karl jag aldrig sett tidigare raskt kom upp jämsides med mig och bad mig att snarast lämna landet. Omtumlad men inte helt överraskad fick jag ur mig några frågande glosor som besvarades med kod. Sedan gick det fruktansvärt fort.

Jag åkte till en överenskommen adress, där någon gav mig en enkel flygbiljett till Damascus under falskt namn. Följt av uppmaningen att tillbringa eftermiddag och kväll som vanligt, och säga till de jag pratade med att jag tänkte åka till Kandahar nästa morgon.

- Din vän Meimut kommer och hämtar dig klockan sju, sa man.

Det blev en märklig, tankfull natt. Jag ville ringa till åtminstone Saqi Ahmad och Bashir men vågade inte, vankade av och an i lägenheten, fylld med frågetecken och oro. Det här var allvar.. Några tvivel fanns aldrig.

Meimut-chaufför stod på plats och han körde mig i ilfart ner mot: Dar-ul Aman där en annan bil väntade. Föraren var en karl jag kände igen som en vän till Saqi Ahmads familj, och han slängde in väskan i

bakluckan och bad mig att ligga ner på sätet.

På flygfältet kontrollerade ingen om namnet i mitt pass överensstämde med flygbiljetten.

Överste-två--fingrar stämplade ut mig och sa *God bless Afghanistan*. Et par timmar senare tog vi mark i Damascus.

Kort därefter genomfördes en statskupp i Afghanistan. Kungen hade rest till Neapel för att genomgå en ögonbehandling, och i Kabul utropades republik.

Landets förste president var som väntat kungens sväger, Sardar Mohammad Daoud, en *hardliner*, som under perioden 1953-63 haft den reella makten. Tills kungen tvingade honom att avgå och själv tog över styret. Enligt min mening för att ge Afghanistan en ny författning och inleda den långsamma vandringen mot ett nytt samhälle. Men om denna bakgrund finns många och divergerande uppfattningar.

Un der de dagar och veckor som följde arresterades de flesta av de statstjänstemän jag umäts med. Sardar Mohammad Daouds regering fick diplomatiskt erkännande, välkomnades inte minst av USA.

Själv knöt jag näven, visste vad Daoud en gång stått för - och vad som nu väntade. Den uppfattningen delades av medvetna afghaner och européer som professionellt studerat landet; men inte av den politiska nomenklaturen och deras kadrer i väst. De som i kraft

av obefintliga kunskaper plötsligt kunde analysera Afghanistan. Många jublade över att monarkin gått till historien. För kungen började en lång exil i en skäligen modest liten villa utanför Rom. Afghanska kunskapare berättade för mig att han erhöll tiotusen kronor i månaden i statspension från den republikanska regeringen. Samma kunskapare påstod också att kungen knappast hade någon privatförmögenhet, att han inte stoppat undan några större summor i utländska banker. Personligen tror jag på den uppgiften. Däremot ägde han en stor bondgård norr om Kabul, en gård som måhända gav intäkter.

Med kuppen i Kabul i juli 1973 försvann det gamla Afghanistan för gott. För egen del for jag till Sverige. Min avhandling var klar och jag återupptog kontakterna med de tyska kollegorna. Vilket resulterade i två år vid *Südasiens-Institut* i Heidelberg och fortsatt Afghanistanforskning. På samma avdelning som Snoy, Harald och Berndt.

Återkomster, kupper och krig

Daouds republik

I Sverige fanns fortfarande inget nämnvärt intresse för Afghanistan. Monarkin var nu störtad och republik införd, för många liktydigt med en kommande progressiv samhällsutveckling.

Mina egna kontakter fortgick brevledes. Några av de män jag kände hade släppts, andra satt kvar i fängelse eller i husarrest. Det hade regnat under de år som gått och bönderna kunde åter skörda. Men samhällsklimatet brutaliserades under Daouds envælde. Jag fick korta allmänna meddelanden från vännerna. Censur och kontroll var vardag men det gick att läsa mellan raderna.

Sommaren 1976, tre år efter kuppen, for jag tillbaka på turistvisum. Flög med Ariana från Frankfurt och landade på morgonen i ett hett, dammig Kabul. Och vem stod utanför ankomsthallen med sin Volga om inte Meimut-chaufför! Tillsammans med Bashirs lillebror Inaya.

- Plaza, sa jag sedan vi kysst varandra.
- Jag är lärare nu, berättade Inaya stolt, och jag arbetar i fängelset. Både med alfabetisering och samhällskunskap.

- Hur är det med mamma och pappa? Och Bashir och Ariana?

- Pappa får inte lämna huset, han sysslar mest med sina bin, och mamma mår bra. Ariana går i gymnasiet och Bashir har fått jobb i Kandahar. Han arbetar med konstgödsel men kommer hem till helgen.

Åter i bil från flygfältet, den trädkantade raksträckan in mot stan.

Chaman Shah jublade när jag kom, och jag gav honom genast en bunt engelska tidningar.

- Du får balkongrummet! Jag kommer strax med te.

***

Vid lunchtid tog Inaga och jag en taxi till Kart-e Char. Kyssar och kramar varvades med tårar.

- Jag är i praktiken inspärrad, sa Saqi Ahmad och om jag dristar mig ut så har jag en skugga. Det finns polisspioner på gatan och alla som besöker mitt hus registreras, så du kan nog räkna med att vara bevakad, du också. Men nu äter vi fattigmanskost, du ska få din favoriträtt!

Vi slog oss ner vid det bastanta bordet för grillad lammlever, bröd, sallad och den utspädda örtekryddade yoghurt som afghaner gärna dricker sommartid, och

nyheterna kom som projektiler.

Först fick jag veta att bazaaren i Tashqurghan förstörts av en jordbävning, och sedan kom den politiska situationen.

Saqi Ahmad hade återvänt som guvernör till Nimroz innan kungen störtades, och i början förstod han ingenting. Radion hade bara spelat sorgemusik - som om någon prominent person dött, och sedan kom Sardar Mohammad Daoud i etern. Saqi Ahmad hade beordrat undantagstillstånd och infört krigslagar, och efter ett par dagar blev han kallad till Kabul och avsatt. Farhadi hade fängslats men släppts efter en tid och levde kvar i sitt hus utan uppdrag. Och så rullade det på när Saqi Ahmad gick igenom namn efter namn. Flera personer som tidigare innehaft ledande poster hade mördats eller tvingats till fiktiva självmord, andra hade torterats och skrivit under bekännelser.

- Imorgon kväll ska du få en mer detaljerad redogörelse för då kommer Ravan hit på middag, och han om någon kommer att kunna ge dig en bra sammanfattning av situationen i vårt land. Men jag sörjer Maiwandwal som Daouds hundar lät döda.

Mohammad Hashim Maiwandwal hade bland annat varit premiärminister 1965-67, och ordet "hund" var och förblir mycket nedsättande när det används om människor. För det var så Saqi Ahmad upplevde

Daouds män och anhängare. Ty hundar låter sig kommanderas och slickar den som ger dem en godbit. Frasen *pedar sag* hängde i luften; son av en hund.

På eftermiddagen tog jag en bil ner till Shahr-e Nau och bad chauffören släppa av mig vid Shansabhuset.

Allt var sig likt men ändå inte. Det fanns fler hippies än någonsin i kvarteret, och i snart sagt varje hus låg för mig helt nya inrättningar med syfte att tillgodose de långhårigas behov. Det var småhotell och näringsställen, te-, kaffe- och läskbarer - sällan mer än ett hål i väggen, gårdsserveringar, diskotek och prylbodas med bijouterier och dåtidens trendkläder av folkloristiskt snitt. Popmusik dånade och över hela området låg den tunga, söta röken.

Tidigare hade cannabis sålts litet diskret i bazaaren men nu skedde kommersen helt öppet på gatan, och jag blev för första gången i Afghanistan dessutom erbjuden att köpa heroin - ett gram eller ett hekto. Enligt uppgift tillverkat av en apotekare i närheten.

Resenärerna från väst utgjorde en beklämmande syn, hålögda och skitiga, rörde sig som zombier. Jag mötte unga kvinnor från USA och Italien som bjöd ut sig, redo att sära på benen för en joint.

Den lilla tvärgatan Chicken Street, där man tidigare sålde levande kalkoner, hade förvandlats till en sorts hippiemecca, där även en handfull unga afgha-

ner höll till - kopierande den hippa livsstilen.

Jag gick till Aziz Supermarket och blev genast igenkänd och kramad, köpte ett stycke Emmenthaler och en chokladkaka, och fortsatte till Fazel.

Läkaren lagade omedelbart te och jag bröt chokladkakan i bitar, ställde en fråga om den drogkommers jag just sett.

- Daouds polis ser mellan fingrarna, sa han bekymrat. Dom tillåter en sorts jävla *happy go lucky* runt Chicken Street för att dölja sakernas verkliga tillstånd, för att inte alla dessa satans ungar från Amerika som kommer till mig med drypan eller önskemål om recept på amfetamin ska fatta att dom befinner sig i en stenhård diktatur. Dorn tror faktiskt att dom är i Paradiset.

Fazel pustade uppgivet, berättade saker som Saqi Ahmad redan antytt; sa att jag skulle vara på min vakt. Men ha sa också att torkan släppt sitt grepp, att nöden inte var lika skriande.

Den enda verkliga förbättring jag kunde notera i gaturummet var trafiken. Den flöt lugnare och jag såg nya vägmärken, skyltar och ljussignaler. Dessutom fanns det fler poliser ute, vakande och trafikdirigerande.

När mörkret föll promenerade jag till Khaibar. Julgranen var fortfarande tänd och Baba i dörren kysste

mina händer. Viskade att det var dåliga tider.

Den förste jag fick syn på var Ram, tedrickandes med en ung kvinna från väst. Han hade fått mitt senaste brev, arbetade kvar vid amerikanska ambassaden, och gjorde affärer i form av en småskalig export av "exotiska prylar" till USA.

Kvinnan kom från Wien och det visade sig att hon studerat antropologi för en av de män jag tidigare träffat som passerande forskare på tyska institutet. Vi övergick till tyska, fördjupade oss i ett skäligen seriöst samtal, vilket fick Ram att vredgas. Han anklagade mig med ögonen och sa något på farsi i stil med att jag skulle ge fan i henne; att hon var hans.

Jag skakade på huvudet och bröt upp.

***

Dag två kom och jag drev omkring i staden, hälsade på Ebrahimi och andra jag kände. Såg Daouds porträtt överallt. Men mannen på gatan var förtegen, tordes inte prata.

Klockan halv sex hejdade jag en taxi utanför Plaza och bad att få bli körd till Kart-e Char, till en adress ett kvarter från Saqi Ahmads hus. Jag hade afghanska kläder på mig nu och försökte se ut som en kabules på hemväg.

Porten stod på glänt och det var bara att slinka in.

I en av fätöljerna satt Ravan Farhadi och vi föll i varandras armar. Från köket hörde jag flera kvinno- röster och efter en stund kom Ravans och Saqi Ahmads fruar tillsammans med Aziz och Ariana, alla bärandes mat.

Ravan hade kallats hem till Kabul efter kuppen, torterats av Daouds milis och blivit belagd med yrkesförbud när han släppts ur fängelset. Hans hustru hade börjat förvärvsarbete; som sekreterare i ett tyskt bolag.

- Nu är det jag som är familjeförsörjare, sa hon.

Efter maten höjde Ravan rösten.

- Saqi Ahmad har bett mig ge dig en sammanfattning, och jag vill att du skriver ner den, punkt för punkt. Så att du kan berätta för världen vad som händer i vårt land.

Inaya kom med block och penna. Alla tystnade och såg på Ravan.

Daoud hade planerat sin kupp under tio år av tystnad, väntat på rätt tillfälle, och då kom torkan som en gudagåva; födde ett folkligt missnöje. Han hade fortfarande militärens stöd sedan sin tid som bland annat överbefälhavare, och fick hjälp av vänstern när de slutliga planerna slipades. Kungens sjukresa till Italien kom lägligt men det fanns de som menade att det

var uppgjort, att det förelåg en överenskommelse i lönndom.

I den första ministären ingick ett par personer från vänstern men dessa avlägsnades kvickt, medan Daoud allt mer styrde kursen mot envælde. Han hade redan överlevt fyra kuppförsök, låtit döda och fängsla åtskilliga av sina meningsmotståndare.

Av den jordreform som utlovades 1973 blev intet. Ekonomin var sämre än någonsin med sextiofemprocentiga prisökningar, korruptionen tilltog och det uppstod spänningar visavi Iran, dit en miljon afghaner flytt. Det fanns i nuläget ingen författning och parlamentet var upplöst. Pressfriheten hade beskurits, och all film och litteratur var underkastad censur. Den hemliga polisen fanns överallt.

***

Tre dagar senare kom Bashir från Kandahar, Han hade köpt en begagnad vit folkvagn. Det blev ett kärt återseende, och han berättade om sitt arbete, om hur han från sin stationering i Kandahar försökte lära bönder i Ghor och Ruzgan att använda ett konstgödselpreparat som hette Uria.

Jag tror vi satt i två dygn och pratade, drog oss till minnes gemensamma upplevelser, och spekulerade över framtiden.

- Den här gången vill jag att du ska vara turist, sa Saqi Ahmad allvarligt. Du kan följa med Bashir till Kandahar och sen resa på egen hand, och när du är tillbaka i Kabul äter du hos oss. som vanligt tills det är dags för dig att flyga hem. Stanna viseringstiden ut men håll dig lugn, och prata framförallt inte politik. Du minns hur det var förra gången. Dom har ögonen på dig men nu kan vi inte hjälpa dig som då.

***

Vi for söderut i Bashirs folkvagn, det var stor värme, och det var ramadan 1355. Bashir var lika sekulär muslim som sin far och ingen av dem brukade följa fastans regler till punkt och pricka, gjorde undantag när kroppen krävde vätska och föda. Jag hade upplevt ramadan ett par gånger under kungatiden och det hade aldrig utgjort något problem. Låt vara att många tehus höll stängt dagtid men ingen klandrade den som tog en klunk vatten, och vad som skedde i privata hus var resandens ensak. Men de sorn inte höll fastan försökte vara diskreta, undvek att visa det på allmänna platser för att inte störa.

- Vi kan dricka vatten, röka och äta av mors äpplen i bilen, sa Bashir men inte så att okända människor ser oss. Det finns alltid nån som tar illa upp, eller rent av ställer till med bråk.

- Så sa du aldrig förut.

Bashir skruvade på sig. Menade att det fanns fler vitskäg i Kandahar än uppe i norr, att Daoud cyniskt utnyttjade islam för att få stöd genom att utåt framstå som Profetens renläriga tjänare, och att detta smittade av sig. Den tidigare toleransen hade fått sig en knäck. Dessutom var Bashir son till en svuren Daoud-motståndare - avpolleterad för sin rojalism och liberala hållning.

- Det finns säkert någon som vill åt min familj, som är beredd att ställa till med problem om vi gör något som kan anses vara hädiskt.

Andra tider rådde i Afghanistan. Det låter som en klyscha att säga så men ibland är även klyschan efogad.

Landet fram till Ghazni var jordbruksbygd, och marken tycktes ha återhämtat sig efter torråren. Vi rullade på söderut och mötte en förändrad topografi som förebådade de stora öknarna. Jag hade aldrig varit söder om Ghazni sommartid, bara kört från Kandahar till Kabul en smällkall vinter. Kabul och nordprovinserna hade varit min del av Afghanistan, och nu fylldes vägen med nya vyer.

Vi taxade in på en småväg och kom till en liten by där en av Bashirs gamla kurskamrater arbetade som jordbruksministeriets man. Han hette Zabib och höll till i ett trångt lerhus vars enda rum både var kontor

och sovplats. Det var mäktigt varmt och dammet dansade i luften.

Zabib ville bjuda på te och bröd men innan han hade Primusköket på golvet hämtade han ett stort ygsjok och täckte över fönstret. Så att ingen förbipasserande skulle se att vi inte höll ramadan.

Kring Qalat bredde sanden ut sig. Det låg stupade kameler invid vägen, torkade och sönderslitna av gamar. Hettan var så stor att vi knappt kunde prata, och att röka var fysiskt omöjligt. Vi fuktade munarna oavbrutet och någonstans vid horisontlinjen dallrade en hägring, en stad som inte fanns. Det var runt fyrtiofem grader varmt.

Klockan 18:12 small det kanonskott som förkunnade att det åter var tillåtet att äta. Då satt vi redan framför de ångande faten och väntade. Hos vänner i ett hus i Kandahar.

De två följande veckorna var jag turist. Först i Kandahar och sedan med lokal buss genom öknarna till Herat, där jag dröjde. På ytan var allt lugnt och välordnat.

***

1 Sverige var det ingen som trodde på det jag hade att berätta om Daouds diktatur. Pressen bara ryckte

på axlarna. Men jag skrev en rapport på engelska och skickade den till alla de Afghanistanforskare jag lärt känna, plus Amnestys avdelning i London.

Den senare hörde av sig snabbt; berättade att man fått liknande uppgifter från ett par andra personer.

Tarakis republik

På förmiddagen den tjugosjunde april 1978 tog vänstern makten i Kabul vid en statskupp som möjligtvis krävde ett tusental liv. Under några timmar rasade hårda strider men i kvällningen rapporterades lugn. Daoud avrättades i palatset påföljande dag och en arresteringsvåg följde.

”Afghanistans regering har störtats av general Dagwer-Wal” skrev Svenska Dagbladet med TT och AFP som källor. Någon dylik person har givetvis aldrig existerat i Afghanistan. Däremot finns ordet *dagarwal* som betyder ”överste”.

I spetsen för den nya regeringen, en koalition mellan de båda grupperna *khalq* och *parcham*, stod publicisten Noor Mohammad Taraki och parlamentsledamoten Babrak Karmal. Vars ideologiska hemvist fanns i Sovjetunionen. Nu kallade man sig Det Afghanska Folkets Demokratiska Parti.

Khalq betyder ”folket” och *parcham* ”fanan”, vilket också var namnen på de tidningar man startat när kungen införde liberala presslagar i mitten på sextiotalet.

Många hälsade regimskiftet med jubel efter åren med Daoud, och genast presenterades ett omfattande och ambitiöst reformprogram. Med fördelning av jord, alfabetisering, utbildningsinsatser, förbättrad hälsovård, kamp mot korruption, ocker och narkotika, och så vidare.

Jag trodde själv på det som i officiell retorik hette "aprilrevolutionen". De föreslagna reformerna var nödvändiga, och jag kände flera av ledarna. Taraki och ett par till närde dessutom en uppriktig vision om folkbildning, som tilltalade mig mycket. Jag röstade på vpk på den tiden, ifrågasatte inte Tarakis uppriktighet.

Men redan efter ett par månader kom sprickorna. Karmal och flera andra ministrar fick ambassadörsposter i Östeuropa och stämplades senare som förrädare, och ute i provinserna protesterade folk. USA vidtog omedelbart åtgärder för att på olika sätt underminera regimen, även handgripligt, och det kalla krigets vindar svepte över Afghanistan. Västliga media rapporterade om strider i flera provinser.

***

I slutet av mars 1979 flög jag tillbaka till Kabul, och fick än en gång Plazas balkongrum av Chaman Shah.

Vi drack te och han sa sig vara positiv till det nya styret. Men han förbannade USA och Pakistan.

Jag gick ut på Kabuls gator och lyckades hitta Meimut-chaufför, hoppade in i hans bil och bad honom att agera budbärare. Eftersom jag antog att iet kunde vara mindre lämpligt att oanmäld bara dyka upp i Kart-e Char.

- Sök reda på Inaya, sa jag och säg till honom att komma till kakboden i Shahr-e Nau mellan sju och åtta ikväll. Jag finns på Plaza om något inte fungerar.

Det fanns många visuella förändringar i gaturummet. Porträtten av Daoud hade ersatts med fotografier av Taraki, *khalqs* partiemblem hängde på åtskilliga fasader invid röda flaggor och vimplor. Antalet beslöjade kvinnor var mindre än tidigare, och jag såg fler kvinnor än någonsin i förvärvsarbete; i skola, vård och förvaltning. Men mest av allt slogs jag av revolutionsaffischerna med sina skäligen enkla färglagda teckningar - nästan som linoleumsnitt, illustrationer till verbala budskap.

Ett blått plakat visade silhuetter av människor inskrivna i en karta över Afghanistan. Texten löd ungefär: "vi räknar folket för att kunna genomföra reformerna". Ett annat visade glada småflickor och småpojkar: "både mamma och pappa behövs när vi bygger landet, och för barnen finns *kodakistan*, dagis.

Tydligast var nog ändå rättorna: "rättor sprider sjukdom, släng aldrig matrester utomhus". Jämte alla plakat som propagerade för hygien; med uppmaningar att inte skölja grönsaker i infekterat vatten.

När skymningen föll gick jag till Shahr-e Nau. Alla hippies var borta och knarkhandeln lyste helt med sin frånvaro. Lokalerna där man rökt hejdlöst var stängda och kvarteret hade på något sätt återgått till tiden före Daoud. Men utanför Pakistans beskickning vakade ett stort polisuppbåd.

Jag kom till kakboden och på hörnet tvärs över tryckte en bekant gestalt i blå täckjacka.

- Gå efter mig, väste han.

Inaya gick raskt och försvann plötsligt in på en mörk gård.

- Mor och far mår bra, sa han korthugget och Baspir är i Amerika. Ravan sitter i fängelse och far törs inte ta emot dig hemma. Men han vill träffa dig imorgon klockan elva.

Inaya gav mig en adress och skyndade iväg. Själv gick jag till kakboden och köpte en påse att dela med Chaman Shah.

***

Jag lämnade Plaza efter frukost och gick i riktning

mot Shahr-e Nau med en kasse i handen, slank in tios min vän Ebrahimi som gav mig ett mycket förväntat ansikte när jag hejade glatt.

- Känner du inte igen mig?

- No, sir. Jag har aldrig, sett er förut.

- Men du har ju varit hemma i min lägenhet flera gånger, och jag har ju hjälpt dig att skriva brev.

- Ni blandar nog ihop mig med någon annan.

Ebrahimi var livrädd.

Jag fortsatte förbi slottet och såg *khalq*emblemet å porttornet. Den tidigare kungaborgen hette nu *khana khalq*, Folkets Hus, och den hade inte bränts ner som svenska tidningar påstått.

Inaya hade hastigt berättat när han gav mig adressen att Aziz som pensionerad köpt en liten tvättinrättning bara några dussin meter från Shansabhuset.

En klocka pinglade när jag öppnade dörren och där bakom disken satt Aziz, mellan en tvättmaskin och en torktumlare.

- Bakrummet, nickade han och höll upp ett skynke.

Sedan kysste han mig med bekymrade ögon, sa att Saqi Ahmad hade det svårt men att han själv hade tillskyndat de nya makthavarna, och att han fortfarande trodde på Tarakis vision.

- Taraki är visserligen en stor pratkvare, det vet du ju själv, men han drömmer om ett bättre Afghanis-

tan. Med traktorer, skolor och sjukhus.

Längre än så hann vi inte. En taxi hade bromsat in utanför och nu plingade klockan igen.

Saqi Ahmad i ulster! Med en kostym att kemtvätta över armen!

Vi höll länge om varandra, hade svårt med tårarna.

- Bashar är i säkerhet, sa han. Han åkte för någon månad sedan för att arbeta med konstgödsel i Californien, och Ariana har gått ut gymnasiet. Själv sitter jag hemma och svär, medan hundarna gläfsar. Snart har jag bara mina bin att prata med.

Aziz lagade grönt te, och Saqi Ahmad gav mig sina åsikter. För Daouds sortie hade han prisat Gud men de nya herrarna var alltför hårdföra. Visst behövde samhället förändras men det var fel sätt. Alla måste samverka för att bygga Afghanistan och det skulle ske utan tvingande diktat från ovan.

- Många av nymodigheterna skrämmer folk. Ta det här med dagis till exempel. Ingen afghan kan tänka sig att lämna bort sina barn till främmande när dom är små. Ändå propagerar regeringen för *kodakistan*.

- Jag har läst om strider i Herat och ett par andra provinser.

- Strider? Jag vet inte. Men det har varit oroligt, och jag har hört om kravaller.

Det var ungefär så han sa. Minnet kan svika mig i

enskilda nyanser när jag tjugotre år senare söker i gömmorna. Med facit i hand.

***

Jag vistades ungefär en månad i Kabul med omnejd, besökte alfabetiseringsprogram, skolor och sarayer där regeringen delade ut säd och ris till behövande, träffade ministrar och ämbetsmän, återsåg Saqi Ahmad i rummet bakom Aziz tvättinrättning ett par gånger.

I omvärlden hände två saker som båda gav eko i afghansk press: Pakistans president Ali Bhutto hängdes och Harrisburg drabbades av en härdsmalta.

Det var ständiga anti-amerikanska och anti-pakistanska demonstrationer på Mohammad Jan Khan Watt och i Zarnegarparken, och det skedde ideliga förändringar i regeringen. Förra rektorn Hafizullah Amin, matematikutbildad i USA, framtod allt mer som landets starke man. Afghanska media anklagade Pakistan för att bomba innanför den afghanska gränsen i öster, det var spänningar med Iran och man påstod att iranska agenter opererade i väster, att CIA förklarar krig mot Afghanistan från baser i Pakistan.

Hafizullah Amin, som jag träffade i Ravans gamla tjänsterum, bedyrade att regeringen hade läget un-

der kontroll; att nittioåtta procent av befolkningen stödde revolutionen.

Propagandan talade sitt övertydliga språk. hävdade att oppositionen huvudsakligen bestod av jordägare som berövats sin mark, knarkbaroner och obildade mullor - alla med ekonomiskt stöd från USA.

- Åk runt själv, sa Amin. Prata med handlarna i bazaaren och bönderna i byarna. Men kom ihåg att det finns reaktionära element precis som på Amanullahs tid.

Sedan sa han en sak som etsade sig fast i minnet, nämligen att om "de reaktionära krafterna fortsatte att sabotera det revolutionära Afghanistan så skulle folkets regering begära hjälp från Sovjetunionen; kalla in Röda Armén".

Det är naturligtvis svårt att i efterhand rekapitulera en stämning men faktum är att merparten av de människor jag talade med i Kabul uttryckte sig i positiva termer, menade att de skulle få det bättre. Medan några av mina bästa vänner ställde sig synnerligen kritiska till regimen - till de ledare som låtit fängsla Ravan och flera andra vars kunskaper man istället borde ha dragit nytta av. Detta gjorde mig kluven, för jag drömde verkligen om ett socialistiskt Afghanistan, om läs- och skrivkunnighet, folkhälsa och ett dragligt liv för alla.

***

I september var det val i Sverige och när jag tittade på de sena kvällsnyheterna flimrade plötsligt en bild av Taraki in i rutan för att strax försvinna utan kommentarer. Det var ytterst förvirrande.

Nyheten kom på morgonekot. Taraki hade störtats och satts i förvar. Landets ledning hette Hafizullah Amin, och efter ett par veckor kom beskedet att Taraki dött under mycket oklara omständigheter.

Senhösten var svart i Afghanistan. Enligt oberoende men säkert korrekta uppgifter hade Amin låtit döda sextontusen personer i landets fångelser. Motståndet mot regeringen växte. Afghansk guerilla opererade från Pakistan. Ordet *mujahedin* införlivades i de flesta västliga språk.

I mitten av december befann jag mig i DDR, satt på en sylta och läste partiorganet *Neues Deutschland*. Vars huvudartikel i jublande ordalag hyllade den store socialisten Hafizullah Amin.

***

Den 27 december 1979 gick sovjetiska trupper in i Afghanistan, officiellt på begäran av landets regering. Men inmarschen var noga förberedd. Ty veck-

orna innan hade hundratals sovjetiska plan gått i skyteltrafik till militärbasen Bagram, vilket fått många afghaner att misstänka att något var i görningen. Men om detta förspel stod inget i västmedia. Själv mindes jag mitt samtal med Hafizullah Amin åtta månader tidigare.

Babrak Karmal som legat i malpåse någonstans Östeuropa under sovjetiskt beskydd, installeras i Kabul och Amin avrättades. Den ideologiskt hårda *parchami*-fraktionen tog över med massivt stöd från Kreml. Varvid Neues Deutschland och andra promoskovitiska aviser genast förkunnade att nyss hylad hjälte sedan länge varit en imperialistisk CIA-lakej!

Guerillakriget växte i intensitet, hundratusentals människor flydde till Pakistan. De olika motståndsrörelserna fick ett allt större ekonomiskt och militärt bistånd från USA, helt i linje med landets vana att på olika sätt bekämpa röda regimer. Men USA var inte ensam, ty även Kina, Egypten och Saudiarabien stödde kampen.

Något före och i synnerhet efter den sovjetiska inmarschen började människor i västvärlden att intressera sig aktivt för Afghanistan. Det blev demonstrationer och protester, och gradvis uppstod solidaritetsgrupper som med tiden skulle komma att

ge ett betydande bistånd. Först till flyktingar i lägren, sedan inne i Afghanistan. Där särskilt den svenska Afghanistankommitten utvecklades till en mycket effektiv hjälpare.

Själv blev jag dock hudflängd när jag skrev att motståndsrörelsen finansierade en del av kampen med knarkhandel. Eftersom guerillan i vissa kretsar stod över all kritik, eftersom debatten i stora stycken saknade nyanser. Man var antingen för eller mot, och de svenska stalinisterna i apk jublade över den sovjetiska hjälpen.

Nedslag i Pakistan

Några månader efter den sovjetiska inmarschen flög jag till Islamabad för en intervju med Zia-ul Haq, och tog därefter tåget till Peshawar.

Krigskorrespondenter från hela västvärlden hade samlats, Det var en salig blandning av seriösa journalister, sensationslystna gamar och lycksökare. Där somliga till och med betalade för att få se en slaktad ryss. Något som en del motståndsmän gladeligen ställde upp med.

Jag tog mig västerut till Torkhamregionen och besökte några av lägren, där tiotusentals afghaner levde under vidriga förhållanden - rnen fortfarande med högburna huvuden i misären. De led men var långt ifrån knäckta, hade behållit sin mänskliga värdighet. Bjöd på te som man alltid gjort, och förbannade Sovjetunionen.

I västpappen skrevs mycket om flyktinglägren, och jag slogs av en detalj. För när jag räknade tälten i tre läger stämde inget. Tusen tält i media och officiell statistik var femhundra i verkligheten, och åtskilliga flyktingar menade att pakistanska tjänstemän mani-

pulerade alla siffror i syfte att kunna lägga beslag på matransoner.

Men jag såg också hur cannabis och opium från Afghanistan byttes mot vapen i Darra, och hur Zia-ul Haqs regering skickligt sopade undan de sista resterna av demokrati i skydd av kriget i Afghanistan.

Gränsen var just då stängd för västerlänningar. Men den lokala kommersen var igång. Afghaner passerade bommen med höns och grödor, sikher kom med sina tygbuntar på väg till Kabul. Samtidigt som man långt bort kunde skönja de fruktade sovjetiska attackhelikoptrarna.

Det var surrealistiskt.

***

Ravan Farhadi stod högt på Amnestys lista, och det var Londonavdelningen som agerade. Efter påtryckningar, uppvaktningar och diplomatiskt spel fick han så lämna Pul-e Charkhifängelset med ett pilgrimsvisum till Saudiarabien. I Jeddah väntade ett plan från Air France och Farhadi kunde landa på Charles de Gaulle. Under tiden hade hans fru, svärmor och barn gått inled åsnor över bergen till Peshawar dit ett franskt sändebud redan kommit med resedokument.

Familjen Farhadi inkvarterades genast i en lägen-

het nära Sorbonne, och Ravan kunde tillträda en tjänst vid det universitet där han en gång studerat och disputerat. Själv löste jag en flygbiljett till Paris och förenades med familjen, tillbringade månader ihop med dem under de kommande åren. Navan hade torterats svårt men det fanns också en uttrycklig order, antagligen från Gromnyko, att han inte skulle dödas.

Pul-e Charkhifängelset var okänt och särskilt fruktad var den avdelning som kallades Polygon. Det var där man slog ihjäl fångarna med knölpåk för att spara på ammunition.

Tortyren var satt i system och Ravan berättade att han fortfarande kunde höra skriken.

Fångarna i Pul-e Charkhi hade rätt till rena kläder med jämna mellanrum och proceduren var satanisk. Vakterna tog emot fångarnas fruar eller släktingar och gav dem smutsvätten, och de anhöriga lämnade rent i utbyte. Men vakterna delade också ut de ihjälslagnas tvätt för att ge sken av att de levde.

Ravan och hans hustru hade kommit överens om ett sätt att kommunicera. Låg det tegelskärvor i fickorna, utkratsade med naglarna ur väggen, var Ravan fortfarande vid liv.

Jag såg några av dessa skärvor i Paris och i flea av dem hade Ravan ristat in hennes namn med nageln.

Aven Saqi Ahmad lyckades fly med hustrun och

Inaya, medan Ariana ville stanna kvar i Kabul, nyförälskad med planer på äktenskap. Familjen gick till Pakistan och kom med Bashirs hjälp till Californien. Resan finansierades med de pengar Saqi Ahmad fick för sitt hus, sålt i lönnedom utan att säkerhetspolisen hann få kännedom om transaktionen.

Fullt krig rasade i Afghanistan. Motståndsrörelsen blev allt effektivare men var fortfarande fraktionerad, bestod i huvudsak av sju grupper. I Panjsjirdalen formades ett motstånd lett av Ahmad Shah Massoud. Enklaver inne i Afghanistan befriades, ockupationsmakten och deras lierade svarade med upptrappat våld. Vi fick hela tiden skrämmande rapporter om övergrepp på civila, godtyckliga bombfällningar, och miljontals utplacerade sovjetiska minor. Sovjetunionen utsattes för hård och berättigad kritik. Men Palme teg. Undfallen inför ryssen, ovillig att erkänna en frihetskamp som inte var "socialistisk".

Karmals republik

På våren 1985 befann sig den afghanska ministern Anahita Ratebzad på propagandatur­né i Europa, ytterst i regi av Kreml. Turnén omfattade även Sverige där apk stod för de praktiska detaljerna. Till personlig beledsagare hade man valt socialläkaren John Takman.

Genom att dra i diverse trådar, inkluderande en KBG-agent i Sverige, lyckades jag få till stånd ett privat möte med Anahita i Malmö. Vi skulle träffas i anslutning till en färghandel och när jag kom dit fanns hon redan på plats, tillsammans med Takman och två beväpnade afghanska KHAD-agenter.

Jag hade träffat Anahita första gången i Kabul 1970, och hon hade redan då ett förhållande med Babrak Karmal. Anahita var läkare och kommunist. Hon hade suttit i parlamentet under kungatiden, och efter kuppen 1978 utnämnts till socialminister. Vid den första utrensningen blev hon ambassadör i Jugoslavien och senare stämplad som förrädare, lagd i malpåse av ryssarna för att återbördas till makten i Kabul som utbildningsminister i samband med invasionen.

Hon hälsade mig med översvallande gester och kysste mig, inte pussade. Sedan pratade vi om gamla tider, om revolutionen och om Gud.

Anahita var totalt förljugen; hävdade med bestämdhet att ryssarna inte dödat en enda afghan.

- Flyktingar! sa hon gällt med en huvudskakning. Det är ju nomader, det borde väl du veta!

Jag hade en enda tanke under mitt möte med Anahita, och den uttryckte jag lika klart som min spelade vänskaplighet.

- Kära syster, sa jag. Jag vill uppleva revolutionens framsteg i Kabul, kan du se till att jag får ett visum?

- Jag kan omedelbart ordna så att du får plats i en delegation med vänskapligt sinnade journalister.

- Det duger inte. Jag vill resa själv och vistas i Kabul på egen hand.

Anahita skakade på huvudet och sa att dylikt var omöjligt, att regeringen måste dra omsorg om sina gäster.

- Diskutera saken med Babrak när du kommer hem.

Anahita lovade att ta upp mitt önskemål, bad mig sända en skrivelse till ambassaden i Bonn.

***

Ett år senare kom ett telegram, där jag ombads att

kontakta Afghanistans representation i Tyskland.
Anahita hade hållit sitt löfte.

***

I april 1986 landade jag i det ockuperade Kabul. Maskinen från Ariana eskorterades av Mig-plan och släppte ut magnesium som skydd mot guerillans värmesökande missiler, och vi sprang över ett flygfält med marken täckt av granathylsor till nkomsthallen. Orn detta och den tid som följde skrev jag någon månad senare boken *Väldtaget land* (1986).

Jag tänker inte upprepa det redan tryckta, nöjer mig med en handfull minnesbilder och kommentarer.

Chaman Shah var kvar på Plaza men hotellet var svårt nergånget efter att bitvis ha tjänat som förläggning. Det var avföring meterhögt upp på väggarna men den gode Chaman Shah lyckades trolla fram ett par rena lakan och en handduk.

***

De sovjetiska änglarna hade åstadkommit en handfull nya bostadshus i ett av stadens ytterområden och en gångtunnel under Mohammad Jan Khan Watt.

Plus en bro över Amu Darya. Det var revolutionens framsteg; försvarade av Gorbatjov och hans afghanska quislingar.

Det var arbetsamt att röra sig på gatorna. Överallt stod milis sorn avkrävde mig handlingar ungefär femtio gånger om dagen.

Jag fann Aziz hukande i sin tvättinrättning och blev hembjuden till honom. Ariana var där med sina två barn, och vi åt lunch följt av te och sockerkaka. Aziz visste också en del om människor jag mindes: Ram hade flytt till Indien med sin familj, Fazel var försvunnen eller i Pakistan, byråchefen vid tullkammaren i Mazar hade slagits ihjäl av den ryska soldatesken, Bhagvan Singhs bröder nasade småsaker i New York...

I Shahr-e Nau fanns plötsligt jeans, kosmetika och andra västvaror som aldrig sålts tidigare i Afghanistan. Jeansen var särskilt åtråvärda, och de sovjetiska officerarna köpte hekatomber - för avsalu på den svarta marknaden hemma. Stridsfordon tömde först gatan och spärrade den när de kom på inköpsrunda med sina hårt blonderade partihoror.

Ymniga regn föll med jämna mellanrum över den dammiga marken. Jordan sög åt sig vattnet och Kabulfloden brusade.

Jag väckte viss uppmärksamhet under mina ströv-

tåg. Jag var antagligen den ende västerlänningen på egen fot i huvudstaden. I bazaarerna fortgick daglig-handeln och penningmarknaden vid floden var intakt.

Överallt uppstod samtal. Män berättade om hur de slaktat Sovjetsoldater och visade mig stolt sina troféer: avskurna ryska öron. Men jag träffade också på propagandamuller, obildade bypräster som köpts av kommunisterna.

Från klockan tio rädde utgångsförbud. Våldiga sökarljus spelade från Koh-e Asmai, och kväll efter kväll satt jag på balkongen och hörde guerillan anfälla stadens utkanter. Medan kvarteret där jag bodde bevakades av afghanska barnsoldater.

Varje morgon fick jag nya historier. Någon hade fångat en ryss, halshuggit honom och i vrålfart från sin bil slängt in skallen på närmaste polisstation. Rakt genom fönstret.

Efter ett par veckor i full frihet kom säkerhetspolisen, störd av mina samtal på Kabuls gator. Jag blev satt i husarrest på Kabul Hotel från vars tak jag kunde beskåda en av Sovjet beordrad statskupp. Babrak Karmal avlägsnades, ersattes av Najibullah - med öknamnet Kossan redan från studietiden. Han var ursprungligen medicinare och senare chef för hemliga polisen. Jag hörde dock inte ett enda skott. Men västerländsk press, vars journalister inte ens varit

i närheten av Kabul, kunde rapportera om hårda gatustrider och tusentals döda.

Regeringen ville visa mig framstegen. Jag flögs ned ett militärt transportplan till Khost där jag i två dagar fick se de just erövrade ofantliga berggrum som USA hjälpt guerillan att bygga. Inklusiva stora mängder beslagtagna vapen: tusentals kinesiska och egyptiska granater, brittiska kulsprutor och lätta luftvärns pjäser, amerikanska Stingermissiler.

Det var dessa berggrum som långt senare skulle benämnas "grottor och hålor", tillflyktsort för den tidigare USA-stödde Usama bin Laden. I berg som Bush kallade Tora Bora.

Kort därefter eskorterades jag av säkerhetsmän till flygfältet, flögs till Tashkent och vidare till Prag. Först på den svenska färjan från Sassnitz till Trelleborg fick jag höra om Tjernobyl. Censuren hade varit effektiv i Kabul. Men när nyheten blev känd i Afghanistan under hösten jublade folk, menade att det var Guds straff.

På våren 1988 gick jag på en gata i New York, inte så långt från Avenue of the Americas. Jag behövde en ny resväska och fann en liten butik med halva sortimentet ute på trottoaren. Försäljaren och jag kände, genast igen varandra. Det var en av Bhagvan Singhs bröder.

Efterspel

Avlägsen fred

Vi närmar oss nutid och samtidshistoria, och jag summerar kortfattat.

Najibullahs sovjetstödda regim mötte fortsatt hårt motstånd, och ryssarna tvangs till reträtt; lämnade landet 1989. En miljon afghaner hade då dött, ett par miljoner var på flykt. Landet var svårt sargat, stora delar av landsbygden minerad.

Najibullah satt - trots ett par kupp försök - kvar på "tronen" i Kabul, försökte ge ledningen ett civilt ansikte. Samtidigt tryckte guerillan på och lyckades inta Khost i mars 1991.

Ett år senare var Najibullah beredd att överlämna makten till en provisorisk regering men utvecklingen gick fortare än han tänkt. En arméenheter i norr ledd av den uzbekiske översten Rashid Dostam gjorde myteri, anslöt sig till Massouds guerilla, intog Mazar och tågade mot Kabul.

Najibullah tog sin tillflykt till ett FN-kontor, regimen kapitulerade, och en interimistisk islamisk regering bildades av den Peshawarbaserade sjuparti-alliansen. Men fraktionsstriderna fortsatte, lojaliteter

skiftade. Kabul anfölls och raserades delvis, befolkningen led mer än någonsin.

I dessa tider av inbördeskrig och politisk förvirring formades en ny rörelse i regionen. Medlemmarna kallade sig *taliban*, ungefär "Guds studenter", och bestod huvudsakligen av pashtooner från Pakistan och södra Afghanistan - merendels unga män som bedrivit Koranstudier i Pakistan. Rörelsen var bokstavstrogen och starkt fundarmentalisk till sin karaktär, och den backades upp framför allt av den pakistanska regeringen; sannolikt också med stöd från Saudiarabien och Föredade Arabemiraten. Dessutom bistod USA talibanerna, av taktiska och ekonomiska skäl vars detaljer fortfarande är höljda i dunkel.

Hösten 1994 tog man kontroll över södra Afghanistan och gjorde Kandahar till sin huvudstad. Här skulle ett nytt samhälle uppstå helt i enlighet med Koranen, och för första gången på länge kunde människorna i söder uppleva ett dagligt liv i fred. Mark odlades och man skapade en infrastruktur - på egna villkor. Det var på intet sätt ett jämlikt samhälle men det innebar ändå en sorts psus, en möjlighet till andhämtning för vanligt folk. Samtidigt galopperade inflationen. Hundra afghanis noterades till tjugo öre; jämfört med sju kronor på sjuttioalet och fyra kronor 1986.

Taliban ryckte norrut och intog efter flera angrepp och beläring Kabul i september 1996. Regeringen flydde över Hindu Kush.

Taliban såg som sitt mål att upprätta en helt renlärig islamisk stat. Republiken omvandlades till ett emirat, styrt av ultrakonservativa mullor.

Najibullah hämtades ur sitt gömställe, släpades efter en bil, och hängdes i en lyktstolpe med sin avskurna manslem instoppad i munnen.

De talibanska styrkorna fortsatte kriget; erövrade Mazar i maj 1997, drevs ut och återtog staden i augusti 1998. Ungefär samtidigt tog man också Tashqurghan och flera andra samhällen och städer i norr.

Med det talibanska styret vreds klockan tillbaka och vi fick ett samhälle som i stora stycken liknade det årsånga mörker som följde efter Amanullahs fall. Sharia infördes, slöjan blev obligatorisk, män skulle låta skägget växa och bära traditionell klädsel, kvinnor förbjöds att förvärvsarbeta och använda smink, all musik bannlystes, bönestunderna gjordes obligatoriska, mördare avrättades offentligt, tjuvar fick hand eller fot amputerad, mindre brott bestraffades med prygel, och så vidare i all vidrighet. Allt under överinseende av mullah Omar, emir och "de troendes befälhavare" - en man helt utan omvärldsorientering.

Just detta att man saknade omvärldsorientering

är viktigt att påpeka, ty för taliban framstod emiratet som fullkomligt. Vilket i sin tur gjorde all kritik från omvärlden obegriplig. Ledarna ansåg sig helt enkelt ha folks bästa för ögonen; ansåg sig handla osjälviskt utifrån gudomliga principer.

Drygt två månader efter talibans intåg i Kabul avled parentetiskt Karmal i Moskva. Uppgifterna om hur han tillbringat de gångna tio åren är osäkra. Han var svårt alkoholiserad, fanns länge kvar i Kabul i någon sorts husarrest, lär ha flytt till norra Afghanistan och beskyddats av Norra Alliansen, innan han fortsatte till Ryssland.

Men det fanns ett väpnat motstånd mot taliban och det utgick från de områden i norr som kontrollerades av den Norra Alliansen; med kopplingar till den regering taliban drivit på flykten.

På talibanskt område i söder och öster växte militära träningsläger och här fylkades fundamentalister från stora delar av världen. USA hade inlett sin jakt på militanta muslimer och bombade förmodade baser 1998. Den bin Laden med anhang man tidigare stött var nu en fiende.

Under talibans första tid brändes opiumfälten, kanske för att vinna världssamfundets sympati. Fast det hindrade dem inte från att profitera på just opiumtrafiken genom att ta ut avgifter när opium fraktades

genom deras territorier. Därmed når vi ett ytterst känsligt kapitel: kontrollen över droghandeln.

Cannabis och opium har alltid odlats i regionen, för lokal konsumtion och för export. Denna handel började växa under Daoudregimen för att nå veritabel och accelererande storskalighet efter Sovjets ockupation. Motståndsrörelsen skaffade en del av sitt kapital på detta sätt samtidigt som kriminella ligor vann terräng, särskilt i Pakistan. Heroin fabricerades i västra Pakistan, först för export till Europa och USA men med Sovjetunionens fall tillkom en ny marknad liksom helt nya smuggelvägar. Drogen började allt mer att fraktas genom de tidigare sovjetiska rådsrepublikerna i Centralasien, avsedd såväl för den ryska som västliga marknaden.

Redan innan taliban intog Kabul fanns ett etablerat samarbete mellan afghansk knarkmaffia och afghanska krigsherrar, bland dem åtskilliga ledande personer i den Norra Alliansen, i vars områden opium-odlingarna hela tiden ökade i omfattning.

Badakshan är ett bra exempel. År 2000 odlades opium på 2,458 ha. Påföljande år hade odlingarna utvidgats till 6,342 ha, och för 2002 uppskattas opiumarealen till 8,400 ha - med en produktion på upp till 2,700 ton opium.

I början av september 2001 mördades den tajkiske

frihetskämpan Massoud i norra Afghanistan av ett par personer som utgav sig för att vara journalister. Den bakomliggande orsaken är okänd. Det kan ha varit politisk rivalitet, maktkamp, hämnd för krigsförbrytelser, eller ha sin grund i narkotikahandel. Ty varken Massoud, Norra Alliansen eller den guerilla som tidigare bekämpat Sovjet respekterade FN:s konventioner; begick ständigt brott och kränkte folk-rätten.

Ett par dagar senare kom attackerna mot World Trade Center och Pentagon, och i oktober inledde USA militära operationer i Afghanistan. Talibanregimen föll, Mazar och Kunduz intogs, Norra Alliansen drog in i Kabul, och påföljande vår kunde den äldre Zahir Shah återvända; som en tänkt symbolisk enande kraft.

I juli 2002 mördades Afghanistans interimistiske vice-president. Det var en ren uppgörelse heroinhandlare emellan. Samtidigt har flera av Norra Alliansens män, alla med fingrar i knarkvärlden, fått höga ämbeten i den provisoriska regeringen - ett par av dem ironiskt nog som narkotikabekämpare. Medan regeringstjänstemän i Kandahar och Helmand handlar med droger skyddade av soldater från Försvarsministeriet.

Dagens Afghanistan uppvisar vad narkotika beträff-

far skrämmande paralleller med Burma, och det finns de som menar att Centralasien är på väg att kopiera kokainets Colombia. Ty kopplingen mellan narkotika och politik är intim; mer betydelsefull än de flesta i väst tycks tro.

Alla uppgifter om narkotikahandelns explosiva utveckling under de senaste åren kommer slutligen från Nordiska Institutet för Asienstudier i Köpenhamn. Den intresserade kan läsa NIAS nytt 3/ 2002.

***

Under de mer än trettio år jag följt utvecklingen i Afghanistan har jag ofta funderat över hur de turbulenta händelserna i detta land framställts i svenska media, oavsett om publicerad text varit egenproducerad eller köpts från någon internationell nyhetsbyrå.

Rent allmänt kan man säga att rapporteringen på ett överdrivet sätt betonat det negativa och sensationella, att man okritiskt accepterat källorna, att man brustit i kontinuitet, saknat kunskap, emellanåt anlagt ett kolonialt perspektiv, och att man genomgående slarvat med detaljer.

När Daoud störtades talade man om tiotusen döda, och vid senare tillfällen vadade man i lik på Kabuls

gator; en kupp utan ett skott blev blodiga gatustrider. Minsta by där batalj utkämpades kallades strategiskt viktig stad, och så vidare. Person- och ortnamn förvanskades till oigenkännlighet, väderstreck och avstånd greps ur luften, och jag vet inte hur många gånger jag läst om städer och provinser som överhuvudtaget aldrig existerat. Som om ingen av Sveriges redaktioner ägde en kartbok.

Efter den elfte september 2001 med påföljande amerikansk terroristjakt i Afghanistan blev det etter värre. Varje information från USA slukades helt utan källkritik. Minns bara hur mulla Omar -omringad av ferntusen soldater - i bästa Hollywoodstil flydde på motorcykel över tretusen meter höga berg! Den bravaden hade jag själv, som skäligen van MC-förare, aldrig klarat. Än mindre att konstruera en atombomb med kulspetspenna på en A4-sida.

Samtidigt betvivlar jag ofta att reportrarna ens varit på de platser de skriver om. Det går till exempel inte att köra från Kabul till Pul-e Khumri på två timmar; över Hindu Kush på sönderbombade vintervägar. Den sträckan tog mig vanligtvis fyra och en halv timme - sommartid när fred rådde och vägarna underhölls.

Slarv dominerar. Sovjetunionen invaderade inte Afghanistan 1989, Jalalabad ligger inte i söder, och kungatidens prorojalistiska Kabul Times är definitivt

inte "den kommunistiska lydregimens propaganda-tidning" som en tidigare chefredaktör för en av Sveriges största morgontidningarpåstår.

Många må tycka att detta är bagatellartade anmärkningar, och må så vara. Men de visar samtidigt med vilken noggrannhet man behandlar Afghanistan; att man inte ens bryr sig om att kontrollera enkla fakta.

Värst av allt, från journalistisk-etisk synpunkt, var dock när Rikstidningen presenterade ett reportage med "jag-var-där-känsla" från Kabul innan talibans intåg. Eftersom uppgifterna om cigarettrökande sminkade jeansbrudar på stadens kaféer verkade helt osannolika pressade jag journalisten. Hon hade givetvis aldrig varit i Kabul utan plockat historien från en engelsk tidningsartikel, som hon dessutom inte förmått översätta korrekt.

***

Medan jag arbetade med *Samovarernas sång* utkom Åsne Seierstads bok *Bokhandlaren i Kabul*. Jag valde den gången att inte kommentera den annat än i ett par dagstidningar och tidskrifter. Men eftersom den kom att väcka sådan uppmärksamhet finner jag det motiverat att nu, några år senare, avge ett par syn-

punkter beträffande sakinnehållet. Dispyten med bokhandlaren berör jag inte, även om jag tycker att hon utnyttjat hans gästfrihet på ett skamlöst sätt.

Det som framförallt slår mig är Seierstads monumentala okunnighet, något hon också visade prov på i sin artikelserie i DN. Ty den som på fullt allvar påstår att briterna försökte erövra Indien genom att föra sina härar från Afghanistan genom Khaiberpasset vet överhuvudtaget ingenting om regionens historia.

Lägg till detta att hon beskriver kungen som en lat lebeman med halvhjärtade försök att modernisera, och kallar Taraki för en stenhård kommunist. Det är lika felaktigt som att hävda att turism var en av landets viktigaste inkomstkällor, att USA aldrig gjort några investeringar, och att klä befolkningen i fez och shalvar kamiz. Och när hon dessutom påstår sig ha sett jättelika skulpturer av Afghanistans kungar och prinsar på Kabul Museum betvivlar jag att hon ens varit där.

Ett par år efter *Bokhandlaren i Kabul* kom Khaled Hosseinis prisade *Flyga drake*. Den ger förvisso intressanta inblickar från en gosses uppväxt i Kabul men är samtidigt så slarvigt hopkommen att jag tar mig för pannan. Således är till exempel merparten av alla afghanska ord och namn felstavade, vilket gör att jag rent privat ifrågasätter bokens autenticitet.

Och det blir inte bättre när författarens alter ego fejkat skriver om sin återkomst. Jag erbjöd mig parentetiskt att rätta de omkring hundra grävsta fe-len inför pocketutgåvan men det svenska förlaget avböjde!

***

Där slutar min historieskrivning. Jag tänker på mina vänner. Aziz dog av ålder i Kabul, Ravan Farhadi fick efter några år i Paris en universitetsbefattning i USA, och blev senare Afghanistans företrädare i FN. Saqi Ahmad lever men är bortom all kommunikation, bor på ett hem för dementa i Californien. Hans son Bashir arbetade vidare som agronom i samma delstat men är idag tillbaka i Afghanistan, där han startat ett hjälpprojekt för handikappade barn. Även systemen Ariana med make och barn tog sig till USA, efter att ha stannat kvar i Kabul under den sovjetiska ockupationen. Poeten Saduddin Shpoon finns idag i Virginia. Vad som hänt med Chaman Shah och alla de andra vet jag inte.

Anahita Ratebzad, slutligen, lär enligt afghanska källor fortfarande vara vid liv; bosatt antingen i Hamburg eller i Texas. Mot henne, liksom mot Gorbatsjov, höjs dock inga röster från krigsförbrytartribunalen.

***

Afghanistan hade en gång god prognos. Här fanns redan för hundra år sedan en vilja att modernisera - minns bara Amir Habibullabs inledning med skolor och elverk, följt av Amanullahs reformprogram! Det var vidare ett land med naturtillgångar skäligen glest befolkat, utan ett traumatiskt konialt förflutet och utan många andra u-länders skrinde misär - styrt av en kung med liberala och reformvänliga ambitioner. Men torkan körde allt i botten, skapade politisk turbulens.

Här kan man vara hypotetisk. Ty kanske hade kommande katastrofer kunnat undvikas om Afghanistan redan tidigt fått massiv hjälp. Då hade landet kanske sluppit Daoud och "aprilrevolutionen", sovjetisk invasion och krigisk efterbörd. Kunnat utvecklas i fred och frihet. Hypoteser föder hypoteser, och jag leker ibland med tanken på vad som skulle ha hänt om kuppmakarna i Kabul 1978 fått utveckla sitt program, om USA inte från första stund intrigerat. Men jag saknar svar.

Jag tillhörde dem som inledningsvis trodde på kuppen i Kabul 1978, och jag trodde också att den sovjetiska inmarschen skulle bli en kortvarig aktion. Men jag hade gruvligt fel, insåg inte att det handlade om

maktfullkomlig expansionspolitik.

Kretsen kring Taraki begick många misstag när han försökte framtvinga en modernisering, vilket i sin tur skapade en fientlighet som genast utnyttjades av USA. Medan Sovjet å sin sida strävade efter att kontrollera Världens Tak, dess naturrikedomar och närhet till Persiska viken, samtidigt som man ville tillförsäkra sig en lojal buffert i regionen. Inte minst visavi ayatollornas Iran vars islamiska glöd kunde hota stabiliteten i de asiatiska rådsrepublikerna.

Därmed blev Afghanistan änyo en bricka i ett spel, precis som när det dåtida Ryssland och det Brittiska Imperiet kämpade om herraväldet över handelsvägarna.

Efter Sovjetunionens sammanbrott kunde USA agera med än större cynism; med nassmord i Iraq och Sudan. I Afghanistan gav man talibanerna i Kandahar sitt stöd, bland annat för att underlätta en planerad gasledning från Turkmenistan till Pakistan. Och när många västländer protesterade mot talibanernas kränkningar av mänskliga rättigheter föredrog USA till en början att tiga.

Idag har USA utnämnt sig till global ordningsmakt, för att skydda sina egna politiska och ekonomiska intressen - bland annat genom att stödja reaktionära regimer och bekriга "hot".

Islam demoniseras i väst; anses utgöra en fara. Men

den absoluta lejonparten av alla muslimer tar avstånd från fundamentalism. Vanligt folk har sina levnads-mönster, de bejakar inte terror.

Afghanistans framtid är svart. Ett redan sargat land bombas av en supermakt med dubiösa motiv, lider under inhemska maktstrider, och i slutänden drabbas alltid oskyldiga civila. Samtidigt som landets välutbildade elit för länge sedan flytt. Kvinnor och män vars kunskaper och erfarenheter behövts. Nu är många av dem tyvärr för gamla för att aktivt kunna delta i skapandet av ett nytt Afghanistan, förbi-sprungna av tiden.

Men det finns en än värre aspekt för krigen har inte bara åstadkommit död och materiell förödelse; de har också deformerat mänskliga värderingar. Skapat ett våld och en brottslighet som knappast tidigare funnits i detta land. Samtidigt, i början av januari 2003, nås jag av nya och alarmerande uppgifter: Ryssland och Iran beväpnar Afghanistan, Uzbekistan stöder sina påläggskalvar i Norra Afghanistan, Saudiarabien bistår fördrivna taliban och Indien intrigerar mot Pakistan på afghansk mark. Medan krigsherren Ismael Khan bildat ett "privat rike" i Herat med stöd av Iran - och förmodligen även Turkmenistan.

Jag är mycket pessimistisk, ser ingen ljusning, tror inte på löften. Minns min första bön i Pul-e Khisti: skydda

Afghanistan. I förtvivlad vetskap om att samovarernas sång för överskådlig tid har tvstnat.

***

Det är natt i Skåne, minusgrader, och datorn brusar i arbetsrummet. Byn där jag bor sover, och jag sluter ögonen.

Drömmer om landet som en gång var. Om att åter sitta i en *gadi* på väg mot smedernas gata i Tashqurghan; höra hammarslagen, se barnen gå till skolan.

Järrestad januari 2003

Efterskrift - februari 2008

Det har nu gått drygt fem år sedan jag skrev Samovarernas sång, och i Afghanistan har situationen blivit etter värre. Jag träffar fortfarande afghaner med jämna mellanrum, i Sverige och i utlandet. Och genom nätets mejlfunktion har jag ständig kontakt med en av mina gamla vänner. Han bor i USA men har varit tillbaka i det gamla landet vid åtskilliga tillfällen under de senaste åren i samband med biståndsprojekt. Allt detta gör att jag sammantaget lyckats skapa en sorts bild av samtiden, och den är nattsvart.

Jag jublade när Zahir Shah återvände. Nu är han död, och därmed försvann en viktig symbol; kaptades en tråd till tiden före ofärden. Må hans minne alltid hållas i helgd, *alhamdulillah!*

För ett par år sedan fanns vissa tecken i riktning mot en normalisering. Nybyggen och renoveringar skapade framtidstro, liksom kvinnlig närvaro i politiken. Sedan vädrade taliban åter morgonluft och självmordsbombare blev en del av vardagen. Det lilla embryo till säkerhet man kunnat skönja spräng-

des sönder på Kabuls och Qandahars gator. Grannlandet Pakistan skakades nyligen av mordet på Benazir Bhutto, och vad som sker i North West Frontier Province låter sig just nu svårligen bedömas. Klart är dock att utvecklingen i Pakistan kommer att påverka Afghanistan.

***

Jag stämmer av och blickar framåt, väl medveten om prognosers vansklighet.

Fyra problemkomplex kommer att präglade Afghanistans näraliggande framtid: narkotika, närvaro av utländska trupper, taliban och biståndsberoende.

Hanteringen kring opium, som alltid framställts, och heroin har idag tentakler ända upp i den högsta statsledningen och föder en accelererande korrup­tion på alla nivåer. Särskilt sedan produktionen av opium mångdubblats under de gångna tio åren, samtidigt som heroinlaboratorierna flyttat från västra Pakistan till Afghanistan.

Afghaner har aldrig accepterat utländska trupper i landet. Om detta vittnar tre krig mot England och mujahedins kamp mot Sovjets ockupation.

Idag är situationen annorlunda, med en kliven

hållning till främmande militär. Personligen är jag av den uppfattningen att allt under Natokommando bör lämna landet, och eventuellt ersättas av rena FN-förband. Därav följer att Sverige omedelbart kallar hem sina välbetalda uniformer, i synnerhet som anklagelser om krigsförbrytelser i en nordafghansk by utreds av internationella åklagarkammaren i Stockholm (dnr 0201-K63808-07).

Taliban, av vilka de flesta är pashtooner, vinner terräng i huvudsakligen syd, sydöst och väst – i väst förmodligen med stöd från Iran. Men det finns förvisso ett lokalt motstånd, geografiskt och etniskt koncentrerat till norr, Panjshir och Kabul – d v s bland uzbekerna och tajiker. Liksom bland utbildade människor oavsett etnisk bakgrund. Här finns också tecken på att det uzbek-tajikiska politiska inflytandet växer visavi den traditionella pashtoonska dominansen. Vilket i sin tur skapar spänningar som tveklöst kommer att leda till fler attentat – inte minst i huvudstaden.

År av krig och umbäranden har gjort landet extremt biståndsberoende.

Dessvärre har stora delar av biståndet "försnillats" respektive satsats på alltför kortsiktiga projekt. Här borde man istället använda resurserna till dels tunga infrastrukturförbättringar, som exempelvis vägar och

energi, och dels till att etablera en inhemsk småskalig industri; gärna i samarbete med privata afghanska entreprenörer. Detta skulle i sin tur skapa arbetstillfällena, locka hem välutbildade afghaner i exil, och på sikt minska beroendet av bistånd.

Dylika initiativ är fullt möjliga men tycks hämmas av prestigetänkande internationella organ. Trots att just ett fungerande samhälle är det bästa vapnet mot taliban.

***

Tyvärr kan jag inte se någon lösning. Samtidigt som extremism i islams namn både leder till ett växande hat i väst mot alla och envar som böjer sitt huvud mot Mekka, och till splittring inom *umma*.

När militanta islamister angriper mål utanför den islamska världen motiveras detta utifrån *qisas*, rätten till vedergällning. När muslimer dödar muslimer, som exempelvis vid självmordsattacker i Kabul, stöder man sig på *takfir*. Vilket kortfattat innebär att den angripne förklaras som avfälling.

Om dessa begrepp pågår en teologisk debatt. Medan ordet katastrof personifieras i Afghanistan.

Personregister

Alifi, Mohammad Nabi

Pashtoon och guvernör av Samanganprovinsen, senare guvernör av provinsen Jawzjan

Amanullah

Reformvänlig västorienterad kung 1919-29. Störtad av ärkereaktionära krafter och driven i landsflykt.

Amin, Hafizullah

Pashtoon, matematiker och rektor. En av ledarna vid statskuppen 1978. Innehade härefter ett flertal ministerposter, och var landets statschef 1979. Avrättad i samband med Sovjets invasion 1979-80.

Argandiwal, Mohammad Nasim

Pashtoon och underguvernör av Tashqurghan.

Daoud, Sardar Mohammad

Kungens sväger/kusin, premiärminister mm 1953-63; störtade monarkin 1973, skjuten 1978.

Etemadi, Noor Ahmad

Pashtoon och premiärminister 1967-71.

Farhad, Saqi Ahmad

Pashtoon och radiojournalist; senare kungens tolk och guvernör av bland annat provinsen Nimroz/Chakhansoor.

Farhadi, Ravan Abd-ul Ghaffour

Tajik och doktor i lingvistik. Innehade en rad viktiga ämbeten i utrikesförvaltningen under monarkin, följt av en ambassadörspost i Paris. Var en av männen bakom Afghannistans författning. Senare,

professor i Paris, Berkeley och Kuala Lumpur. Härefter Afghanistanens ambassadör vid FN.

Karmal, Babrak

Pashtoon, studentledare och parlamentsledamot. Härdför pro-moskovitisk kommunist inom gruppen Parcham och en av kupp-makarna 1978. Senare Afghanistans president. Avsatt i maj 1986.

Najibullah, Mohammad

Pashtoon och medicinare. Kommunist och chef för hemliga polisen; installerad som pro-sovjetisk president 1986. avrättad 1996.

Ratebzad, Anahita

Pashtoon, kommunist, parlamentsledamot och läkare.. Deltog i kuppen 1978, varefter hon innehaft flera olika ministerposter. Intimt lierad med Babrak Karmal.

Saqqao, Bacha,

Tajikisk "rövarhövding", självutnämnd emir 1929. Avrättad samma år.

Shafiq, Mohammad Moosa

Pashtoon och akademiker. Utrikesminister; regeringschef 1972-73.

Taraki, Noor Mohammad

Pashtoon, skriftställare, översättare och journalist. Representerade partiet Khalq, och var en av de ledande kupp-makarna 1978. Landets förste kommunistiske president. Mördad i september 1979.

Yossuf, Mohammad

Pashtoon, doktor i bergsvetenskap. Gruvminister, och premiärminister 1963-65; härefter kungadömet Afghanistans ambassadör i Västtyskland.

Zahir, Abdul

Pashtoon, akademiker, ung. talman, och under en period ambassadör i Rom. Därefter premiärminister 1971-72.

Zahir, Mohammad Shah

Kung av Afghanistan sedan han 1933 som nittonåring efterträdde sin mördade far Nadir. Störtad 1973 av Daoud; därefter exil i Italien. Återvände till Afghanistan 2004. Död 2007.

BIBLIOGRAFI, C-J Charpentier

Clitoridektomi i Afrika. Ett operativt ingrepp och ett socialt komplex, 1969

Bazaar-e Tashqurghan (diss.), 1972

Kommer aldrig revolutionen? - anteckningar från Afghanistan, 1977

Kultur i Skåne (två handböcker), 1979-80

Mellan Mecca och Moskva, 1980 (även på danska, s å)

Städer och hotellrum, 1982

Litteratur i kris (tills m Roland Andreasson), 1982

Frihetens enklav - dagar i Berlin, (roman) 1983

Bakgården Stora Trädet, 1983

Europas Hjärta (red + medverkan), 1983

Olofström som dröm och verklighet (red), 1983

Sydprosa (red + medverkan), 1984

Jag skiter i gardinen, 1985

Vägen till Mandelrummet, (roman) 1985

Söderns Tröst (red + medverkan), 1986

Våldtaget land. Nurapport från Afghanistan, 1986

Migozarad. De Galna Hundarnas Tid, (roman) 1987

Bidragsromaner, 1987

Himmel av bläck, 1987

Denna förbannade, älskade jord, 1988

Åtta dagar i Burma, 1988

Den kluvna draken, 1989

Pantone 549-A, (roman)1989

Varning för boken! Samtida skånsk litteratur (medverkan + red tills m Johan Elmfeldt och Niklas Törnlund), 1989

Phnom-Penh. Resa till isolerad metropol, 1989

Rökelsehavet. Mellan Rangoon och Ujung Pandang, 1990

Bakom leendet; tre noveller av Pira Sudham, 1990 (övers tills m A-M Bertilsson)

Gryning över Kabulberget, 1991

Afghanistan - landet på världens tak, 1992

Imperiet i Närkebodalen. Ett kulturhistoriskt reportage, 1996

Rapsfält och asfalt, (roman) 1996

Live to ride. Knuttar och ryggmärken, 1996

Återgång - rapport från Hong Kong, 1997

Samovarernas sång – minnen från Afghanistan, 2003

Säd över Minsk, och andra berättelser, 2004

Hemligheter vid Bosporen (roman), 2005

Hazeldonk Express, triptyk från västlig utkant, 2007